T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA İKTİSADI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMEKLİLİK SİSTEMLERİNİN ÖZELLEŞTİRİLMESİ VE KOSOVA ÖRNEĞİ

MERVE PALA

TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR. MURAT ÇİFTÇİ

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA İKTİSADI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve PALA tarafından hazırlanan **Emeklilik Sistemlerinin Özelleştirilmesi ve Kosova Örneği** Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca **31.05.2019** günü saat **15:30** 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *...Kabul Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Murat GİFTCİ	Kabul Edilmesine	
Prof. Dr. Ayhan UÇAK	Kabul edilmesi	
Prof. Dr. Zeki Parlak	Kabul	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10254664
Yazar Adı / Soyadı	MERVE PALA
T.C.Kimlik No	99034358720
Telefon	49582083
E-Posta	mervee-p@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Emeklilik Sistemlerinin Özelleştirilmesi ve Kosova Örneği
Tezin Tercümesi	Privatization of Retirement Systems and Example of Kosovo
Konu	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri = Labour Economics and Industrial Relations
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Çalışma İktisadı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	120
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. MURAT ÇİFTÇİ
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

14.06.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Emeklilik Sistemlerinin Özelleştirilmesi ve Kosova Örneği

Hazırlayan: Merve PALA

ÖZET

Yaşlılık dönemi, çalışıp gelir elde edilemeyen dönem olarak kabul edildiğinden sosyal riskler arasında yer almaktadır. Yaşlılık riskine karşı sosyal korumanın temeliniyse emeklilik aylığı oluşturur. Emeklilik aylığının neye göre belirleneceği, ne düzeyde olacağı, nasıl finansmanının sağlanacağı ise tercih edilen emeklilik sistemine göre değişmektedir. Özel emeklilik sistemi, ABD tarafından uzun yıllardır uygulanmaktadır. Düşük ve orta gelirli ülkelere de neoliberal dönemde reçete olarak sunulan bir model özelliğindedir. SSCB'nin dağılmasından sonra eski Doğu Bloğu Ülkeleri'nin önemli bölümü, sosyal sigorta sistemlerini özel emeklilik modeline göre yeniden inşa etmişlerdir. Bu ülkelerden birisi de Kosova'dır. 2008'de bağımsızlığını elde edene kadar Sırbistan'a bağlı özerk bölge konumunda olan Kosova'da, iç savaş sonrasında emeklilik taahhütleri yerine getirilmemiştir. Bu durum, beraberinde Trust isimli şirketin fon yönetimini gerçekleştirdiği özel emeklilik sistemine geçişi zorunlu kılmıştır. Bu modelde sigortalının emeklilik öncesinde kendi fon varlığını biriktirmesi esası mevcuttur. Düşük gelirli çalışanların, emeklilik döneminde de tatmin edici bir emekli aylığı elde etmesi oldukça güçtür. Bu durum, düşük ücretlerle çalışan Kosovalı'dan kesilecek primlerin, emeklilik sürecini finanse edecek fon varlığına erişimini de zorlaştırmaktadır. Çalışma kapsamında özel emeklilik fon varlığı ile 20 GDP bileşeni arasında Granger nedensellik analizi gerceklestirilmistir. Elde edilen bulgular, özel emeklilik fon varlığından iki GSYİH bileşenine, altı GSYİH bileşeninden de özel emeklilik fon varlığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Bir GSYİH bileşeniyle özel emeklilik fon varlığı arasında ise çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal politika, sosyal güvenlik, sosyal sigorta, özel emeklilik, Kosova sosyal sigorta sistemi.

Title of the thesis: Privatization of Retirement Systems and Example of Kosovo

Prepared by: Merve PALA

ABSTRACT

Aging Period is considered to be the period that cannot be earned and income is among the social risks.The basis of social protection against the risk of aging creates retirement pension. The process of retirement (level of retirement pension, how to provide financing varies) will be determined according to the preferred pension system. Private pension system has been implemented by the USA for many years. It is a model that is offered in low and middle income countries as a prescription in the neoliberal period. After the collapse of Union of Soviet Socialist Republic (USSR) ; former eastern bloc countries have rearranged social insurance systems according to private pension model. Kosova is one of these countries as well. Until its independence declaration in 2008, Kosovo was an autonomous regionin Serbia. Retirement commitments during in civil war are not fullfilled.This situation obliged Kosovo to change private retirement plan that ranged by Trust company.In this insurance model it is essential that the insured's retirement funds accumulate the presence of their own funds. In this case, it is very difficult for low-income workers to receive a satisfactory pension during retirement. This makes it difficult to access pension funds from Kosovo citizens working with low salary and reachnsufficient retirement funds. In the scope of the working, granger causality analysis is carried out between private retirement fun assets and 20 GDP components and from six GDP components to private retirement fund assets there is an unidirectional causality relationship. Between one GDP component and private retirement fund assets, bidirectional causality relationship is detected.

Keywords: Social policy, social security, social insurance, private retirement, Kosovo social insurance.

Çalışmamı daima maddi ve manevi desteklerini üzerimde hissettiğim annem Severcan PALA'ya, babam Bedreddin PALA'ya ve ağabeyim Onur PALA'ya ithaf ediyorum.

ÖNSÖZ

Bağımsız devlet olarak on birinci yılında olan Kosova, uzun yıllar boyunca Sırbistan'a bağlı bir özerk bölge konumunda kalmıştır. Sırbistan bütününden farklı olarak hem dini hem de etnik yönden farklılaşmıştır. Bu sebeple de hep dışlanıp ötekileştirilmiştir. Yaşanan iç savaş sonrasında Sırbistan, çoğu alanda olduğu gibi emeklilik maaşı ödeme yükümlülüklerini de yerine getirmemiştir. Bu durum genç Kosova Cumhuriyeti'nin daha kuruluş aşamasında büyük yükümlülükler altına girmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla da özel emeklilik sistemi mevcut çalışanlar için seçenek olarak tercih edilmiştir. Ancak nüfusunun sınırlı oluşu, kapsanacak olan çalışan kesimin sayısal hacimsizliği, rekabetçi ve çok sayıda alternatifin mevcut olduğu bir özel emeklilik sisteminin oluşumunu engellemiştir. Tek özel emeklilik şirketi 2002'den beri Kosova'da faaliyette bulunmaktadır. Bu durum devletin de düzenleyici faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Tez çalışmasında da Kosova Cumhuriyeti'ndeki emeklilik sisteminin ve sistem içerisindeki hakim modeli oluşturan özel emeklilik programının gelişimi, mevcut durumu ve GSYİH bileşenleri ile arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti üzerine odaklanılmıştır.

Tez çalışmamın hazırlık sürecinde sürekli rehberliğine başvurduğum ve daima geri dönüş aldığım danışmanım Doç.Dr.Murat ÇİFTÇİ'ye teşekkür ederim. Tez savunma jürimde yer alan hocam Prof.Dr.Zeki PARLAK'ın da tez çalışmamın nihai haline gelmesinde yapıcı ve destekleyici eleştiri ve önerilerinin büyük katkısı olmuştur. Kendisine de teşekkür etmeyi borç bilirim. Ders aşamasında pek çok hocamın dersini aldım ve bu derslerde çok kıymetli bilgiler öğrendim. Katkılarından ötürü yüksek lisans program başkanımız Prof.Dr.Ayhan GENÇLER'in şahsında tüm hocalarıma da teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmamı Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun hale getirmemde kaynakça düzenlemelerimde rehberliğinden yararlandığım Öğr.Gör. Hüseyin Ali YÜZER hocama da teşekkürlerimi sunarım. Elbette tez çalışmamın her aşamasından yanlızca kendim sorumluyum. Hiçbir bilimsel etik ihlali yapmaksızın çalışmamı kendimin hazırladığımı da beyan ederim.

Merve PALA
Edirne – 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **viii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xi**
KISALTMALAR ..... **xiii**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **3**
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE **3**
1.1. Sosyal Güvenlik ve İlişkili Temel Kavramlar **3**
1.1.1. Sosyal Risk ve Sosyal Koruma 3
1.1.2. Sosyal Güvenlik 4
1.1.3. Aktif ve Pasif Sigortalılık 6
1.2. Emeklilik ve İlişkili Temel Kavramlar **7**
1.2.1. Emeklilik ve Yaşlılık Riski 7
1.2.2. Emeklilik ile Ölüm Riski 9
1.2.3. Emeklilik ile Maluliyet "Sakatlık" Riski 9
1.2.4. Özel Emeklilik 10
1.2.5. Emeklilik Programları 11
1.3. Sosyal Riskler ve Emeklilik **12**
1.3.1. Oluşum Türlerine Göre Sosyal Riskler ve Emeklilik 13
1.3.2. Etki Türlerine Göre Sosyal Riskler ve Emeklilik 15
1.4. Primli ve Primsiz Sosyal Güvenlik Rejimleri ve Emeklilik **17**
1.4.1. Primli Sosyal Güvenlik Sistemleri ve Emeklilik 17
1.4.2. Primsiz Sosyal Güvenlik Sistemleri ve Emeklilik 18
İKİNCİ BÖLÜM **20**
2. SOSYAL GÜVENLİK SİSTEM MODELLERİ VE EMEKLİLİK **20**
2.1. Emeklilik Programlarının Finansman Yöntemleri **20**
2.1.1. Kapitalizasyon Yönteminde Emeklilik Türleri 20

2.1.2. Dağıtım Yöntemi 24
2.2. İşçi Sigortası Modeli ve Emeklilik 27
2.2.1. Modelin Genel Özellikleri 28
2.2.2. Modelin Oluşum Süreci 28
2.2.3. Modelin Gelişimi ve Uygulayıcı Ülkeler 30
2.3. Halk Sigortası Modeli ve Emeklilik 32
2.3.1. Modelin Genel Özellikleri 32
2.3.2. Modelin Oluşum Süreci 34
2.3.3. Modelin Gelişimi ve Uygulayıcı Ülkeler 35
2.4. Özel Emeklilik Modeli ve Emeklilik 36
2.4.1. Modelin Genel Özellikleri 37
2.4.2. Modelin Oluşum Süreci 38
2.4.3. Modelin Gelişim Süreci ve Uygulayıcı Ülkeler 39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 42
3. EMEKLİLİĞİN DÖNEMSEL GELİŞİMİ 42
3.1. Batı Dünyasında Sanayileşme ve Emeklilik 42
3.1.1. İngiltere'de Sanayi ve Emeklilik 42
3.1.2. ABD' de Sanayileşme ve Emeklilik 44
3.1.3. Almanya'da Sanayileşme ve Emeklilik 46
3.2. Refah Devleti Dönemi ve Emeklilik 47
3.2.1. Liberal Kapitalist Ülkeler ve Emeklilik 47
3.2.2. Demir Perde Ülkeleri ve Emeklilik 51
3.3. Neoliberal Dönem ve Emeklilik 53
3.3.1. Yüksek Gelirli Ülkeler ve Emeklilik Programları 54
3.3.2. Orta Gelirli Ülkeler ve Emeklilik Programları 55
3.3.3. Geçiş Ülkeleri ve Emeklilik Programları 57
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 60
4. KOSOVA EMEKLİLİK FONU 60
4.1. Kosova Cumhuriyeti'nde Emekliliğe İlişkin Mevzuat 60
4.1.1. Emeklilik Programının Yasal Dayanakları 60
4.1.2. Emeklilik İle İlgili Mevzuat 64

4.2. Kosova Cumhuriyeti'ne İlişkin İlişkin Sosyo-Ekonomik Bilgiler 66

4.2.1. Temel Demografik Yapı Özellikleri 66

4.2.2. İşgücü ve İstihdam Özellikleri 68

4..2.3. Ulusal Gelir Hesaplarına Dair Özellikler 71

4.3. . Kosova Cumhuriyeti'nde Emeklilik Programına İlişkin Niceliksel Gelişim 73

4.3.1. Toplamda ve Demografik Özelliklerine Göre Emekli Sigortalı Sayısında Yaşanan Gelişim 74

4.3.2. Kosova Cumhuriyeti Özel Emeklilik Programı 75

BEŞİNCİ BÖLÜM 80

5. KOSOVA CUMHURİYETİ EMEKLİLİK FON VARLIKLARININ ANALİZİ 80

5.1. Metodoloji 80

5.1.1. Hipotez 80

5.1.2. Veri Tasarımı 80

5.1.3. Yöntem 82

5.1.4. İlgili Literatür 83

5.2. Bulgular 85

5.2.1. Grafik ve ADF Birim Kök Testleri ve Gecikme Uzunluğu Testlerine İlişkin Bulgular 85

5.2.2. Granger Nedensellik Testi Bulguları 86

5.2.3. SWOT (GZFT) Analizi 86

5.3. Tartışma 88

SONUÇ 91

KAYNAKLAR 94

EKLER 107

Ek 1. Veri Durağanlığı İçin Grafikler 107

Ek 2. ADF Birikim Kök Testi Eviews 8.0 Çıktıları 110

Ek 3. Gecikme Uzunluğu Testlerine İlişkin Eviews 8.0 Çıktıları 117

Ek 4. Granger Nedensellik Analizine İlişkin Eviews 8.0 Çıktısı 119

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.: Etki Türlerine Göre Sosyal Riskler 15
Tablo 2. Nüfusun yaş ve cinsiyete göre sayısal dağılımı 67
Tablo 3. Etnik Grupların Yıllara Göre Dağılımı 67
Tablo 4. Nüfusun etnik gruplara göre dağılımı (2011) 68
Tablo 5. Yıllara göre istihdamın sektörel dağılımı 69
Tablo 6. Yıllara ve eğitim seviyesine göre işsizlik oranları, % 70
Tablo 7. Yıllara göre devlet bütçesi (gelir, gider ve bütçe dengesi) 72
Tablo 8. Yıllara göre ithalat, ihracat ve GSYİH 73
Tablo 9. Emeklilik programlarında kayıtlı sigortalı sayı ve oranları 75
Tablo 10. Yıllara göre emeklilik program varlıkları 77
Tablo 11. Yıllara göre özel emeklilik fon varlıkları 78
Tablo 12. Kullanılan değişkenler (Değişken embolleri, içeriği ve kaynakçası) 81
Tablo 13. Kosova Özel Emeklilik Programı İçin SWOT (GZFT) Analizi 87
Tablo Ek 1. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 110
Tablo Ek 2. Tarım, orman ve balıkçılık faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 110
Tablo Ek 3. Madencilik ve taşocağı faaliyetlerinin bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 110
Tablo Ek 4. İmalat sanayi üretiminin bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 111
Tablo Ek 5. Elektrik vd faaliyetlerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 111
Tablo Ek 6. İnşaat faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 111
Tablo Ek 7. Toptan ve perakende ticaret faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 112
Tablo Ek 8. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 112
Tablo Ek 9. Konaklama ve yiyecek faaliyetlerine bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 112

Tablo Ek 10. Emlak yatırımları faaliyetlerinin bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 113
Tablo Ek 11. Kamu yönetimi faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 113
Tablo Ek 12. Diğer faaliyetlerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)..... 113
Tablo Ek 13. Temel fiyatlarla brüt katma değerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 114
Tablo Ek 14. Desteklenmeyen ürünlerde vergide bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 114
Tablo Ek 15. GSYİH'da bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)..... 114
Tablo Ek 16. Nihai tüketim harcamalarının bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak) 115
Tablo Ek 17. Hanehalkı nihai tüketim harcamalarında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 115
Tablo Ek 18. Devletin nihai tüketim harcamalarında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 115
Tablo Ek 19. Net ihracatta bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak) 116
Tablo Ek 20. Mal ve hizmet ihracatında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)..... 116
Tablo Ek 21. Mal ve hizmet ithalatında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)..... 116
Tablo Ek 22. Optimum gecikme uzunluğunun tespiti (Emeklılık) X1 (Tarım, Orman ve Balıkçılık) X2 (Madencilik ve Taşocağı) X3 (İmalat Sanayi) X4 (Elektrik, Gaz vd) X5 (İnşaat) Değişkenleri İçin 117
Tablo Ek 23. Optimum gecikme uzunluğunun tespiti (Emeklilik) X6 (Toptan ve Perakende Ticaret) X7 (Nakliye ve Depolama) X8 (Konaklama ve Yiyecek) X9 (Emlak Yatırım) X10 (Kamu Yönetimi) 117
Tablo Ek 24. Optimum gecikme uzunluğunun tespiti (Emeklilik) X11 (Diğer Faaliyetler) X12 (Temel Fiyatlarla Brüt Katma Değer) X13

(Desteklenmeyen Ürünlerde Vergi) X14 (GSYİH) X15 (Nihai Tüketim Harcamaları)..... 118

Tablo Ek 25. Optimum gecikme uzunluğunun tespiti (X16 (Hanehalkı Nihai Tüketim Harcamaları) X17 (Devletin Nihai Tüketim Harcamaları) X18 (Net İhracat) X19 (Mal ve Hizmet İhracatı) X20 (Mal ve Hizmet İthalatı).. 118

Tablo Ek 26. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)..... 119

Tablo Ek 26 devam. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak) 120

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Özel emeklilik programlarının türleri ve özellikleri 37

Şekil 2. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak) 83

Şekil Ek 1. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak) 107

Şekil Ek 2. Tarım, orman ve balıkçılık faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X1 değişkeni, % olarak) 107

Şekil Ek 3. Maden ve taşocağı faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X2 değişkeni, % olarak) 107

Şekil Ek 4. İmalat sanayinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X3 değişkeni, % olarak) 107

Şekil Ek 5. Elektrik, gaz vd faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X4 değişkeni, % olarak) 107

Şekil Ek 6. İnşaat faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X5 değişkeni, % olarak) 107

Şekil Ek 7. Toptan ve perakende ticaret faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X6 değişkeni, % olarak) 108

Şekil Ek 8. Nakliye ve depolama faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X7 değişkeni, % olarak) 108

Şekil Ek 9. Konaklama ve yiyecek faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X8 değişkeni, % olarak) 108

Şekil Ek 10. Emlak yatırım faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X9 değişkeni, % olarak) 108

Şekil Ek 11. Kamu yönetimi faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X10 değişkeni, % olarak) 108

Şekil Ek 12. Diğer faaliyetlerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X11 değişkeni, % olarak) 108

Şekil Ek 13. Temel fiyatlarla brüt katma değerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X12 değişkeni, % olarak) 108

Şekil Ek 14. Desteklenmeyen ürünlerde vergide bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X13 değişkeni, % olarak) 108

Şekil Ek 15. GSYİH'nın bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X14 değişkeni, % olarak) 109
Şekil Ek 16. Nihai tüketim harcamalarının bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X15 değişkeni, % olarak) 109
Şekil Ek 17. Hanehalkı nihai tüketim harcamalarında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X16 değişkeni, % olarak) 109
Şekil Ek 18. Devletin nihai tüketim harcamalarında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X17 değişkeni, % olarak) 109
Şekil Ek 19. Net ihracatta bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X18 değişkeni, % olarak) 109
Şekil Ek 20. Mal ve hizmet ihracatında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X19 değişkeni, % olarak) 109
Şekil Ek 21. Mal ve hizmet ithalatında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X20 değişkeni, % olarak) 109

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFP	: Administradoras de Fondos de Pensiones (Pension Fund Administrations / Emeklilik Fon Yönetimi)
AIC	: Akaike information criterion (Akaike bilgi kriteri)
ASK	: Agjencia e Statistikave te Kosoves (Kosova İstatistik Kurumu)
BES	: Bireysel Emeklilik Sistemi
C	: Cilt
CBK	: Central Bank of Kosovo (Kosova Merkez Bankası)
COLA	: Cost of Living Adjustment (Yaşam Maliyeti)
DB	: Belirlenmiş Fayda Esaslı Emeklilik Sistemleri
DC	: Belirlenmiş Katkı Esaslı Emeklilik Sistemleri
FPE	: Final prediction error (Sonuç tahmin hatası)
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HQ	: Hannan-Quinn information criterion (Hannan-Quinn bilgi kriteri)
ILO	: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
K.K.O	: Kosova Koruma Ordusu
KGG	: Kosova Güvenlik Güçleri
LR	: Likelihood-ratio test (Olabilirlik oran testi)
MEEP	: Maaş Esaslı Emeklilik Programı

MPMS	: Ministria e Punes dhe Mireqenies Sociale (Kosova Çalışma ve Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı)
Nr.	: Numara
OASDI	: The Old Age, Survivors and Disability Insurance program (ABD Sosyal Güvenlik Bürosu)
OECD	:Organisation for Economic Coroperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
PAYG	: Pay as Go You (Dağıtım Yöntemi)
PEEP	: Prim Esaslı Emeklilik Programı
RKS	: Republic of Kosovo (Kosova Cumhuriyeti)
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SC	: Schwarz information criterion (Schwarz bilgi kriteri)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSI	: The Supplemental Security Income (Tamamlayıcı Sosyal Güvenlik Geliri)
TÜSİAD	: Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği
UNMIK	: United Nations İnterim Administration Mission in Kosova (Birleşmiş Milletler İç Yönetim Misyonu Kosova)

GİRİŞ

Kosova, İki kutuplu dünyada Demir Perde ülkelerinden birisi olan Yugoslavya Federasyonu içerisindeki devletlerden olan Sırbistan'a bağlı özerk bölge statüsünde kalmıştır. 2008 yılında ise bağımsızlığını ilan ederek bir cumhuriyet olarak tarih sahnesindeki yerini almaya başlamıştır. Nüfusu 2 milyonun altında olup 11 bin km^2'nin altında bir yüzölçümüne sahip olan Kosova, uzun yıllar boyunca özerk bölge statüsünde yer aldığı Sırbistan içerisinde hem dini hem de etnik yönden tamamen ayrışmış konumda varlık mücadelesi vermiştir. BM kontrolü altına geçerek 1999 yılından itibaren uluslararası koruma altına alınan ülkede, Yugoslavya Federasyonu'nun dağılması ve iç savaş sonrasında çeşitli zorluklarla yüz yüze kalmasına ve halen pek çok ülke tarafından tanınmamasına rağmen, Kosova'da köklü değişimlerin sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamda gerçekleştirildiği dinamik bir dönüşüm süreci yaşanmaya devam etmektedir.

Demir perde ülkeleri içerisinde yer aldığı süreçte emeklilik programları, Sırbistan'a ve üst ölçekte de Yugoslavya Federasyonu'na bağlı olan ülkede, emekli aylıklarının verilmemesiyle birlikte Kosova içerisinde şekillendirilen ulusal emeklilik programı oluşturulması zorunluluğu oluşmuştur. Temel emeklilik programıyla emeklilerin hak mahrumiyetlerinin bertaraf edilmesine yönelik çabanın yanı sıra, geleceğin potansiyel emeklilerini oluşturan mevcut çalışanlar için, Trust şirketi kanalıyla özel emeklilik programı inşa edilmiştir. 2002'den itibaren faaliyetlerine başlayan şirket, bugün mevcut çalışanlar için tekel konumunda olan emeklilik kurumu hüviyetine bürünmüştür.

Katı şartların zorlamasıyla sosyalist düzenden liberal düzene doğrudan geçmek zorunda kalan Kosova Cumhuriyeti'nde, sosyalist emeklilik programından da Beveridge veya Bismarckian emeklilik programlarına geçilmeden, ABD veya daha tanınırlığı yüksek ifadeyle Şili emeklilik modeli içselleştirilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanmasındaki öncelikli amaç da literatürde sınırlı çalışmaların olduğu Kosova Cumhuriyeti'ndeki emeklilik sisteminin mevcut durumunun mevzuat yapısı, varlık düzeyi ve yatırım performansları bileşkesinde analiz edilmesidir.

Çalışma beş ana bölümden oluşmakta olup ilk bölümde sosyal güvenlik, emeklilik, sosyal riskler konularında öne çıkan temel kavramların aktarımı gerçekleştirilmiştir. İkinci bölümde sosyal güvenlik sistem modelleri ve modellerin emeklilikle ilişksi üzerine odaklanılmıştır. Üçüncü bölümde 19 yüzyıldan günümüze kadar emeklilikle ilgili yaşanan dönemsel gelişimin ana hatları aktarılmıştır. Dördüncü bölümde geçmişten günümüze Kosova'daki emeklilik sistemleri ve ülkenin sosyoekonomik yapısının ana hatları üzerinde durulmuştur. Beşinci ve son bölümdeyse Kosova Cumhuriyeti Özel Emeklilik Fon Varlıkları ile GSYİH bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin Granger nedensellik analizi ile tespiti gerçekleştirilmiş olup ayrıca konuyla ilgili SWOT analizi uygulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Sosyal Güvenlik ve İlişkili Temel Kavramlar

İnsanoğlu hayatını idame ettirmede kimi zaman zorlanmaktadır. Bazen yaşlılık, bazen sakatlık, bazen de hastalık, bireyin çalışmasına engel olabilmektedir. Kimi zaman çalışma isteğine rağmen iş bulamayan birey, yine gelir elde edememenin yol açtığı gelir kaybı ile karşı karşıya kalmaktadır. İşte sosyal güvenlik, kimi zaman karşılık esasına dayanan primli rejimiyle; kimi zamansa merkezi bütçe gelirleriyle finanse edilip karşılık esasına dayanmayan primsiz rejimiyle bu ve benzeri risklerin oluşumuna karşı bireyi ve bakmakla yükümlü olduklarını korumayı amaçlamaktadır. Sosyal güvenliğe konu olan risklerin bireyin iradesi dışında oluşması ön koşuldur. Aksi durumda birey çalışmamayı tercih edebilir. Dolayısıyla sosyal güvenlik, bireyin iradesi dışında oluşan sosyal risklere karşı koruma sağlanan bir sistem özelliğindedir. Şayet primli sosyal güvenlik rejimi içerisinde koruma sağlanıyorsa, prim ödeme evresi aktif sigortalılığı oluştururken, ivaz alım evresi ise pasif sigortalılığı oluşturacaktır. Bu kısımda da sosyal güvenliğe varışı sağlayan birbiriyle ilişkili kavramların aktarımı gerçekleştirilmiştir.

1.1.1. Sosyal Risk ve Sosyal Koruma

Oluşması muhtemel tehlikeler riski oluştururken, riskin toplumla ilişkisinin oluşu ya da riskin oluşumuna toplumun sebep olması durumu sosyal risk olarak tanımlanmaktadır. Sosyal risklerden; kazalar, maluliyet, ölüm, yaşlılık, analık gibi riskler *fiziki riskleri* oluştururken; işsizlik, gelir yetersizliği (çocuk sayısının artmasıyla ailenin ihtiyaçlarını karşılamada zorlanması) gibi riskler de *iktisadi riskleri* oluşturmaktadır. Demografik, sosyo-ekonomik, sosyolojik, kültürel riskler de her 2 gruba dahil olan risklerdir. Doğurganlık, ölüm oranları, nüfus artış hızı *demografik* riski, meslekteki mevki, işgücünün sektörel dağılımı vb *sosyo-ekonomik* riski,

istihdam, milli gelir vb *ekonomik* riski, din, örf ve adetler *sosyolojik riski*, sağlık ve eğitim ise *kültürel* riski oluşturmaktadır (Yazgan, 1975: 13).

İnsanlık var oluşundan itibaren sürekli risklerle karşı karşıya kaldığından risklerden korunmaya ihtiyaç duymuştur. Duyulan bu ihtiyacı karşılamak içinse çeşitli sosyal güvenlik programlarıyla sosyal korunma sağlanmakta olup böylece sosyal riskler engellenmektedir (Yazgan, 1975: 14). Mücadele şekillerine bakılacak olursa: *Tehlikenin Kendisiyle Mücadele* – tehlikeden uzak durma veya onu yok etmek olarak tanımlanabilir. Bu mücadele şekli de ferdin mücadelesi ve devletin mücadelesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Ferdi mücadele gayri iradi mücadele özelliğinde olup bu mücadele şekli her canlıda içgüdüsel olarak mevcuttur. İradi mücadele ise tehlikenin geleceğini bilmek ve önceden önlem almakla şekillenmektedir. İradi mücadelede bilgi önemli yeri kapsamaktadır. Bilgi doğrudan eğitimle ilgili olduğundan, eğitimli bireylerin tehlikelerden daha fazla uzak kalabileceği sonucuna ulaşılmaktadır (Arıcı, 2014: 44).

1.1.2. Sosyal Güvenlik

Sosyal Güvenlik bireye ekonomik güvence sağlarken risklerin oluşumunu önlemeyi amaçlar. Ülkeden ülkeye farklılık gösterecek şekilde bireyler isteğe bağlı veya yasal zorunlulukla sosyal güvenlikle ilişkilendirilirler. Örneğin özel sağlık sigortası yaptıran birey kendisini hastalık riskine karşı isteği ile sigortalatmıştır. Halbuki TSK'da görevli astsubay, göreve başladığı andan itibaren OYAK ile ilişkilendirilir ve bu sigorta ilişkisinin oluşumu zorunludur (Yazgan, 1977: 1-6).

Sosyal Güvenlik insanlık tarihi boyunca var olmuş ve değişen ihtiyaçlara göre şekillenerek çeşitli yollarla bireylerin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Farklılaşan yöntemlerin bazıları ise şunlardır:

1- **Sosyal Yardım:** Gelir seviyesi düşük olan bireylere dini cemaatler, kamu kuruluşları, hayır kurumları tarafından yapılan maddi desteklerdir.
2- **Sosyal Yardım Sandıkları:** Aynı mesleğe sahip bireylerin ihtiyaç anında üyelerine maddi destek sağladığı sandıklardır. Prim esasına dayanır ve devlet tarafından denetlenir.
3- **Sosyal Hizmet:** Bireylerin ihtiyaçlarına göre maddi olmayan hukuk, finans, sağlık, gayrimenkul yönetimi gibi alanlarda yapılan destekleri oluşturmaktadır.
4- **Mesleki Emeklilik Aylığı Sistemi:** İşverenin çalışanlarına emeklilik, maluliyet gibi durumlarda maaş almalarını sağlamasıdır.
5- **Tasarruf Teşvik Sistemi:** Kişilerin kendi geleceklerini güvence altına almak için belirli bir yaşa kadar düzenli olarak yaptıkları prim ödemeleridir.
6- **Zorunlu Tasarruf Sistemi:** Devlet denetimi altında yaşlılara düzenli ödemeler yapılması için gelir seviyesi ve çalışma sürelerine göre yapılan tasarruflardır.
7- **Sosyal Sigorta:** Devlet tarafından denetlenen, düzenlenen ve tüm çalışanlara uygulanan prim esaslı sosyal güvenlik sistemidir (Ergenekon, 1998: 5).

Sosyal güvenlik programları yalnızca geliri güvence altına almakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal bütünlüğe ve barışa da katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla da toplumsal ve ekonomik gelişim için en önemli unsurlardan birinin sosyal koruma olduğunu savunmak mümkündür. Güncel problemlerden biri küresel ölçekte nüfusun %50'sinden fazlasının hiçbir sosyal koruma programına dahil olmamasıdır. Sorunun en aza indirgenebilmesi zorunlu sosyal sigorta programları ile gönüllü sosyal güvenlik uygulamalarına katılımların arttırılması, devlet gelirinden sağlanan hizmet ve yardımlardan tüm bireylerin yararlanması, ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımların arttırılmasıyla sağlanabilir (Kapar, 2003: 56).

1.1.3. Aktif ve Pasif Sigortalılık

Bir toplumun şimdiki durumu ve gelecekte daha fazla gelişebilmesi için yaş ve cinsiyet birleşimi büyük önem taşımaktadır. 15-64 yaş aralığındaki bireyler aktif nüfusu oluştururken 65 ve üzeri yaş dilimindekiler, yaşlı pasif nüfusu oluşturmaktadır. Aktif sigortalılar aktif olarak çalışan, gelire sahip olan ve düzenli olarak prim ödeyen kişilerdir. Pasif sigortalılarsa çalışma hayatına dahil olmayan, sigorta kurumlarından kendilerine yaşlılık veya maluliyet aylığı gibi gelir bağlanan kimselerdir (Alper, 2017: 3-4).

Aktif ve pasif finansmanın dengede olması en önemli unsurlardan birini teşkil etmektedir. Dengeden kastedilense, çalışan nüfusun ödediği primler ile kaç tane emeklinin emekli maaşının karşılanabileceğidir. Dağıtım esasına dayalı olarak şekillenen bir sosyal güvenlik sisteminde dengenin bozulmaması açısından aktif ve pasif oranı 4 olmalıdır. Bunun anlamıysa 4 çalışan aktif sigortalı bireyden alınan prim ile bir pasif sigortalı emeklinin emekli maaşının karşılanacağıdır. Genel olarak gelişmiş ülkelere bakıldığında AB ülkelerinde bu oran 4 iken OECD ülkelerinde 6'dır. Yani AB ülkelerinde 4 çalışan birey 1 emeklinin aylığını karşılarken, OECD ülkelerinde 6 çalışan birey 1 emeklinin maaşını karşılamaktadır (Erol, 2014: 52).

Dengenin bozulmasına neden olan sorunların başında erken emeklilik uygulamaları gelmektedir. Bireyin erken yaşta emekliye ayrılması normal süreden daha kısa bir süre boyunca çalışma hayatında yer alması, daha uzun süre emekli olarak nüfusta yer almasına sebep olmaktadır. Bu durum ise emekli sayısının artışına neden olmaktadır. Böylece pasif sigortalı sayısındaki artış, aktif sigortalıların yeterince artış gösterememesi ile birleşince aktif/pasif sigortalı dengesizliğine neden olmakta, dengesizlik de sistemde mali sorunları ortaya çıkarmaktadır (Gökbunar, 2009: 30).

Dağıtım esasına dayanan emeklilik sisteminde nesiller arası dayanışma söz konusu iken kapitalizasyon esasına dayanan emeklilik sistemindeyse sadece aktif olan nüfus önem taşımaktadır. Dağıtım esasına dayanan emeklilik sisteminde bireyler çalışma hayatları boyunca yaşlılık sigortası için prim ödeyip geleceklerine yatırım yaparak aktif sigortalılık evresinde pasif nüfusu finanse ederken; kapitalizasyon

esasına dayanan emeklilik sistemindeyse aktif sigortalı nüfus çalıştığı dönemde birikim yapıp gelecekteki risklere karşı kendi kendisini finanse etmektedir. Kapitalizasyon esasına dayanan sistemi birçok ülke kullanmaktadır. Bu sistem genel olarak dağıtım esasına dayanan sistemin ikamesi olarak görülmemekte olup, aksine tamamlayıcısı olarak görülmektedir (Gümüş, 2010: 69).

1.2. Emeklilik ve İlişkili Temel Kavramlar

Emeklilik, çalışma gücünden yoksun olma durumunda bireylerin korunmasını içeren ve iş piyasalarından ayrılma ertesinde hayatlarını sürdürmelerine imkan tanıyacak gelirin bağlandığı evreyi temsil etmektedir. Bu bağlamda emekliliğin oluşum şartları ve emekliliğin yapısıyla ilişkili çok sayıda kavramla karşılaşılmaktadır. Emeklilik denildiğinde ilk akla gelen yaşlılıktır. Şayet malullük durumu oluşmadıysa, emeklilik hak edişi ağırlıklı olarak kronolojik bazen de biyolojik yaşlılığa bağlı olarak gerçekleşmektedir. Genel olarak bakıldığında emekliliğin dört temel sosyal riske dayalı olarak gerçekleştiği sonucuyla karşılaşılmaktadır. Bunlar:

- Yaşlılık,
- Maluliyet “sakatlık”,
- Ölüm,
- Mesleki risklere dayalı sürekli işgöremezliktir.

İlk üç sosyal risk olağan durumlara dayalı olarak gerçekleşirken, mesleki risklere dayalı sürekli işgöremezlik, ölüm veya maluliyet riskleriyle örtüşen sonuçların oluşumuyla şekillenmektedir.

1.2.1. Emeklilik ve Yaşlılık Riski

İnsan yaşamında üç ana evre bulunmakta olup yaşlılık evresi, çocukluk ve gençlik evrelerinden sonra gelen son dönemi oluşturmaktadır. Buna göre yaşlılık, kronolojik yaşlılık ve biyolojik yaşlılık olarak iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Kronolojik yaşlılık yaşanan yıllara göre hesaplanırken, biyolojik yaşlılık ise vücudun yıpranmasına göre belirlenmektedir. Yaşlılık sigortasında temel alınan yaşlılık türü

kronolojik yaşlılık olup, kronolojik yaşlılığa "emeklilik yaşı" da denilmektedir (Şakar, 2011: 259).

Yaşlılık evresinde artan sağlık sorunları beraberinde iş göremezlik haline neden olmaktadır. İşgöremezlik durumuysa bireyin gelirinden yoksun kalması anlamına gelmektedir. Bir yandan gelir yoksunluğu yaşanırken, diğer yandan sağlık harcamalarının daha fazla olması, ciddi gider artışlarının yaşanmasını da beraberinde getirmektedir. Bu evrede önceki evrelere göre daha fazla riske maruz kalınması, aynı zamanda sosyal güvenliğe de en fazla ihtiyaç duyulan dönem olmasına sebep olmaktadır. Söz konusu ihtiyaçlarsa uzun dönemli olup, bu uzun dönemli ihtiyaçlar aynı zamanda yaşlılık riskinin bir sosyal risk oluşuna da yol açmaktadır. Yaşlılığın oluşturduğu ekonomik ve toplumsal riskleri ortadan kaldırmak amacıyla ülkeler çeşitli programlar hazırlamaktadır. Diğer risklere kıyasla yaşlılık için alınan önlemler, dünya genelinde ilk sırada yer almaktadır. Ancak yaşlılık riskine dayalı oluşacak tehlikelerin engellenmesi sadece çok iyi hazırlanmış bir sosyal güvenlik programıyla mümkün olabilmektedir. Yaşlı nüfusun toplum içindeki ağırlığında artış yaşanmasıysa son yarım asır boyunca ortalama yaşam beklentisinin artmasının bir sonucudur. Bu sonuçsa beraberinde emekliliği getirmektedir (Başterzi, 2006: 15) .

Yaşlılığın emeklilikle ilişkisi incelendiğinde, bireylerin ilerleyen yaşları nedeniyle çalışma hayatından tamamen ayrılmaları gerektiğinde gelir bağlanması emeklilik olarak tanımlanmaktadır. Emeklilik için belirlenen yaş sınırı kronolojik yaşa dayalı olarak gerçekleşmekte olup belirlenmiş kronolojik yaş "emeklilik yaşı" olarak adlandırılmaktadır. Emeklilik yaşı ise ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Emeklilik yaşının ülkeden ülkeye değişmesinin nedenleri ise istihdam politikaları, sosyal yapıların her ülkede farklı olması gibi nedenlerdir. Gelişmiş ülkelere bakıldığında emeklilik yaşının genelde 65 veya üzeri yaş olarak belirlendiği görülmektedir (Şakar, 2011: 259).

1.2.2. Emeklilik ile Ölüm Riski

Sakatlık, hastalık ve ilerleyen yaşın dışında bireylerin çalışma hayatından kopuşu ölüm durumunda da gerçekleşmektedir. Yaşlılık riskinden farklı olarak ölüm durumunun ne zaman gerçekleşeceği belli olmadığı için bireyin yakınlarını sosyo-ekonomik açıdan etkilemekte ve emeklilik ödemesi bireyin hak sahiplerine yapılmaktadır. Hak sahipleriyse ölenin eşi ve çocukları ile anne-babasıdır. Eşin emeklilikten faydalanması için yalnızca evli olmaları yeterlidir. Çocuklarda ise yaş şartı aranmaktadır. Yaş şartı ülkeden ülkeye farklılık göstermekte olup bazı ülkelerde 18 yaşı aşmazken bazı ülkelerde bu sınır 25 yaş olarak belirlenmektedir (Kuruca, 2008: 141-142).

Dul ve yetim aylıkları açısından konu incelendiğinde yalnızca kadınlara bağlandığına dair yanlış bir algı mevcuttur. Halbuki dul ve yetim aylıkları hem kadınlara hem de erkeklere verilmekte olup, çocuklara verilen yetim aylıklarında belirli bir yaşa kadar eğitimlerini tamamlamaları sınırı olmasının yanı sıra bekar olma ve çalışmama gibi başka koşullar da getirilmektedir (Dedeoğlu, 2009: 50).

1.2.3. Emeklilik ile Maluliyet "Sakatlık" Riski

Maluliyet kavramı sakatlıkla özdeşleştirilebilen bir kavram olma özelliğindedir. Esas itibarıyla tamamen veya kısmen çalışma gücü kaybı veya meslekte kazanma gücü kaybına dayalı olarak şekillenmektedir. Çalışma gücü kaybı adi malullüğü, meslekte kazanma gücü kaybı ise mesleki risklere dayalı olarak "iş kazası veya meslek hastalığı" kapsamında oluşan iş göremezliği ifade etmektedir. Çalışma gücü kaybı veya meslekte kazanma gücü kaybının var olup-olmadığı, varsa da şiddeti sağlık kurumları tarafından tespit edilmektedir (Şakar, 201a: 253-254).

Malul duruma düşen birey ister mesleki riske dayalı olarak iş göremez olsun, isterse de adi malullük durumu yaşasın, gelir kaybına uğramaktadır. Dolayısıyla da bu evrede kendisine bağlanacak aylık veya ödenek/gelir, oluşan gelir kaybının telafisini sağlamaktadır. Bu özelliği de sigortalıya tahsis edilecek aylık veya gelirin emekli aylığı vasfında oluşunu beraberinde getirmektedir.

1.2.4. Özel Emeklilik

Özel emeklilik, oluşturulan fona çalışanlar veya işverenler tarafından emekliliğin başlamasına kadar elde edilen gelirden tasarruf edilerek sözleşmeye dayalı biçimde düzenli şekilde katkı payı yatırılmasıyla gerçekleşmektedir. Bilinen ilk özel emeklilik fonu 1862 yılında Avustralya'da Bank of New South Wales tarafından kurulmuştur (Şener ve Akın, 2010: 293).

Özel emekliliğin küresel ölçekte tanınırlığı ise Şili ile gerçekleşmiştir. Şili'de 1980'den itibaren özel emeklilik sistemine geçilmesinde yetersiz büyüme ve enflasyon tetikleyici olmuştur. Özel emekliliğe geçiş esnasında yeni sisteme katılım zorunlu tutulmuş, ancak emeklilik şirketi seçiminde sigortalılar özgür bırakılmıştır. Sistemin oluşumu gelirden belli bir miktarda prim kesintisi yapılması üzerine inşa edilmiştir. Asgari 20 yıllık prim ödeme koşulu getirilirken devlet alınabilecek asgari emekli aylığı tutarını belirlemiştir. Şayet 20 yıllık asgari prim ödemesi gerçekleştiği halde devlet tarafından belirlenen asgari tutarın altında emekli aylığı almaya hak kazanılması söz konusuysa aradaki farkı devlet ödemektedir. 1980'de sistem başlarken o dönemde mevcut çalışanların yeni özel emeklilik sistemine geçmeleri isteğe bağlı bırakılmışken yeni çalışmaya başlayanlarınsa özel emeklilik fonlarına katılımları zorunlu tutulmuştur. Eski sistemden yeni sisteme geçiş yapanlara da devlet tahvili verilmiş olup toplamda bu kesimden %70 oranında bir geçiş gerçekleşmiştir (Kapar, 2008: 179-183).

Sosyal güvenlikte özelleştirmeye gidilmesine rağmen denetim devletin elinde bulunmaktadır. En fazla yaşlılık sigortasında ve sağlık sigortasında özelleştirmeye gidilmiştir. Yaşlılık sigortasında özelleştirme sağlık sigortasına nazaran daha fazla olmuştur. Yaşlılık sigortasında özelleştirmenin daha fazla olmasının nedeniyse finansman sağlanmasının en zor olduğu sosyal güvenlik kolu olmasından kaynaklanmaktadır. Özel emeklilik fonları dünyada gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerde son derece önemli katkı sağlamakta olup; piyasaya uzun vadeli fon sağlayan kurumsal yatırımcı niteliğinde olan ve sistemde çıkan ya da çıkması muhtemel sorunların engelleyicisi işlevi görmektedir. Sisteme katılımsa ülkeden ülkeye farklılık

göstermekte olup kimi ülkede katılım zorunluyken kimisinde kişinin seçimine bırakılmıştır. Özel emeklilik fonlarının asıl amacı çalışanlara emekliliklerinde finansman kaynağı sağlamaktır. Bunun yanı sıra diğer fonksiyonları sistemin iyi çalışmasıyla kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Sermaye piyasasının gelişimine katkıda bulunmak, tasarrufların artışını ve verimli şekilde kullanılmasını sağlamak gibi örnekler çoğaltılabilir. Özel emeklilik sistemi, çok ayaklı emeklilik sisteminin üçüncü ayağında yer almakta olup aktif olarak prim ödeyenlerin ek avantaja sahip olmaları, vergi muafiyetlerinde artış sağlanması ve kayıt dışılığın minimuma indirilmesine çalışan bir sistem özelliği göstermektedir (Şen, Memiş, 2000: 2).

1.2.5. Emeklilik Programları

Emeklilik programları çalışma hayatından emeklilik hayatına geçiş yapan bireyleri desteklemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu programlar 1970'lerden sonra daha da önem kazanarak özel sektörde ve kamu sektöründe geniş çaplı uygulama alanı bulmuştur (Çakır, 2015: 225).

Dağıtım esasına dayanan sosyal güvenlik sisteminin küresel ölçekte önemli sorunlara yol açmasıyla birlikte sorunlarla başa çıkabilmek için ülkeler çeşitli çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Sorunlarla başa çıkabilmek için yükümlülüklerin olabildiğince bireylere aktarılması ve küreselleşme, bu ülkelere çözüm olarak sunulmuştur. OECD, ILO gibi ileri gelen uluslararası kuruluşların yaptığı reform önerileri ile birlikte özel emekliliğe dayanan çok basamaklı bir sistem tasarımı gerçekleştirilmiştir. Birinci basamağı sosyal güvenlik sistemi, ikinci basamağı mesleki/tamamlayıcı Emeklilik sistemi, üçüncü ve son basamağı ise bireysel ya da özel emeklilik sistemi oluşturmaktadır Buna göre sistem şu şekilde şekillendirilmektedir:

- **Birinci Basamak:** Yönetimin kamuya ait olduğu, katılım zorunluluğu olan ve sınırlı ölçüde bir gelirin sağlandığı ilk basamaktır. Yani çalışanların emeklileri fonladığı sistemdir.

- **İkinci Basamak:** Zorunlu ya da bireyin isteğine bağlı olarak ve genellikle de iş yeri bazında şekillendirilen emeklilik planlarından oluşmaktadır.
- **Üçüncü Basamak:** Bireylerin çalışma hayatları boyunca bireysel hesaplarına, belli bir miktarda, sürekli olarak prim yatırdıkları sözleşmeye dayanan emeklilik programlarıdır. Yani bireyler çalışma hayatında yer aldıkları süre boyunca gelirlerinin bir kısmını tasarruf edip, çalışamayacakları dönem için oluşturulan fon varlıkları ile kendi kendilerini finanse etmektedirler (Apak, 2010: 122).

Dünyanın çeşitli ülkelerinde bu programların hepsi bir arada ya da birbirinin alternatifi olarak kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle kimi ülkeler sosyal güvenlik sisteminin bir alternatifi olarak bireysel emekliliği uygularken, kimi ülkelerdeyse bireysel emeklilik programları karşılık esasına dayanan sosyal güvenlik sisteminin bir tamamlayıcısı özelliğinde yer almaktadır. Bireysel emeklilik programlarının sosyal güvenlik sistemleri içinde tamamlayıcı özellikte olduğu ülkelerde de katılımda bazı ülkelerde zorunluluk, bazısında ise gönüllülük esasına dayanılmakta olup tek tip homojen uygulama yapısı bulunmamaktadır. Bazı ülkelerde emeklilik programlarının sorumluluğu işverene aitken, bazı ülkelerde işveren topluluklarının veya sendikaların sorumluluk üstlenmesi de mümkün olmaktadır (Apak, 2010: 123).

1.3. Sosyal Riskler ve Emeklilik

Bireyin kendi iradesi dışında oluşan sosyal riskler içerisinde uzun süreli / sürekli iş göremezliğe yol açan durumlarda oluşan gelir azalışının telafi edilebilmesi için bireyin kendisine ya da hak sahiplerine yapılan düzenli ödemeleri ifade eden emeklilik, yaşlılık başta olmak üzere aynı zamanda maluliyet, ölüm ve mesleki riskler kapsamında yer alan sosyal risklerle ilişkilendirilmektedir. Bu kısımda da oluşum türlerine ve etki türlerine göre sosyal risklerin sınıflandırmasına gidilip emeklilikle ilişkilendirilmesi gerçekleştirilmiştir.

1.3.1. Oluşum Türlerine Göre Sosyal Riskler ve Emeklilik

İnsanlık varoluşundan bu yana tehlikelerle mücadele etmekte ve bu tehlikelere karşı önlemler almaktadır. Bireylerin bu tehlikelerle ya da başka bir deyişle risklerle mücadelesi sigorta sistemlerinin temelini oluşturmuştur. Geçmiş dönemlere bakıldığında yalnızca hastaların ve yoksulların ihtiyaç sahibi olduğu düşünülmekteyken 19 yüzyıldan sonra sağlık açısından problem yaşayan bireylere yardımcı olma fikri yaygınlaşmaya başlamıştır. Yardım fikrinin yerini risk kavramının alışıysa ancak 19. yüzyıl sonrasında gerçekleşebilmiştir. Sosyal riskleri, sosyo-ekonomik riskler, fizyolojik ve mesleki riskler olarak üçe ayırmak mümkündür. Sosyo-ekonomik riskleri evlenme, işsizlik, çocuk sahibi olmakla birlikte yaşam koşullarının değiştirilmesi oluştururken, sakatlık, analık, ölüm ve yaşlılık gibi riskler fizyolojik riskler içerisine girmekte, meslek hastalıkları ve iş kazaları mesleki riskler kapsamında yer almaktadır (Tuncay ve Ekmekçi, 2012: 8).

Başka bir gruplamaya göre riskler fiziki ve iktisadi riskler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ölüm, yaşlılık, kazalar, analık, hastalık, maluliyet fiziki riskleri teşkil ederken; aile bireylerinin sayısında artış yaşanmasıyla birlikte harcamaların gelire göre daha fazla artması ve işsizlik, iktisadi riskleri oluşturmaktadır. Ayrıca sosyal riskleri gelir azalışına yol açan riskler ve gider artışına yol açan riskler olarak da iki alt gruba ayırmak mümkündür. Gelir azalışına yol açan riskler de kendi içerisinde geçici gelir kaybına neden olan riskler ve kalıcı gelir kaybına neden olan riskler olarak yine iki alt gruba ayrılmaktadır. İşsizlik, analık, hastalık, kaza gibi riskler geçici gelir kaybına neden olan riskler kapsamındayken, yaşlılık, maluliyet, ölüm ise sürekli gelir azalışına neden olan riskler kapsamındadır. Analık, kaza ve ölüm riskleri ise gider artışına neden olan riskler içerisinde yer almaktadır (Yazgan, 1975: 13 – 14).

ILO'nun 1952'de kabul ettiği 102 sayılı "Sosyal Güvenliğin En Az Normları Sözleşmesi" ile sosyal risklerin nelerden oluştuğunu ifade etmiştir. Bahsi geçen bu sözleşme ile üye devletlere sosyal riski oluşturan durumların listesi verilmiş ve üye ülkelerden bu sosyal risklere karşı koruma amaçlı sosyal güvenlik programı oluşturmaları istenmiştir. ILO düzenlemesinde ifade edilen riskler şunlardır:

- Hastalık (Tıbbi bakım),
- Hastalık (Gelir kaybına sebep olan risklerin karşılanması),
- İş kazası ve meslek hastalığı,
- Analık,
- Sakatlık,
- Yaşlılık,
- Ölüm,
- Aile Yardımları,
- İşsizlik.

Üye ülkelerin çoğu ILO sözleşmesinde yer alan tüm risklere karşı sosyal güvenlik sistemlerinde koruma sağlamayı kabul etmiş olup, Yeni Zelanda ve bazı ülkeler doğal riskleri (yangın, sel, deprem) de sistemlerine dahil etmişlerdir (Ayhan, 2012: 52).

Risklerin var oluşu, risklerle mücadele ya da risklere karşı koruma sosyal güvenlik sisteminin var olma nedenini oluşturmaktadır. Emeklilik de risk ve koruma ilişkisi kapsamında yer almaktadır. Emeklilik risklere karşı korunma türlerinden birini teşkil etmektedir. ILO sözleşmesi ile belirlenen asgari dokuz sosyal riskten, dört riskin emeklilik ile ilgili olduğunu savunmak mümkündür. Bahsi geçen dört risk ise yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalıkları, malullük ve ölüm riskleridir.

Yaşlılık riskine karşı emeklilik bir sosyal güvenlik uygulaması özelliği göstermektedir. İş kazası ve meslek hastalıklarının oluşumunda sürekli iş göremezlik durumuna karşı sürekli iş göremezlik ödeneğinin bağlanması, emeklilik özelliğinin oluşumuna yol açmaktadır. Adi malullük durumundaysa iş kazası ve meslek hastalığı dışında oluşan çalışma gücü kaybı karşısında emekli aylığı bağlanmaktadır. Ölüm riskinin oluşumu durumundaysa emekli aylığı, ölenin aile fertlerine verilerek ailenin yaşam standartlarının kısmen de olsa korunması sağlanmaktadır.

Emeklilik ile sosyal güvenlik arasındaki ilişki beş temel kavrama dayanarak açıklanabilir. Bu kavramlarsa: Risk, riske karşı korunma, sosyal, sosyal riske karşı korunma ve emeklilik kavramlarıdır. Risk ve riske karşı korunma ikilisi arasındaki

ilişkiden sigorta kavramı türemektedir. Sigorta kavramı da kendi içerisinde özel ve kamu "sosyal " sigortası olarak ikiye ayrılmaktadır.

1.3.2. Etki Türlerine Göre Sosyal Riskler ve Emeklilik

Sosyal güvenlik, oluşabilecek risklere karşı bireye gelir kaybı ve gider artışlarının yol açtığı maliyetin minimum şekilde yansıtıldığı bir sistemi teşkil etmektedir. Sistemin temel amacıysa her ne sebepten olursa olsun gelir kaybına veya gider artışına uğrayan bireyin, başka bir bireye mecbur kalmadan kendi ihtiyaçlarını karşılamasına olanak sağlamakır. Riskler kendi aralarında gelir azalışına neden olan riskler ve gider artışına neden olan riskler olmak üzere iki ana grupta sınıflandırıldığında, risklerin bireyin yaşam koşullarını nasıl etkileyebileceği daha açık şekilde görülebilmektedir (tablo 1).

Tablo 1.: Etki Türlerine Göre Sosyal Riskler

Gelir Kayıplarına Yol Açan Riskler	**Gider Artışına Yol Açan Riskler**
Geçici Gelir Kayıplarına Yol Açan Riskler: *Hastalık, Kaza, Analık, İşsizlik*	*Hastalık, Kaza, Analık, Ailevi Yükler*
Sürekli Gelir Kayıplarına Yol Açan Riskler: *Sürekli iş göremezlik - Maluliyet, Yaşlılık, Ölüm*	

Sistem, fiziksel olarak çalışmaya müsait durumda olan ve çalışma isteğine sahip olan tüm bireylerin istihdam edilmesini öngörmektedir. Milyonlarca bireyin çalışma isteğine sahip olup istihdam edilememeleri, başka bireylere muhtaç yaşamaları en büyük problemlerden birini teşkil etmektedir. Bu durum karşısında devlet, ekonomik ve mali tedbirlerin yanı sıra iş ve işçi bulma kurumlarının kuruluşuna ve işleyişine destek olmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. Tam istihdamda dahi geçici işsizlik sebebiyle istihdamın %100 gerçekleşmesi mümkün değildir. İşsizliğin bireyin hayatında büyük olumsuzluklara sebep olması söz konusu olup aynı zamanda toplum açısından da büyük bir sosyal risk teşkil etmektedir. İşsizlik nedeniyle yaşanan gelir kaybını sosyal güvenlik sistemi işsizlik sigortası ile bireye yapılan ödemelerle kaybedilen kazancın yerini alması açısından destek sağlanmaktadır (Talas, 1955: 86).

Sosyal güvenlik sisteminde sosyal risklerden hastalık riskine maruz kalan birey açısından ekonomik yönden iki yönlü etkilenme mevcuttur. Oluşturduğu geçici süreli iş göremezlik bireyin çalışma hayatını negatif yönde etkilemekte, gelir elde etme imkanına engel olmakta ya da bireyin çalışma gücüne etkisi olmasa bile olağanüstü giderlere neden olmaktadır (ilaç, hastane, doktor masrafları gibi). Hastalık sigortasıyla parasal yardımlar ve sağlık yardımları ile bireyin gelir düzeyine minimum seviyede yükün yansıtılması imkanı oluşmaktadır (Güzel ve Okur, 1994: 221).

Bireyin fiziksel ya da ruhsal olarak yaşadığı sorunların çalışma saatleri içerisinde oluşması ise iş kazası içerisinde değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra çalışma koşulları nedeni ile bireyin yaşadığı sürekli ya da geçici rahatsızlıklar meslek hastalığı olarak değerlendirilmektedir. İş kazası veya meslek hastalığı nedeniyle sürekli ya da geçici gelir kaybına uğrayan bireye veya yakınlarına işveren yükümlülüğünde yardım sağlanmaktadır. İş kazası ani bir olay sonucu meydana gelirken meslek hastalığı ise yavaş yavaş oluşmaktadır (Uğur, 2004: 35).

Yaşlılık, gelir azalışına yol açan uzun dönemli bir risk olduğundan riskin oluşumunda bireyin yaşamını sürdürebilmesi için güvenceye ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca hangi nedenle olursa olsun kısmen veya tamamen çalışma gücünün kaybedilmesi, iş göremezlik halinin sürekli olması yani malullük durumunda bireye gereken sağlık ve bakım hizmetlerinin sunulması ve bu süre içinde ortaya çıkan gelir azalışlarına karşı tedbir alınması önemli ölçüde önem taşımaktadır. Ölüm, kişi için risk teşkil etmezken bakmakla yükümlü olduğu kişiler açısından son derece büyük bir risk oluşturmaktadır. Bahsedilen riskin güvence altına alınması ise ölüm sigortasıyla mümkün olup eş, anne, baba ve çocuklar güvence altına alınmaktadır (Talas, 1976:11).

Analık kadınlar açısından hastalık özelliğini taşıyan yani geçici süreli olarak iş göremezliğe neden olan risklerdendir. Doğuma bağlı meydana gelen sosyal güvenlik ihtiyacının karşılanması ise analık sigortası ile gerçekleştirilmektedir. Analık sigortası ile doğumdan önce, doğum sırasında, doğumdan sonra, tedavi, muayene, bebeğin emzirilmesi ve çalışamama sebebiyle oluşan iş göremezliğin oluşturduğu maliyetler kısmen veya tamamen karşılanmaktadır. Anne eğer sigortalı değilse de, sigortalı eşinin sigortasından faydalanma imkanına sahip olmaktadır (Uğur, 2004: 36).

1.4. Primli ve Primsiz Sosyal Güvenlik Rejimleri ve Emeklilik

Sosyal güvenlik sistemi ayrımlarından birini de primli ve primsiz sosyal güvenlik rejimleri oluşturmaktadır. Primli sistemde bireyden katkı payı alınırken, primsiz sistemde bireyden herhangi bir katkı payı talep edilmemektedir. Sosyal güvenlik sistemi içerisinde en yaygın ve en bilindik olanı ise prime dayalı olan sosyal güvenlik sistemi olup sosyal sigorta olarak ifade edilmektedir. Ancak sosyal güvenlik sistemi içinde primli sistemin dışında olan sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar da mevcuttur. Primsiz sistemin unsurlarını oluşturan sosyal hizmet ve sosyal yardımlar primli sistemin tamamlayıcısı olarak görülmektedir (Çiftçi, 2017: 36).

1.4.1. Primli Sosyal Güvenlik Sistemleri ve Emeklilik

Sosyal sigortalar çalışanların karşı karşıya gelebilecekleri tehlikeleri önlemek amacıyla, devlet tarafından zorunluluk esasıyla oluşturulan bir sistemdir. Sosyal sigorta prensiplerine göre, tehlikenin meydana getireceği zararın bireyler arasında önceden paylaşılması ön görülmektedir (Şenocak, 2009: 432). Genel olarak sosyal risklere karşı sosyal koruma devletin denetiminde, çalışanların sisteme zorunlu olarak katıldığı, çalışmayanların ise isteğe bağlı olarak sisteme dahil olabildiği, yoksul olma zorunluğu aranmayan, riske karşı korunmanın maliyeti olarak ödenen prim karşılığında sigortalıları oluşacak risklere karşı koruyan sistem bütünüdür. Primli sistemin bir parçası olan sosyal sigortaları kendi içerisinde de uzun ve kısa vadeli sosyal sigortalar olarak ikiye ayırmak mümkündür (Güneş, 2004: 132). Bu sigorta türleri içerisinde yer alan sigorta kollarıysa şu şekilde sıralanabilmektedir:

1. **Kısa Vadeli Sosyal Sigortalar:** İş Kazası-Meslek Hastalığı, Analık, Hastalık.
2. **Uzun Vadeli Sosyal Sigortalar:** Ölüm, Malullük, Yaşlılık.

Risklerin etkisi açısından kısa vadeli sosyal riskler incelendiğinde risklerin oluşum ihtimali görece sınırlı olup hiç gerçekleşmeyebilmektedir. Hiç çocuk sahibi olmayan bir sigortalı, analık sigortasından yararlanamayacaktır. İş kazası meslek hastalığı yaşamayan birey de bu sigorta kolundan istifade edemeyecektir. İşsiz

kalmayan birey işsizlik sigortasından faydalanamayacaktır. Diğerlerine göre riskin gerçekleşme ihtimali daha yüksek olsa da hastalanmama durumunda da hastalık sigortasından yararlanmama ihtimali mevcuttur. Dolayısıyla da oluşum ihtimali uzun vadeli sigorta kollarına göre daha düşüktür.

Risklerin etkisi açısında uzun vadeli sosyal riskleri oluşturan yaşlanma, malullük ve ölüm risklerinden en azından herhangi birisinin gerçekleşme olasılığı mutlaktır. Buna karşılık oluşma olasılıkları kendi içerisinde farklılaşabilmektedir. Ancak ortak noktaları söz konusu bütün risklerin meydana gelişi sonrasında geri dönüşünün ya mümkün olmaması ya da uzun vadede düzelmenin yaşanabilmesidir.

1.4.2. Primsiz Sosyal Güvenlik Sistemleri ve Emeklilik

Primsiz sistemin bir alt kolu olan sosyal hizmetler ise örgütlenmiş çalışmalar olup bireylerin çevresiyle ve birbirleriyle uyum içinde yaşamalarına yardımcı olmayı yani en yüksek refah düzeyini sağlamayı amaçlamaktadır. Sosyal hizmetlerde yalnızca ihtiyaç sahiplerine, zor durumda olanlara ya da bazı gruplara hizmet sağlanması gibi sınırlandırmalar da genelde yoktur. Diğer bir deyişle kişi grup ve toplum ölçeğinde fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan yaşanabilir bir ortam sağlamak için katkı sağlanması amaçlanmaktadır (Dilik, 1980: 73).

Sosyal yardımlarda yoksullara ve muhtaç durumda olan bireylere yardım sağlanması amaçlamaktadır. Primsiz olması nedeniyle sosyal yardım için gereken finansman devlet tarafından vergilere dayalı olarak karşılanmaktadır. Ekonomik açıdan gelişmiş olan ülkelerde vergi sistemi daha iyi işlediği için sosyal yardım programları daha aktif kullanılıp toplum tarafından da benimsenmektedir. Diğer bir deyişle devlet, toplumun gelecekte sıkıntı yaşamaması, vatandaşlarının geleceklerini güvence altına almak için yoksullara giyecek, yiyecek, ilaç, tedavi gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasını hiçbir karşılık almadan sağlamaktadır. Devletin yalnızca sosyal ve ekonomik açıdan yardıma muhtaç olan bireylere yaptığı bir yardım türü olarak da ifade edilebilir (Ayhan, 2012: 47).

Sosyal hizmet ve sosyal yardım arasında iki temel farklılık mevcuttur. Sosyal hizmetlerde sosyal yardımlara kıyasla yoksullukla mücadele esas alınmakta olup, asgari düzeydeki yaşam standartlarının yükseltilmesini yalnızca ekonomik destekle değil, sosyal destekle birlikte yapılmasını amaçlamaktadır. Daha belirgin olan ikinci farklılık ise sosyal yardımların ağırlıklı olarak nakit şekilde gerçekleştirilmesine karşılık, sosyal hizmetlerin kamu programları kapsamında hizmet olarak sunulmasında görülmektedir (Yanardağ, 2010: 22).

Emeklilik ile primsiz rejime ait olan sosyal yardım ve sosyal hizmetler arasındaki ilişkisinin şu şekilde kurulması mümkündür: Emekliliğin temel riski olan yaşlılık riskinde sosyal hizmetler kapsamında huzur evleri ve bakımevleriyle ilişkilendirme yapılabilir. Ayrıca maluliyet riskinde bakımevleri ve rehabilitasyon merkezlerinde arz edilen hizmetler de bu kapsamda emeklilikle ilişkilendirilebilir özelliktedir. Ölüm riskine karşı ise yetimhanelerde arz edilen sosyal hizmet faaliyetleri kapsam içerisinde değerlendirilebilir. Sosyal yardımların emeklilik ile ilişkilendirilmesindeyse 65 yaş ve üzerindeki yoksul bireylere sağlanan 65 yaş aylığı yoksulluk aylığından ve maluliyet durumunda özürlü kapsamına giren bireylere sağlanan yardımlardan hareket edilmesi mümkündür.

Emeklilik ile primli rejim arasındaki ilişkiye bakıldığındaysa uzun vadeli sigorta kollarıyla büyük ölçüde uyuştuğu görülmektedir. Yaşlılık sigortası ile yaşlanma sonucu çalışma gücünde meydana gelen azalışın gelire etkisini karşılamak amacıyla emeklilik hakkı tanınmaktadır. Maluliyet ve ölüm sigortalarında ise maluliyet ve ölüm riskinin meydana gelmemesi durumunda çalışma gücünün azalmasıyla bağdaştırılan kronolojik yaşa gelene kadar yaşlılık sigortası açısından emeklilik durumunu sağlayacağı öngörülmektedir. Bu durumda yaşlılık ve maluliyet sigortalarının bireye, ölüm durumunda ise var olan hak sahiplerine yönelik emekli aylığı sağlanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYAL GÜVENLİK SİSTEM MODELLERİ VE EMEKLİLİK

2.1. Emeklilik Programlarının Finansman Yöntemleri

Emeklilik programlarının finansmanında iki temel uygulama yöntemi mevcuttur. Hemen her emeklilik programı ilk kuruluş aşamasında kapitalizasyon adı verilen finansman yöntemine dayalı olarak oluşturulmaktadır. Ancak çoğu emeklilik programı, çeşitli sebeplerle kapitalizasyonda yaşanan yetersizlikle birlikte dağıtım yöntemine dönüştürülmektedir. Kapitalizasyon yönteminde sigortalı emeklilik döneminde elde edeceği aylığı, aktif sigortalılık evresinde kendi fonunda biriktirmektedir. Dolayısıyla bu yönteme aynı zamanda fonlama yöntemi adı da verilmektedir. Buna karşılık dağıtım yöntemindeyse mevcut aktif sigortalılar geçmişte aktif sigortalı konumunda olan şimdiki pasif sigortalıların emeklilik evresindeki aylıklarını finanse etmektedir. Bu başlık altında söz konusu iki temel finansman yönteminin yapısı ve özellikleri aktarılmıştır.

2.1.1. Kapitalizasyon Yönteminde Emeklilik Türleri

Kapitalizasyon ya da diğer adıyla fonlama yöntemi ileride meydana gelebilecek sosyal risklere karşı koruma sağlama amacıyla fon oluşturulmasını içermektedir. Bu yöntem malullük, yaşlılık ve ölüm gibi uzun süreli riskleri kapsayan sigorta kollarında ağırlıklı olarak uygulanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde uzun vadeli sigorta kollarının kuruluşu kapitalizasyon yöntemine dayanmışsa da, fon varlığındaki yetersizlikler gibi sebeplerle daha sonra dağıtım yöntemine geçilmiştir (Uğur, 2004: 50).

Kapitalizasyon yönteminde fon birikimi bireysel ve topluluk ölçeğinde gerçekleştirilebilmektedir. Bireysel kapitalizasyon yönteminde bireyin kendi adına ve işverenin çalışanı adına ödediği prim özellikli katılım payları, bireyin kendi hesabında toplanmaktadır. Şahsi hesapta biriken fon varlığı bireye ilerde yapılacak olan ödemelerin peşin sermaye değerini oluşturmaktadır. Bu sistem sosyal dayanışma ve

riskin bireyler arasında dağıtılması prensipleri ile ters düşmesinden dolayı çok fazla tercih edilmese de 1980 sonrası dönemde Şili ve bazı Latin Amerika ülkeleri tarafından aktif olarak uygulanmaktadır (Güzel ve Okur, 1994: 75).

Toplu veya bir diğer deyişle kollektif kapitalizasyon yönteminde ise sosyal güvenlik kurumuna yapılan ödemeler (primler) ortak bir fonda toplanmakta ve sigortalılar diğer hak sahiplerine yapılacak yardımların teminatını sağlamaktadır. Bu yöntemle dönem içi toplanan primlerin, aynı dönemde dağıtımı mümkün değildir. Böylece fonda biriken primler yüksek meblağlara ulaşıp fondaki birikimin işletilmesi sonucu faiz veya diğer gelir türleri "temettü, rant" elde edilmektedir. İlaveten sağlanan bu gelirler, ileride yapılacak olan ödemelerin finansmanının sağlanmasında yardımcı olmaktadır. Sigortalılar zorunlu tasarruflar sayesinde ödedikleri primden fazla ödenek elde edebilmektedir. Biriken sermayenin yatırım dışında kalması durumunda enflasyonist dönemde tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Birikimler devalüasyon karşısında önemini kaybedip reel olarak eriyebilmektedir. Bu yöntem en fazla yaşlılık, ölüm sigortası gibi uzun vadeli sigorta kollarında kullanılmaktadır. Kısacası toplu kapitalizasyon yöntemi ekonomik yönden gelişmekte olan ülkeler tarafından tercih edilmekte olup gelişmiş ülkeler ise bu sistemi yavaşça terk etmektedir (Tuncay ve Ekmekçi, 2012: 143).

Kapitalizasyon veya diğer adıyla fonlama yöntemi kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar:

- Maaş Esaslı Emeklilik Programı (MEEP),
- Prim Esaslı Emeklilik Programı (PEEP).

Maaş esaslı emeklilik sistemine dayalı kapitalizasyon yönteminde çalışma hayatında bireyin mevcut ücretinin bir ortalaması ya da çalışılan her yıl için belirlenen sabit bir miktar ayrılarak emeklilik fon hesabına aktarılmaktadır. Her ne kadar dağıtım yöntemi ile benzerlik gösterse de çalışma hayatı boyunca biriktirilen katkı paylarının bir fon havuzunda toplanarak yatırıma yönlendirilmesi sağlanmakta ve mevcut emeklilerin emeklilik aylığı ödenmesinin bu fon varlığına dayanmaması, dağıtım yöntemi ile temel farkı oluşturmaktadır (Ergenekon, 2000: 94).

Maaş esaslı emeklilik sisteminde bireyler alacakları emeklilik maaşını önceden bilmekte olup bu durum sistemin en büyük avantajı olarak kabul edilmektedir. Aktüeryal hesaplamalara dayanarak ödenecek primin önceden belirlendiği bu sistemde emeklilikte bağlanacak aylık, yapılan sözleşmede de belirtilmektedir. Sistemin bir diğer özelliği ise çalışanların emekliye ayrılmadan fondaki mevcut birikimlerini çekme haklarının bulunmayışıdır. İşverenin genç yaştaki çalışanları için ödediği prim düzeyi, emekliliği daha yakın olan çalışanları ödediğinden daha düşük olmaktadır. Diğer bir deyişle çalışma yılı ne kadar fazla ise işverenin de ödediği katkı payı "prim işveren payı" doğru orantılı olarak artış göstermektedir. Maaş esaslı emeklilik programı çalışanın işyerine olan bağlılığını arttırmakta olup işgücü hareketliliğini de "işçi devri" minimuma indirmektedir. İş değiştirme söz konusu olduğundaysa fondaki mevcut tasarruflar yeni işe başlandığında yeni emeklilik fonuna transfer edilirken bazı kesintiler de yapılmakta olup bu durum iş değiştirmeye kadar gerçekleştirilen tasarruflarda da değer kaybı meydana getirmektedir (Şen ve Memiş, 2000: 40).

Maaş esaslı emeklilik programları da uygulama yapısına göre kendi içerisinde dörde ayrılmaktadır. Buna göre:

- **Maktu emekli aylığı yöntemi:** Emekli olmaya hak kazanmış bütün bireylere sabit bir emekli maaşı verilmesi olarak tanımlanabilir.
- **Maaşla orantılı emeklilik aylığı yöntemi:** Bireyin çalışma hayatında aldığı ücretin belirlenen bir oranına göre bağlanan emeklilik maaşı olarak gerçekleşmektedir.
- **Hizmet süresi esaslı emeklilik aylığı yöntemi:** Emeklilik maaşı belirlenirken bireyin çalıştığı sürenin göz önünde bulundurularak bağlandığı emekli maaşı yöntemidir.
- **Hizmet süresi ve maaşla orantılı emekli aylığı yöntemi:** Uygulamada en fazla kullanılan yöntem olan ve bireyin her çalıştığı yıl için maaşının belirlenen bir yüzdesinin emeklilik maaşı seviyesinin belirlenmesinde kullanıldığı emekli aylığı yöntemidir (Ergenekon, 2000: 97).

Prim esaslı emeklilik programında maaş esaslı emeklilik programının aksine ücretler üzerinden düzenli olarak herkes için farklılaşan bir yüzde veya herkes için sabit tutulan bir yüzde kesilmektedir. Genelde bu tür fon birikimlerinde, özellikle finans piyasaları başta olmak üzere fondaki birikimlerin çeşitli piyasalarda değerlendirilmesine önem verilmektedir. Bunun nedeni ise alınacak olan emekli maaşının miktarının tespit edilmesinde fon performansının belirleyici olmasıdır. Diğer bir deyişle bu sistemde, sisteme katılan çalışanların ve işverenin ödediği primler ile yatırım kazançlarının toplandığı kişiye özel fon hesapları mevcut olup alınacak emekli aylıkları belirsizdir. Çalışanın emeklilik maaşı, emeklilik dönemine kadar birikmiş olan fon varlığındaki hacme bağlıdır. Diğer bir deyişle toplanan birikim, çalışma periyodu içerisinde ekonomik duruma ve yapılan yatırımların ne kadar verimli kazanç sağladığına bağlıdır. Çalışanın emekli maaşının yatırımlara bağlı olması, yatırım tercihlerinin de önemini arttırmaktadır. Çalışanların hangi tür yatırım araçlarına yatırım yapacakları kendi iradelerine bırakılmıştır. Kişi isterse yüksek getiriye sahip olan fakat riski de yüksek olan hisse senetlerine, isterse de riski düşük ama güvenilir olan devlet tahvili ve bonolarına yatırım yapmayı tercih edebilmektedir. Birey bunlardan birini seçebilmekte ya da söz konusu finansal yatırım araçları arasında kendi belirleyeceği yüzdelik ağırlığa göre dağıtım yapılmasını isteyebilmektedir (Şen ve Memiş, 2000: 41).

Prim esaslı emeklilik programlarında bireyin iş değiştirmesi ya da emekliliği durumunda maaş esaslı emeklilik programlarının aksine emeklilik fonundaki birikiminin çalışana toplu olarak ödenmesi söz konusudur. Bu durum çalışanların iş piyasasında serbest hareketini artırıcı etkide bulunmaktadır. İşverenin sorumluluk alması ve sistemin herkese açık olması, sistemin avantajları arasında gösterilmektedir. Şili, Avustralya, Danimarka, Singapur ve İsviçre gibi ülkeler, emeklilik sistemlerinin prim esasına dayanması zorunluluğunu getirilmiş olup İngiltere, Kanada, Belçika, ABD, İrlanda ve Almanya'daki özel emeklilik planlarında da maaş esaslı emeklilik programından prim esaslı emeklilik programına geçiş eğilimi başlamış durumdadır (Işık, 1999: 94).

Her ne kadar kapitalizasyon yönteminin avantajlarından bahsedilse de çalışma hayatında kadınlar açısından kapitalizasyon yöteminin dezavantajlı durum oluşturduğu savunulabilir. Söz konusu cinsiyete dayalı dezavantajlılık halinin temelindeyse kadınların genellikle erkeklere göre daha az ücret almaları ve kayıt dışı "enformel" işlerde istihdam edilmeleri sebebiyle daha az birikim yapacak olmaları etkilidir. Kadınların erkek çalışanlara göre bir diğer dezavantajlılığının sebebiyse, erkeklere göre uzun yaşayıp formel sektörde çalışsalar bile daha düşük ücret almalarıdır. Örneğin Şili'de kadınların erkeklere göre yaşam süresi daha yüksekken aynı zamanda erkeklerden hem daha az ücret almaları hem de daha erken yaşta emekliye ayrılmaları sebebiyle emekli maaşları erkeklere göre daha düşük seviyede gerçekleşmektedir (Uğur, 2004: 55).

2.1.2. Dağıtım Yöntemi

Dağıtım yöntemi ya da diğer adıyla "pay as you go (PAYG)" olarak da bilinen yöntemde belirli bir dönemin tasarruf gelirleri ile aynı dönemde mevcut olan harcamaların karşılanması çerçevesinde şekillenen finansman yapısı mevcuttur. Dağıtım yönteminde önemli olan noktaysa gelirler ve giderler arasında denge kurulmasının zorunluluğu ve dönem içerisinde mevcut sigortalı sayısının kesin olarak bilinmesidir (Güzel ve Okur, 1994: 76).

Dağıtım yöntemi çeşitli açılardan kapitalizasyon yöntemine göre farklılıklara sahiptir. Kapitalizasyon yönteminde var olan yedek fonlar ve sermayeye dağıtım yöntemine ihtiyaç duyulmamaktadır. Sistemin sürekliliği için aktif sigortalıların pasif sigortalıları karşılaması zorunluluğu mevcuttur. Bu hassas dengenin korunması sistemin ayakta kalmasını sağlayan en önemli noktayı teşkil etmektedir (Sezgin ve Yıldırım, 2015: 125). Söz konusu dengedeki değişim, prim – ivaz miktarlarında da değişimi zorunlu kılacaktır. Örnek olarak eğer prim ödeyenlerin sayısında bir artış yaşanırsa, prim oranları düşürülmekte veya ivaz miktarları arttırılmaktadır. Bu durumun tam tersi bir durumdaysa bu defa ya prim oranları yükseltilmekte ya da ivaz miktarları azaltılmaktadır (Tuncay ve Ekmekçi, 2012: 144).

Dağıtım yönteminde sigortalıya bağlanacak emekli aylığının hesaplanmasında da sigortalının çalışma hayatının bir bölümünde veya tamamında elde ettiği gelirin ortalaması, çalışma süresi ve diğer faktörler göz önünde tutulmaktadır (Akın, 2008: 11). Genelde kısa vadeli sigorta kollarında (iş kazaları, analık, hastalık, meslek hastalıkları) finansman yöntemi olarak çok daha etkin bir model olma vasfına sahiptir. Ancak kapitalizasyon yönteminde mevcut olan riskler sebebiyle oluşan sakıncalar sonucunda günümüzde, uzun vadeli sigorta kolları olan yaşlılık ve maluliyet sigortalarının finansmanı için de daha fazla ağırlıkta dağıtım yöntemine başvurulması söz konusu olmaktadır (Güneş ve Yakar, 2004: 132).

Dağıtım yöntemi kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır:

- Prime Dayalı Dağıtım Yöntemi,
- Primsiz Dağıtım Yöntemi,
- Karma Yöntem.

Prime dayalı dağıtım yönteminde, merkezi bütçeden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip kurumsal yapı olarak sosyal sigorta örgütü vardır. Bu sistemdeki katılımcılar da sistemi yöneten sosyal sigorta kurumuna zorunlu olarak prim ödemektedirler. Sosyal sigortaların hayata geçtiği ilk dönemlerde çalışan ve işverenin ödedikleri prim bir birine çok yakın seviyelerdeyken bu denge zamanla işveren aleyhine değişerek çalışanların ödedikleri pay azalmış, işverenlerin ödedikleri paydaysa artış yaşanmıştır (Tuncay ve Ekmekçi, 2012: 145).

Ödenecek primler genelde çalışanın geliri esas alınarak hesaplanmaktadır. Günümüzde sosyal sigorta kurumuna prim ödeme yükümlülüğü genellikle işverenin yükümlülüğündedir. Bazı uygulamalarda çalışan ve işverenden aynı anda prim alınması da söz konusu olabilmektedir. Böyle durumlarda riskin önemi ve büyüklüğünün yanı sıra ülkenin ekonomik ve sosyal durumunun da gözetilmesi önem taşımaktadır. Dünya genelinde yaygın olan yapıysa, primlerin hem çalışan hem de işveren tarafından ödemesi olmakla birlikte bazı uygulamalarda prim ödemeye üçüncü taraf olarak devlet de katılmaktadır (Talas, 1992: 182).

Prim esaslı sistemin temelleri 19 yüzyılda dönemin Alman başbakanı Bismarck tarafından atılmıştır. Bismarck işçi sigortaları modelinde çalışanların karşılaşacağı sosyal riskleri önlemeyi amaçlamış olup oluşturulan modelde sosyal sigorta kurumu aracılığıyla sosyal korunma sağlanması hedeflenmiştir. Sosyal Sigorta Kurumu'na çalışanların gelirlerinin bir kısmının prim olarak ödemesi esasına dayanarak sistem şekillendirilmiştir (Güvercin, 2004: 91).

Almanya'da sistemin geliştirilmesi yalnızca devletin başarısından kaynaklanmamaktadır. Devletin yanı sıra aynı zamanda özel meslek kuruluşları ve sendikalar da sistemin başarısında son derece etkilirol oynamışlardır. Günümüzde sisteme dahil olanların nüfus bütünü içerisindeki ağırlığı % 90'lara ulaşmış durumdadır. Sistemin öncüsü olan Almanya'nın bu gelişimini diğer Avrupa ülkeleri de izlemiş ve çoğu Avrupa ülkesinde bu model uygulanmaya başlanmıştır (Yanardağ, 2010: 27).

Dağıtım yönteminin bir diğer çeşidi olan *primsiz dağıtım modelinde* dar gelire sahip olan bireylere ve yoksullara yapılacak yardımlar merkezi bütçeye dayandırılmaktadır. Birey aktiflikten pasifliğe doğru geçince ivaz alımı elde etmektedir. Primsiz dağıtım yönteminin diğer bir özelliği de ivazların finansmanının doğrudan sağlanmasıdır (Ergenekon, 1998: 40). Primsiz dağıtım yöntemi kendi içerisinde muhtaç bireylere yönelik programlar ve asgari gelir sağlayan programlar olmak üzere iki ana grupta sınıflandırılmaktadır.

Primsiz dağıtım yönteminin temelinin Sir William Beveridge tarafından atıldığını söylemek mümkündür. Beveridge ' nin savunduğu halk sigortası modelinde gelirleri her ne olursa olsun sosyal riske maruz kalan her vatandaşın sosyal güvenlikten faydalanması gerektiği savunulmaktadır (Koç, 2006: 97). Beveridge temel ihtiyaçların karşılanması ve ülkede muhtaçlığın yok edilmesinin yollarını aramıştır. Bu modele göre sosyal güvenlik zorunlu sosyal sigortalar, sigorta kapsamına girmeyenler için ulusal yardım örgütü ve özel sigortalar olarak ayrılmaktadır. İlk çıkış noktası İngiltere olan Halk sigortası modeli, sosyal sigorta sistemi ve milli yardım esaslarına dayandırılmıştır (Uğur, 2004: 64).

Karma yöntem olarak bilinen yöntem ise primli ve primsiz yöntemin aynı anda uygulanmasını içermektedir. Bismarck tarafından kurulmuş olan ilk modern sosyal sigorta sistemini oluşturan işçi sigortası modeli ile Beveridge nin halk sigortası modelinin bir arada uygulanması sonucunda meydana gelen karma modelde finansman, işçilerin ücretlerinin belli bir yüzdesinin mesleki vergi olarak işverenler tarafından kesilerek kamu birimine iletilmesine dayanmaktadır. Sistemin karakteristik özellikleri olarak bilinen mesleki risk yerine sosyal riski vurgulayan evrensel düzenlemelerle birlikte yüksek ölçekte fayda düzeyleri sağlanmaktadır. Sosyal güvenlik yöntemini ve sosyal politika yapılarını içine alan bir organizasyon yapısına sahip olup, gelirin telafisi prensibinden hareket edilmektedir. Bu sistemde kadınların işgücüne katılım oranlarının da düşük olması desteklenmektedir (Özmen, 2017: 603).

Karma modelin uygulayıcısı olarak Hollanda örnek gösterilebilir. Hollanda'da 15-65 yaş arasındaki aktif işgücü primlerini "mesleki vergilerini" ödemekte olup bu yaş sınırının dışında kalanlar ise ödeme yapmaktan muaf edilmiş durumdadır. Karma modelde bireyler analık, hastalık, malullük, kaza, çocuk sahibi olma, ölüm ve yaşlılık risklerine karşı korunmaktadır. Bu riskler karşısında korunmak amacıyla ayrı ayrı sigorta kolları oluşturulmamış olup risklerin tümüne karşı koruma tek bir çatı altında toplanmıştır (Uğur, 2004: 66).

2.2. İşçi Sigortası Modeli ve Emeklilik

İşçi sigortası modelinde sigorta kurumu devlet kurumu özelliğinde olmakla birlikte merkezi bütçeden ayrı ve hukuki olarak da özerk statüye sahip yarı otonom kurum olma özelliğine sahiptir. Böylelikle devlet, sosyal risklere karşı korumada düzenleyici fonksiyonuyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bizzat uygulayıcı olarak da görev almaktadır. Bismarckian model olarak da literatürde yer bulan işçi sigortası modeli, bir buçuk asra yaklaşan köklü geçmişi ve başta kıta Avrupası olmak üzere küresel ölçekteki uygulanma yaygınlığıyla, en önemli sosyal güvenlik sistem modelleri arasında yerini almış durumdadır. Bu başlık altında da işçi sigortalarında modelin genel özellikleri, oluşum süreci, gelişimi ve modeli benimseyen ülkeler hakkında genel bilgiler sunulmuştur.

2.2.1. Modelin Genel Özellikleri

Kuruculuğunu Oto von Bismarck'ın gerçekleştirdiği İşçi Sigortası modeli temel olarak işveren sorumluluğuna ait olan bir sosyal sigorta modeli yerine, devlet sorumluluğunun da mevcut olduğu bir sosyal sigorta modeli çerçevesinde yapılandırılmıştır. Böylece işverenin ödemekle yükümlü olduğu yüksek tazminat yükümlülüklerinden de kurtulması sağlanmıştır (Dilik, 1988: 77).

İşçi sigortaları modelinde çalışanların bulunduğu ağır çalışma şartları göz önünde bulundurularak farklı türden çok sayıda sigorta sandıkları ve bu sigorta sandıkları için ödenen pirimler ve karşılığında elde edilen ivazların standart bir düzene sokulmasına ek olarak çalışanların mecburi olarak sigortalanmaları gerçekleştirmiştir. Modelde İşçi Sigortası Kurumu aracılığı ile ortaya çıkabilecek herhangi bir sosyal risk karşısında sosyal koruma sağlanması hedefler arasında yer almaktadır. Yapılan katkılar ile elde edilecek sosyal karşılıkların da gelir ile orantılı olması gerekmektedir (Korkusuz ve Uğur, 2008 : 69). Zorunlu sigorta yapılması ilkesi ve özerk yönetim anlayışı kapsamı altına alan sisteme devlet dışında sendikaların ve özel meslek kuruluşlarının da etkisi mevcuttur (Yanardağ, 2010: 26).

İşçi Sigortası modeli çalışan bireyler üzerine kurulu olduğu için bütün vatandaşları kapsam altına alması teorik olarak mümkün değildir. Aktif olarak bir işe sahip olan bireyler sosyal hukuk açısından güvence altına alınmakta ve katkı esasına dayanan bu modelde yalnızca katkı payı ödeyenler ivaz hakkına sahip olmaktadır (Özdemir, 2004: 590).

2.2.2. Modelin Oluşum Süreci

Almanya da 1870'li yıllarda sosyal güvenlik alanına giren riskler, dönemin büyük sorunları arasında yer almıştır. Dönemin başbakanı olan Oto Von Bismarck sosyal güvenlik açısından yeni reformlar uygulama şansını 1876'dan sonra yakalayarak üç önemli noktaya işaret etmiştir (Dilik, 1988: 76).

- Devlet tarafından yapılan sosyal yardımlar,
- İşveren sorumluluğu,
- Sigorta.

Yapılan bu değişim ve uygulamalar ile sosyal sigortaların yönü büyük ölçüde değiştirilmiş ve modern yapısına dönüşümü büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu düzenlemeler ve sistem kurgusu işçiler açısından da büyük bir önem arz etmiştir. 1877 yılında temelleri atılan İşçi Sigortası modeli, ilk sosyal güvenlik denemesi olarak kayıtlara geçmiştir. Bireyin mesleki faaliyeti ayırt edici özellik olarak kabul edilmiş olup sisteme ekonomik bunalımlar sonucu devlet müdahaleleri ile sosyo-ekonomik düzensizliği engellemeyi amaçlayan "sosyal programlar" eklenerek risklere maruz kalan bireylere devlet tarafından düzenli bir gelir bağlanmasını sağlayan yeni bir sistem oluşturulmuştur. İşçi sigortaları modeli olarak da ifade edilen sistem, başlangıçta yalnızca sanayi işçilerini kapsamı altına alırken ilerleyen dönemlerde diğer çalışanların da kapsam altına alınması ile yeni bir ilke olarak "zorunluluk ilkesi" de modele dahil edilmiştir (Bulut, 2011: 60).

Bismarck'ı işçi sigortalarını kurmaya iten çeşitli nedenler mevcuttur. 1877 yılında yaşanmış olan büyük buhran ve buhranla birlikte yaşam standartlarında meydana gelen düşüş ve yaşanan yoğun sefalet, yeni tedbirlerin alınmasını da beraberinde getirmiştir (Güzel, 2005: 63). Diğer taraftan siyasi açıdan da yaşanan çalkalanmaların bir nevi önüne geçmek için işçi sigortaları kurularak çalışan kesimin oylarının alınarak işçi partisinin gücü azaltılmaya çalışılmıştır. Genel olarak 1880 yılında iş kazası ve meslek hastalıkları sigortası kapsamı altında işçileri garanti altına almayı ve işverenin tazminat yükümlülüğünün azaltılmasını sağlayan işçi sigortaları modelinin oluşturulması süreci başlatılmıştır (Talas, 1957: 4).

2.2.3. Modelin Gelişimi ve Uygulayıcı Ülkeler

İşçi Sigortası modeli kuruluşundan itibaren kusursuz bir yapıya sahip olmamakla birlikte zamanla modelde var olan eksiklikler tamamlanmış ve eklemeler yapılarak dünyada ilk defa sosyal sigortalar pozitif hukuk kapsamı altına alınarak diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. 1881'de iş kazalarını kapsayan işçi sigortası modeline 1883'te hastalık sigortası, 1884'te iş kazası sigortası ve 1889'da yaşlılık sigortası kanunları eklenerek sistem oluşturulmuştur (Ayhan, 2012: 46).

Almanya'da "iş kazaları sigortası" kabul edildiğinde sosyal sigortaların bir nevi "Magna Carta"sı olarak benimsenmiştir. 1881 tarihinde yalnızca iş kazaları sonucu meydana gelebilecek risklere karşı koruma sağlanırken, aynı dönemde hastalık sigortası, malullük ve yaşlılık sigortalarına da yer verilmesi gerektiği düşüncesi tartışılmaya başlanmıştır. Aralarında hastalık sigortası daha az yankı uyandırmış olsa da 1883'te resmi olarak kabul edilmiş, iş kazası sigortası yürürlüğe girene kadar meclisten üç kez geçmek zorunda kalmış ve 1885 yılında meclis tarafından onaylanmıştır. Diğer sigortalara göre malullük sigortasını devlet 1888 yılında ele almış olsa da uygulanmaya konulması 1889'a kadar gecikmiştir (Dilik, 1988: 78-79).

1880-1890 tarihleri arasında üç temel yasa kabul edilerek oldukça dağınık olan sosyal sigorta sisteminin tek çatıda toparlanması amaçlanmıştır. Genel olarak çalışma hakkı, sosyal sigorta, sosyal tazminatları içeren yasal düzenlemeler sosyal sigortaların düzenlenmesine yardımcı olmuş ve uzun vadeli sigortaların oluşmasının temelini oluşturmuştur. Uzun vadeli sigortalar ile kapsam altına alınanlarsa kendi içerisinde çıraklar, hizmet akidine tabi tutulan çalışanlar, kendi adına bağımsız çalışanlar, üç yaşın altındaki çocukların bakımını üstlenen bireyler, işsizlik veya diğer sebeplere dayalı olarak sosyal yardım alanlar, askerliğe tabi tutulan ya da askerlik yapmayıp topluma hizmet edenler ile gönüllü olarak bakım hizmeti veren çalışanlar olarak ayrılmıştır. Uzun vadeli sigortalar ile oluşturulan yardımların finansman kaynağıysa sigortalılardan, işverenlerin işçileri için ödedikleri katkılardan ve bağımsız olarak çalışanların ödediği katkı paylarından oluşmaktadır (SGK, 2012: 45).

İşçi Sigortası Modeli Almanya'dan başlayarak Avrupa'daki ülkelerin büyük bir çoğunluğuna yayılmış olup Türkiye'de mevcut olarak uygulanan sistem de bu model ile uyum içerisindedir. Bunun dışında Japonya, Hindistan gibi ülkelerin mevcut sistemlerinin de temelini oluşturmaktadır (Huseyinov, 2008: 327).

Almanya da yaşanan bu değişim sonucunda diğer Avrupa ülkeleri her ne kadar başlangıçta bu modeli yadırgamış olsalar da ilerleyen dönemlerde büyük çoğunluğu İşçi Sigortası Modelini beninimsemişlerdir. Bismarck İşçi Sigortası modelini benimseyen ülkelerse şu şekilde sıralanabilir:

1. Almanya'yı ilk takip eden ülke Avusturya olmuştur. Avusturya ilk olarak 1887 yılında iş kazaları kanununu, 1888 yılında hastalık sigortası kanununu kabul etmiştir.
2. Macaristan 1891 yılında,
3. Fransa ve Norveç'te 1894 yılında,
4. Finlandiya 1895 yılında,
5. İtalya 1898 yılında,
6. İspanya 1900 yılında
7. Hollanda, Lüksemburg ve İsveç 1901 yılında,
8. Belçika 1903 yılında modern sosyal sigorta sistemini kurmuştur.

İşçi Sigortası Modelini uygulayan ülkelerde üç temel özelliğin etkisini sıralamak mümkündür

a. **Sosyal refahın sağlanması ekonomik büyümeyi ve gelişmenin sağlanması ile mümkün olabileceği düşüncesi:** Bu ilk özelliğe göre devlet tam istihdamın ekonomik büyüme sonucu oluştuğunu ve tam istihdam durumunun gerçekleşmediği durumda da devletin müdahaleci olması esastır. Modelde çalışma hakkından ziyade çalışmayanlara sosyal güvenlik hakkının sağlanması amaçlanmaktadır.
b. **Refah sisteminin korporatis yapıda gelişmiş olması:** İkinci nokta olarak bahsedilen durum işçi sınıfının devlet kontrolü altında kalması,

aksi bir durumla karşılaşılmaması amacıyla sosyal politikayı bir araç niteliğinde kullanan otoriter rejim devleti olmasıdır.

c. **Sosyal hizmet sunumunun subsidiarite ilkesine dayalı olması:** Üçüncü ve son nokta olarak sosyal hizmetlerin yerinden yönetim birimlerince gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan ilkedir (Toprak, 2015: 163).

2.3. Halk Sigortası Modeli ve Emeklilik

Yarım milenyum öncesine dayanan ilk yoksulluk yasasından itibaren İngiliz devleti, sosyal risklere karşı korumada merkezi yönetim bazlı rol almayı tercih etmiştir. Bu tercihteki istikrar, 1942'de henüz II. Dünya Savaşı yıllarında parlamentoya sunulan Beveridge raporu ve sonrasında da 1948'den itibaren halk sigortası modelinin yürürlüğe girişiyle yeni bir boyuta geçmiştir. Vergiye dayalı ve vatandaşlık hakkı temelli olarak yapılandırılan bu sistem, çalışsın çalışmasın yaşlılık riskine karşı tüm vatandaşlarına emeklilik hakkı sağlayacak kadar geniş bir kapsama sahiptir. Bu başlık altında da daha bilinen adıyla Beverdge sistemi olarak ifade bulan halk sigortası modelinde emeklilik uygulamalarının yapısı ve özellikleri üzerine odaklanılmıştır.

2.3.1. Modelin Genel Özellikleri

Halk Sigortası Modelinde sosyal güvenlik alanında yapılan harcamaların finansal kaynağı merkezi bütçe gelirleridir. Tek bir sosyal güvenlik kurumu, yöntemde birlik ve ödemelerde teklik ilkesini temel almıştır (Güzel, 2005: 64). Model bütün bireyleri potansiyel olarak yardım alıcı konumunda görmekte olup finansmanıysa merkezi bütçe gelirleri içerisinde devlet tarafından vergiler ya da bu amaç için ayrılmış olan özel vergilerle sağlanmaktadır. Bu uygulama modelinde devletin gözetimi altında sosyal risklere karşı korumanın bütün topluma yayılması hedeflenmektedir. Bireylerin mevcut gelir düzeylerine göre herhangi bir şekilde sınıflandırma yapılmaksızın, çalışan ya da çalışmayan her bireye eşit miktarda ödeme yapılmaktadır (Gül, 2004: 147) .

Genel olarak Halk Sigortası Modeli, İşçi Sigortası Modeline göre yalnızca çalışan bireylere değil bütün bireylerin sosyal güvenlikten eşit şekilde yararlanmalarına imkan tanıdığı için, var olan sosyal eşitsizliği ortadan kaldırıp, gerçekleştirilecek yardımların kesin olarak belirlenen bir değer üzerinden ve tek merkez üzerinden yönetildiği sosyal güvenlik sistemi olma özelliğindedir (Andaç, 2010: 166). Sir William Beveridge tarafından hazırlanan Halk Sigortası Modeli ya da bilinen diğer adıyla Beveridge modeli genel olarak 6 temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar şu şekildedir:

a. **Yönetimde Birlik:** Sosyal sigortalar tarafından verilen dağınık hizmetin verimlilik açısından tek çatı altında toplanması ve sosyal güvenlik bakanlığı tarafından yönetilmesi.
b. **Primlerde (Ödemede) Zorunluluk:** Sigortalı olmak herkes için zorunlu olmalı ve her sigorta kolu için ayrı ayrı prim tahsil etmek yerine makul miktarda standart bir prim oranının belirlenmesi gerektiği savunulmaktadır.
c. **Tam İstihdam ve Sağlık Politikası İle Bütünlük:** Ülkenin ekonomik açıdan sağlıklı bir şekilde büyümesi için işsizliğin yok edilmesi ve tam zamanlı çalışmanın sağlanması gerektiğini vurgular. İşsizler işsizlik sigortasının bireyin gelir düzeyinden bağımsız olarak tüm işsizlik süresi boyunca yararlanmalıdır. Yaşlılık ödeneklerindeyse kadınlarda 60, erkeklerde 65 yaşını doldurarak emekliye ayrılan bireylere ödenek verilmeli, istisnasız her vatandaş sağlık hizmetlerinden yararlanmalıdır.
d. **Kişisel Sorumluluk:** Sosyal Güvenliği sağlamak her ne kadar devletin görevi olsa da kişilerin de buna katkıda bulunmasına zorlayarak kişisel sorumluluk duygusu kazandırılmalıdır. Sistemin sağlıklı işlemesi açısından katılımlı sosyal güvenlik sistemi olmalıdır. Katılımsız bir sosyal güvenlik sistemiyse yalnızca tamamlayıcı olabilir.
e. **Ailenin İhtiyaçları:** Yoksulluk durumunda ailenin asgari düzeyin altına düşmemesi için önlem alınmalı, doğum, evlenme, analık, çocuk yardımları yapılmalı ve dullara özel korunma sağlanmalıdır.

f. **Yaygın Bir Sosyal Güvenlik:** Sosyal güvenlik bir ülkede sadece belirli bir kesim çalışana değil, gelir düzeyine bakılmaksızın çalışanlara, ev kadınlarına, işverenlere, işsizlere, yaşlılara, çocuklara yani tüm ülke halkına yönelik olmalıdır (Arıcı, 2015: 17).

2.3.2. Modelin Oluşum Süreci

Halk Sigortası Modelinin temeli Kraliçe Elizabeth tarafından çıkarılan "Yoksulluk Yasası" na dayanmaktadır. İngiltere de ilk önemli kanun 1897 yılında çıkarılan iş kazası sorumluluğunun işçide kusur aranmayıp doğrudan işverenin sorumluluğuna tabi tutulmasıyla olmuştur. 20.yüzyıldan itibaren İşçi Partisi'nin kurulması ile işçiler, parlamento üzerinde etkileyici bir güce sahip olmuşlardır. 1905 yılında yardım reformları üzerinde çalışılması için bir kraliyet komisyonu kurulmuş, 1908 yılında Yaşlılara Yardım Yasası ile yoksulluğu belgelenmiş 70 yaş üzeri yoksullara yaşlılık aylığının prim alınmadan bağlanması uygulaması başlatılmıştır. 1911 yılında Ulusal Sigorta Yasası ile sakatlık, hastalık ve işsizlik sigortasının düzenlenmesi ile zorunluluk ilkesi kabul edilmiştir. 1925'e gelindiğindeyse dul ve yetimlerin de kapsam altına alınması sonrasında bu defa prim ödeme zorunluluğu da getirilmiştir. (Kaya 2009: 41) .

Bu gelişmeler ile birlikte sosyal güvenliğe yeni boyutlar kazandıran "Beveridge Raporu" 1942 yılında Lord Beveridge tarafından hazırlanmıştır. Bu raporun temel hedefi sosyal riskler karşısında İngiliz toplumuna koruma sağlamak olup sosyo-ekonomik durumun düzeltilmesi amacıyla da İngiltere'de modern sosyal güvenlik sisteminin oluşmasının temelleri atılmıştır (Ayhan, 2012: 42).

Sosyal güvenlik sisteminde dönüm noktaları arasında sayılan bu plan yaygınlaşarak bütün sosyal güvenlik sistemleri içerisinde kısmen de olsa yer bulmuştur. Planda yoksulluk durumunun kabul edilemez bir durum olduğu vurgulanırken, yoksulluğun çözümünün yalnızca kurumsallaşmış bir sosyal güvenlik sistemi ile mümkün olduğuna da değinilmiştir (Güzel, 2006: 45).

Beveridge modelinde sosyal yardımlar sosyal güvenlik sistemi ile tam anlamıyla içselleştirilmiştir. Bireylerin mesleki faaliyetleri göz önünde bulundurulmaksızın sadece vatandaş olmak şartıyla sosyal güvenlikten yararlanma hakkına sahip olunmuştur. Sistemin finansmanı vergiler aracılığı ile karşılanırken, temel hedef bütün vatandaşlara ücretsiz sağlık hizmeti ile diğer riskler karşısında da asgari düzeyde bir korunmanın sağlanmasıdır. Sistemde herhangi bir katkı payı veya prim ödemek söz konusu olmamıştır (Bulut, 2011: 61).

Modelin oluşum sürecinde sistemin oluşmasındaki temel faktörlere ve devletin sorumluluğuna değinilmiştir. Geçmiş dönemlerde de mevcut olan ekonomik krizin yol açtığı işsizlik ve yoksulluk sosyal dışlanmaya yol açmış ve günümüzde de bu durumun mevcut oluşu, Beveridge'nin belirttiği üzere yoksulluğun çağdaş toplumun yüz karası olmaya devam etmesine yol açmıştır. Günümüzde İngiltere'deki yapıda, asgari emeklilik tutarını sağlamak halk sigortası tarafından güvence altına alınmış konumdadır (Ulutürk ve Dane, 2009: 365).

2.3.3. Modelin Gelişimi ve Uygulayıcı Ülkeler

1929 yılında dünya genelinde yaşanan büyük bunalım yıkıcı etkilerini sosyal güvenlik alanında da göstermiştir. Bu dönemde hem hükümet hem de işverenler çalışma sürelerini kendi menfaatlerine göre şekillendirmiştir. Sendikalar bu durumdan rahatsız olsalar da durumun değişmesi için çok fazla müdahale etme gücüne sahip olamamışlardır. Ekonomide yaşanan büyük çöküş, işsizlikte ciddi artışa yol açmıştır. İngiltere'de işsizlik %10'ların üzerine çıkarken, sendikalar üyelerinin yarısından fazlasını kaybetmişlerdir. Dünya genelinde dengeler işverenin lehine dönüşmüş olsa da refah seviyesinde büyük oranda düşüş gözlenmiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 86). Büyük bunalım sonucu bozulan düzenin toparlanması amacı ile asgari bir gelir miktarının herkese temin edilmesi, işsizlik, açlık, cehalet, tembellikle mücadele amaçlarının yerine getirilebilmesi için Halk Sigortası Modeli'nin temelleri atılmıştır (Kırmızı ve Hüseyinli, 2019: 1209).

Halk Sigortası Modeli'nin "Temel Emeklilik Sigortası Yasası" başlığı altında uygulamaya konmasından sonra ilk yasal düzenleme 1978 yılında gerçekleştirilmiştir.

Yapılan bu düzenlemeyle gelirle ilişkilendirilen bir emeklilik programı ortaya konulmuştur. 1980'ler boyunca Thatcher'ın liberal politikaları, devletin halk sigortası modeli üzerindeki etkisini de azaltmıştır. Günümüzdeki mevcut durum gözlemlendiğinde, halk sigortası modelinin minimum emeklilik gelirini karşılama işlevi dışında bir fonksiyonunun kalmadığı savunulabilir. İlk aşamada yapılan düzenleme sonucunda gelirle ilişkilendirilen emeklilik programının kapsamı daha da daraltılarak, zorunlu tamamlayıcı emeklilik planı olarak özel emeklilik şirketlerine katılım koşulu getirilmiş olup, "Ulusal Emeklilik Tasarruf Sistemi" düzenlemesi ile birlikte taban emeklilik geliri üzerinde elde edilecek emekli aylığı sağlanması hedeflenmiştir (Ulutürk ve Dane, 2009: 365). Bu model çok sayıda ülkede karma model olarak Bismarck modeli veya özel emeklilik programlarını benimseyen ülkelerde asgari garanti sağlanması ekseninde mevcuttur.

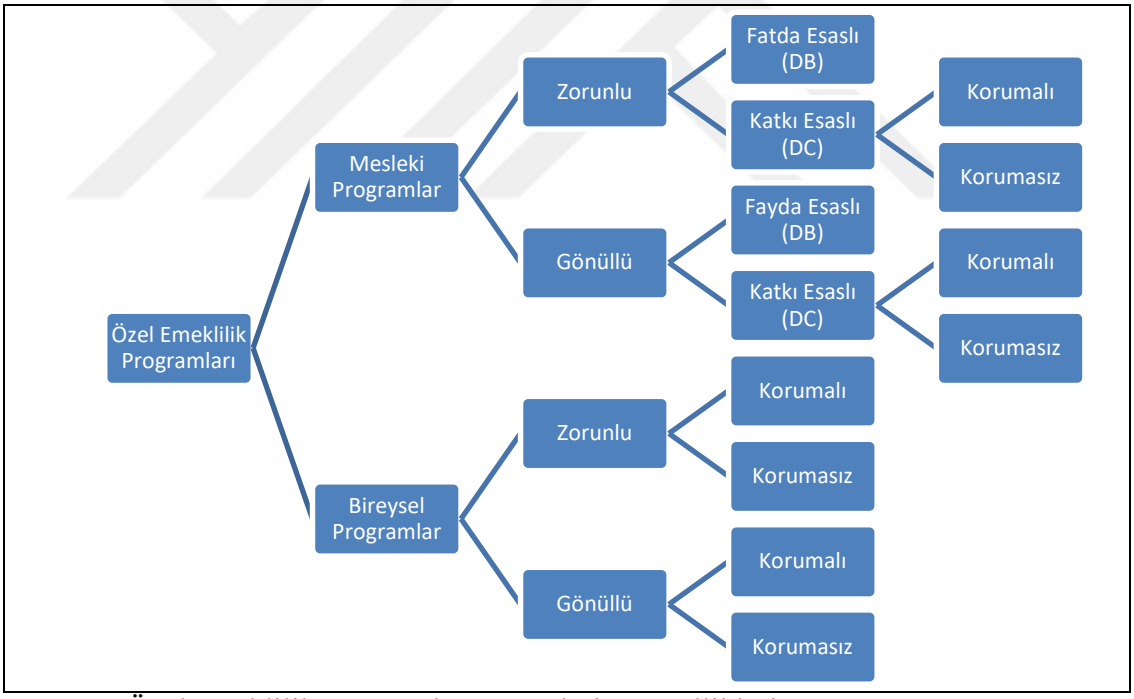
2.4. Özel Emeklilik Modeli ve Emeklilik

Neoliberal akımların güncellik kazandığı Petrol krizi sonrasındaki evrede, düşük ve orta gelirli ülkelerin sosyal sigorta programları için temel program olarak önerilmiş, ilk uygulamaysa 1980'den itibaren Şili'de gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple özel emeklilik modeli Şili modeli olarak da bilinmektedir. Kapitalizasyon yöntemine dayanan bu modelin kökenleri Avustralya ve ABD'nde bir asrı aşan süre öncesindeki ilk uygulamalara kadar dayanmaktadır. Düşük ve orta gelirli ülkeler için mevcut sosyal sigorta programlarını özelleştirmeleri anlamına gelen radikal uygulama önerileri belirli ölçüde kabul görse de yüksek gelirli ülkelerde böyle bir dönüşüme sıcak bakılmadığı görülmektedir. Ancak 1990'lardan bu yana yüksek gelirli ülkelerde gönüllü ya da zorunlu olabilen tamamlayıcı nitelikli özel emeklilik programlarının da sosyal sigortalarla eş zamanlı olarak uygulamaya konulmakta olduğu görülmektedir. Bu başlık altında da özel emeklilik modelinin yapısı ve özelliklerinin aktarımına odaklanılmıştır.

2.4.1. Modelin Genel Özellikleri

Özel emeklilik sisteminin temel özelliği emeklilik şirketi ve katılımcı arasındaki emeklilik sözleşmesine dayanmasıdır. Bu sözleşmeye dayanarak var olan emeklilik fonu, fonun işletilmesi, mevcut birikimlerinin saklanması, fon yönetiminin denetimi, sisteme katılanların bilgilendirilmesi ise sistemin diğer özelliklerini oluşturmaktadır (Apak, 2010: 123).

Özel emeklilik programlarının özelliklerini net bir şekilde tasvir etmek çok zordur. Çünkü özel emeklilik programları ülkenin mevcut durumuna göre, zorunlu ya da gönüllü olması, fonlu ya da fonsuz olması özelliklerini sıralamak açısından önem taşımaktadır.

Şekil 1. Özel emeklilik programlarının türleri ve özellikleri

Şekil 1'de görüldüğü üzere özel emeklilik programlarını temel olarak mesleki programlar ve bireysel programlar olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Ayrıca bu programlar da kendi aralarında zorunlu ve gönüllü oluşlarına göre de alt ayrımlara tabi tutulmaktadırlar. Bireysel programlar tanımlanmış katkı esasına dayanırken mesleki programlar tanımlanmış fayda ya da tanımlanmış katkıya dayanmaktadır. Son olarak tanımlanmış katkı esaslı programlar getiri garantisine

dayanan ve getiri garantisine dayanmayan korumalı ya da korumasız programlar olarak da kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır (OECD, 2005: 15).

2.4.2. Modelin Oluşum Süreci

Global koşulların değişimi ve gelişimi sonucunda sosyal güvenliğin tamamlanması ve desteklenmesi için ülkeler özel emeklilik sistemini tercih etmeye başlamıştır. Dünya genelinde çoğu ülke, sorumluluğun kamuya ait olduğu tek basamaklı sosyal sigorta sistemi yerine işveren, kamu ve özel emeklilik şirketlerinin mevcut olduğu çok basamaklı sistemi tercih etmeye başlamışlardır. Yapılan reformlar sonucunda aktif sigortalının ödediği primler ile mevcut yaşlı nüfusun emeklilik maaşlarını dağıtım esasına dayanarak ödemek yerine, ödedikleri primlerin yatırım fonlarında değerlendirilmesi ve kendi emeklilik dönemlerinde emekli maaşı almaya hak kazanmalarında kullanılacağı çok basamaklı sisteme geçiş gerçekleştirmektedirler (Dalkılıç, 2013: 37).

Dünya genelinde özel emeklilik programları her ne kadar ABD ile özdeşleşmiş olsa da ilk olarak Avustralya'da kurulmuştur. Özel emeklilik programlarının ABD'de yaygın bir şekilde benimsenmesi Avustralya yerine ABD.'nin özel emeklilik programının kurucusu niteliğinde olmasını sağlamıştır. Büyük bunalımdan sonra tamamen ABD'yi kapsamı altına alan özel emeklilik programlarının Avrupa'ya yayılmasıysa ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Birinci bölümde özel emeklilik programını ilk 1862 yılında Bank of South Wales tarafından kurulduğuna değinilmişti. Avustralya'daki ilk kuruluşu takiben 1875'te ABD'de itfaiyeci, öğretmenler, polis yardımlaşma sandıkları olan American Express Co. izlemiştir. İngiltere'de ise Equitable Life Assurance Society bu alandaki ilk örneği teşkil etmiştir (Çağtay, 2001: 89).

1929 buhranı sonucunda meydana gelen ekonomik zorluklar, bireylerin mevcut birikimlerinin azalmasına yol açmış ve geleceklerine dair endişe duymalarına neden olmuştur. Kamunun sosyal güvenlik sisteminin isteklerini karşılamak açısından yetersiz kalması, sistem içerisinde sorumluluk açısından işverenlerin de dahil edilmesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır (Şentürk, 2001: 38).

Özel emeklilik sisteminin Avrupa'da uygulanması ise ancak 1940'lı yıllarda olmuştur. Özel emeklilik programlarının dünya geneline yayılması ise ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru sosyal güvenlik içerisinde meydana gelen sorunların ortadan kaldırılması amaçlandığı için benimsenmeye başlamıştır. Ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik durum ve yeni politik düşünceler mevcut durumun sorgulanmasına neden olmuştur. Demografik durumdaki değişim nüfusun yaşlanma sürecine girmesi reform sürecinin en temel nedenleri arasında gösterilmiştir (Oktayer, 2007: 59).

2.4.3. Modelin Gelişim Süreci ve Uygulayıcı Ülkeler

Özel emeklilik sisteminin oluşum ve gelişim sürecini 17. yüzyıla kadar götürmek mümkün olsa da mevcut duruma gelmesi için güncellenmesi ancak 1973 yılından sonra neoliberal dönemde mümkün olmuştur. Özel emeklilik sistemi içerisinde özellikle Şili uygulaması, sistemin ikinci başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Kurulduğu günden bu yana özel emeklilik planlarının sürekliliğini sağlayabilmesi, uzun bir süre boyunca hiçbir üst kuruma ihtiyaç duyulmadan kendi kendini ayakta tutması, sistemi nerdeyse kusursuz kılmıştır. Ancak bu düzenli işleyiş 1963 yılında Amerikan otomotiv üreticisi "Studebaker" in iflası ile emeklilik planlarının iptal edilmesi ile 11 bin çalışanın etkilenmesi sonucunda yasal düzenleme getirilmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Meydana gelen bu durum karşısında 1974 yılında çalışanlar için Emeklilik Geliri Güvenliği adı altında sağlık ve özel kesim emeklilik programlarını kapsamı altına alan kanun çıkarılması ile çözüm sağlanması amaçlanmıştır (EBRI, 2007: 1).

Özel emeklilik programlarının gelişim süreçleri üç ana döneme ayrılabilir.

a. **1900-1919 arası dönemi:** Sosyal sigorta programlarının gölgesinde kalan durgunluk dönemidir.
b. **1920-1949 arası dönem:** Özel emeklilik programlarının sayıca ve kapsam alanı ile genişlediği dönemdir.
c. **1950 Sonrası dönem:** Özel emeklilik programlarının varlıklarında, fonlarında ve üyelerinin sayısında, artışın gözlendiği dönemdir.

Son 20 yıllık süreçte özel emeklilik sisteminin ciddi bir krizle karşı karşıya kaldığı gözlemlenmektedir. Sosyal güvenlik krizinde temel olarak yüksek miktarda harcamalar ve giderek yaşlanan nüfusun olumsuz etkileriyle karşılaşılmaktadır. Bu sorunlara karşı önlem alınmaması durumundaysa ilerleyen dönemlerde sosyal güvenlik krizi daha da kötüleşebilecektir. Diğer yandan sosyo-ekonomik koşulların değişmesi, mevcut emeklilik sistemini de aşındırmaktadır (Akgeyik, 2006: 49).

1994 yılında özel emeklilik sisteminde meydana gelen sorunların ortadan kaldırılması için Dünya Bankası tarafından "Yaşlanma Krizinin Bertaraf Edilmesi" raporu yayınlanmıştır. Bu raporun temel hedefi gönüllülük esasına dayanan özel emeklilik programlarıdır. Prim sistemine dayanan klasik dağıtım modelinin, işveren desteği ile birlikte tamamlayıcı emeklilik programları ve bireysel tasarruf hesaplarının mevcut olduğu çok basamaklı bir yapıya dönüştürülmesi amaçlanmaktadır (Apak, 2010: 123).

Özel emeklilik sistemleri denildiğinde Şili modelinin ilk akla gelen modeli oluşturduğu daha önce ifade edilmişti. Bu noktada Şili'de özel emeklilik modelinin uygulanmasına kadar geçen evrede yaşanan dönüşümün ana hatlarını incelemek faydalı olabilir. Bu kapsamda bakıldığından Şili'de ilk olarak 1924'te özel ve kamu kesiminin aynı anda yönetilmesi ile oluşturulan sosyal sigorta programı oluşturularak işçi sınıfı kapsamı altına almıştır. 1952 yılında PAYG sistemine dönüştürülen ulusal sigorta sistemine, tanımlanmış fayda düzeni de eklenmiştir. 1973 yılına gelindiğinde çalışanların %92'si kapsanırken bu oran nüfus bütününün de %70'ine ulaşmıştır. Bu yüksek kapsama oranlarıyla Şili, diğer Latin Amerika ülkelerine göre emeklilikte en üst seviyede bulunmaktaydı. Ancak bu durum 1973 yılında General Pinochet'in liderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe sonrasında ciddi ölçüde sarsılmıştır (Kırolğu, 2006: 20).

Şili emeklilik sistemi özelleştirilmeden hemen önce otuz iki farklı emeklilik kuruluşu mevcut olup 2.3 milyon işçinin sigortalı olduğu bir durum söz konusudur. Böyle bir yayılmanın sonucu mali dengesizlikler oluşmuştur. Ödenmesi gereken emekli maaşı miktarı giderek artış göstermiş olup ödenen emekli maaşlarının miktarının da düşürülmesine neden olmuştur. Ayrıca aktif ve pasif dengesinin

sağlanması amacı doğrultusunda yaş haddinde yeni düzenlemeler yapılmış olup dokuz çalışan bireyin bir emekliyi karşılamasını sağlamaya yönelik önlemler çerçevesinde emekli olma imkanı zorlaştırılmıştır. Böylesi bir olumsuz ortamın mevcudiyeti de özel emekliliğe dönüşüm için zemin hazırlamıştır (Ergenekon, 1998: 83).

1981 yılında uygulamaya konulan yeni sistem iş hayatına girecek olan bireylerin özel emeklilik şirketlerine katılımlarını zorunlu kılarken aktif olarak çalışan bireylere ise mevcut eski programda kalma ile özel emeklilik fonlarına geçme seçenekleri arasında tercih hakkı tanımıştır. Bağımlı çalışanlar için katılım zorunlu iken bağımsız çalışanlar için özel emeklilik programlarına katılım çalışanların seçimine bırakılmış, işverenler tarafından ödenen katkılarsa kaldırılmıştır (Yanardağ, 2010: 35). Şili ile yayılan özel emeklilik programları başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere dünya geneline yayılmaya ve ideal sistem olarak benimsenmeye başlanmıştır. Şili'de yapılan düzenlemeler ile birlikte 1994 yılında Arjantin, 1997 yılında Bolivya ve Meksika'da özel emeklilik programlarına geçiş benimsenmiştir (Özel ve Yalçın, 2013: 6). 1998 yılında El Salvador özel emeklilik programlarını benimsemiş olup, Nikaragua ve Paraguay zorunlu sosyal sigorta sisteminin yerine özel emeklilik sistemini tercih etmeye başlamıştır (Ergenekon, 2000: 121). Kolombiya'da ise zorunlu sosyal sigorta programları tamamen kaldırılmamış olmakla birlikte hem zorunlu sosyal sigorta programları hem de özel emeklilik programları bir arada varlığını sürdürmüş, çalışanlaraysa iki program arasında seçme hakkı tanınmıştır (Önal, 2000: 54).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EMEKLİLİĞİN DÖNEMSEL GELİŞİMİ

3.1. Batı Dünyasında Sanayileşme ve Emeklilik

Sanayi inkılabıyla birlikte kentlerde yaşayıp emeğini kiraya vermek suretiyle geçimini sağlayan geniş servetsiz kitleler toplumlar içerisinde baskın kesimi oluşturur hale dönüşmüştür. Bu kitlenin çalışamayacak duruma geldiğinde kırda olduğu gibi ister mülkiyet ister zilliyet "intifa / kullanım hakkı" özellikli olsun işleyebileceği toprağı olmadığı gibi, kendisi yerine işin ifasını yerine getirecek aile fertleri de yoktur. Bu durum, çalışma gücünden yoksun kalınacak yaşlılık evresi için çalışma hayatı içerisindeyken bireylerin tasarrufta bulunmalarını zorunlu kılmaktadır. Ancak refah devleti dönemindeki emburjuvazi oluşumuna kadar söz konusu geniş servetten yoksun dezavantajlı işçi sınıfının ne gelir düzeyi ne de vasıfsal özellikleri, söz konusu tasarrufları başarıyla gerçekleştirebilecek şartların oluşumunu sağlayamamıştır. Bu da Bismarck öncülüğünde Almanya'da başlayıp kısa zaman dilimi içerisinde dünyanın büyük bölümüne yayılan emeklilik programlarının oluşumunu desteklemiştir. Bu başlık altında da İngiltere, ABD ve Almanya örneklerinden hareketle yaşanan gelişmelerin ana hatları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

3.1.1. İngiltere'de Sanayi ve Emeklilik

18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan teknolojik buluşlarla birlikte bu yüzyılın sonlarına doğru yaşanan sanayi inkılabı, tüm toplumların sosyal ve ekonomik açıdan köklü bir değişim yaşamasına neden olmuştur. 1768'de İngiliz mühendis James Watt tarafından buhar makinası icat edilmiş olup bu icat sanayi inkılabının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Sanayi inkılabı ilk olarak buhar daha sonra gaz ve elektrik gibi enerji türlerinin bulunması ve yeni makinelerin geliştirilmesiyle İngiltere'de başlayan bir dönüşüm süreci olma özelliğindedir (Altan, 2007: 47-48). Sanayi inkılabı ile gerçekleşen en büyük değişim, diğer çağlarda mevcut olan atölye üretimi ve küçük zanaatçıların yerini makinelerin almasıdır. Kısacası feodal üretim sisteminden fabrika

üretim sistemine geçiş yapılmıştır. Sanayi inkılabı ile birlikte gelen bir fabrika düzeni yeni sınıf ve kurumların ortaya çıkmasına da yol açmıştır (Güven, 1995: 32).

Sanayi inkılabında teknik açıdan olağan üstü gelişmeler yaşanırken sosyal konular ihmal edilmiştir. Ortaçağ boyunca var olan sosyal hayatı düzenleyen sistemin ortadan kalkmasına ve beraberinde yeni kuralların meydana gelmesine neden olmuştur (Şenkal, 2005: 15-18). Kırsal kesimde loncalar çökerek bu bölgedeki insanların işsiz kalarak sanayi bölgelerine yönelmesine neden olmuş, bununla beraber düzensiz bir kentleşme süreci yaşanırken geleneksel toplumda var olan aile içi dayanışma ve bağlılığın da kaybolmasına yol açmıştır (Talas, 1992: 4).

Toplumdaki tabakalaşmada sınıfsal değişim ile işçi sınıfının geleceği güvensiz ve her türlü servetten mahrum bir duruma düşmüştür. Söz konusu ağır sosyo-ekonomik şartlar karşısında devlet tarafından yoksul geniş zümrelere yönelik koruma politikası oluşturulması da zorunlu olmuştur. Bu kapsamda temeli 1601 Kraliçe Elizabeth dönemine dayanan "Fakirler Yardım Yasası" geliştirilerek 1804 yılında "Fakirleri Koruma Yasası" çıkarılmıştır. Kraliçe Elizabeth'e kadar yoksulluğun bireysel bir problem olduğu düşüncesi yaygınken, Elizabeth'in yoksulluk yasalarıyla devlet ve kiliseler aracılığıyla gelir tespiti yapılıp yoksullara yardım sağlanabileceği ve dilenciliğin önlenebileceği prensibi benimsenmiştir. 1722'de kentlerdeki yoksul evleri yaygınlaştırılarak yoksulluğun ve işsizliğin önüne geçilmesi planlansa da başarılı olamamıştır. Son olarak 1834 yılında çıkarılan Yoksullar Yasası'yla mevcut durumu düzeltmek yerine, yoksulların yardımlardan yararlanma şartlarını zorlaştıran hükümlere yer verilmiştir (Ezer, 2016: 89).

Yoksulluk yasasına göre yoksullar üç gruba ayrılmıştır.

- **Birinci grup yoksullar**: Elde olmayan nedenlerden dolayı fiziksel olarak kör, sakat olan bireylerin çalışamamaları durumunda barınacakları bir yerin (huzur evleri) sağlanarak yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması esastır.
- **İkinci grup yoksullar:** Çalışmak için hiçbir fiziksel engeli bulunmayan yoksulların kamusal işlerde çalıştırılabileceği, hatta bu özellikteki yoksullar arasında çalışmak istemeyenlerinse zor kullanılarak

çalıştırılabilecekleri veya ceza işlemi uygulanabileceği hükmü getirilmiştir.

- **Üçüncü ve son grup yoksullar:** Yoksul kimsesiz çocuklardan oluşmakta olup, kimsesiz çocuklara barınma, yiyecek ve eğitim imkanı sağlanması prensibi kabul edilmiştir (Gül, 2000: 56).

Yoksulluk Yasası'nda 1834'te yapılan değişiklik sonrasındaysa yapılacak yardımlar üç temele dayandırılmıştır:

- Yaşlı ve hastalar dışında fiziksel olarak çalışabilir durumda olan bireylere asgari ücretin altında yardım sağlanması,
- Fiziksel olarak çalışmasına hiçbir engel olmayan yoksullara çalışma evleri (work housess) veya diğer bir deyişle ıslah evlerinde asgari ücretin altında iş imkanı sağlanması,
- Son olarak masrafları azaltmak ve işgücünün daha rahat hareketini sağlamak için sistemin merkezleştirilmesidir (Gül, 2000: 57).

Yoksulluk yasalarında hastalık riskine karşı koruma olmayıp hastalık durumunda kiliseler tarafından doktor sağlanıp bütün masrafları kiliseler üstlenmiştir. İngiliz toplumunda hastane ilk olarak 18. yüzyılda kurulsa da gelişmesi 19. yüzyılda olmuştur. Yoksulların bu hastanelerden yararlanması için idari yönetimden izin almaları koşulu getirilmiş, 19. yüzyılda yoksulların sağlık ihtiyaçları yoksul evlerinde mevcut hasta koğuşlarında oldukça kötü koşullarda sağlanırken bu imkan da ellerinden alınarak zamanla yoksul evleri, yaşlı ve hasta bakımının yapıldığı özel hastanelere dönüşmüştür (Birlik, 1950: 204).

3.1.2. ABD' de Sanayileşme ve Emeklilik

Sanayileşen diğer ülkelere kıyasla ABD'de sosyal güvenlik sistemi çok geç kurulmuşsa da çok hızlı bir gelişim göstermiştir. Sosyal güvenlik uygulamaları ilk olarak ABD'ye göç eden İngilizler tarafından getirilmişse de İngiltere'deki "Fakirlik Yasasıyla" mevcut olan yardımlaşmanın aksine, yardım miktarı ve faydalanma şartları

açısından hiçbir standardın bulunmadığı, keyfi uygulamanın hakim olduğu bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulmuştur (Alper, 2007: 6).

Amerika da 1862 yılında meydana gelen iç savaş, sosyal güvenlik alanında ilk düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Savaş esnasında malul kalanlara ölenlerin dul ve yetimlerine yardım sağlanması adına, sosyal güvenlik açısından ilk yasal düzenlemeler yapılmıştır. Alper (2007: 7)'e göre ABD'de şirket bazında emeklilik sürecinin geç başlamasının yanı sıra uygulamalar geniş kapsamlı da olamamıştır. Emeklilik planı için bilinen ilk resmi şirket Alfred Dolge'ye ait olan müzik aletleri yapım firmasınca 1882 yılında çalışanları için oluşturduğu, çalışanlarının ödediği her %1'lik katkı payına, işveren olarak yılda %6 faiz ilave ederek, emeğin amortismanı olarak değerlendirilmesini sağlayan bir düzenlemeyle başlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından yirminci yüzyılın başlarına kadar ABD'de çalışanlarına emeklilik programı uygulayan şirket sayısıysa ancak beşe erişebilmiştir.

Günay ve Güneş (2015: 248) 'e göreyse ABD'de günümüzdeki anlamıyla ilk özel emeklilik programları 1875 yılında demiryolu taşımacılığında faaliyet gösteren American Express Company tarafından oluşturulmuştur. Özel emeklilik fonlarında (Private Pension Funds), çalışan bireylerin çalıştıkları dönemde mevcut gelirlerinden tasarruf ederek, emeklilik döneminde yaşanabilir bir hayat sürdürebilmeleri için "emeklilik planı" adı altında çalışanlar tarafından veya işveren tarafından belirli orandaki katkı paylarının düzenli olarak bir fonda toplanması ve yönetilmesi olarak şekillenmiştir (Şener ve Akın, 2010: 293). Genel olarak ABD'de özel emeklilik sisteminin diğer Avrupa ülkelerine (Fransa, İngiltere, Almanya) göre daha geç uygulanmasının nedeni, özel emeklilik politikalarının uygulanacağı şartların mevcut olmamasıdır. Sonuçta ABD'de sanayileşme süreci ancak 1870'li yıllarda gerçekleşebilmişken 1890'lı yıllarda dahi kentlerde yaşayan nüfus, nüfus toplamı içerisinde çok az bir ağırlığa sahiptir.

3.1.3. Almanya'da Sanayileşme ve Emeklilik

Almanya'da sanayileşmenin geç başlamasına rağmen diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında çok daha yüksek potansiyele sahiptir. Bunun doğal bir sonucu olarak işçi sayısı da diğer Avrupa ülkelerine göre daha fazla olup, yoksulların sayısı da son derece fazla olmuştur. Bu olumsuz şartların doğal bir sonucu olarak da yoksulluk kanunları çıkartılmıştır. 1794 yılında "Allgemeines Landsrecht" kanunu ile yoksulların bakımına ilişkin hükümler getirilmiş olup, yasal düzenlemeye göre devlet, yardıma muhtaç olan bireylerin barınma, bakım, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunu üstlenmiştir. Ancak bu ihtiyaçların karşılanmasının organizasyonu doğrudan merkezi yöntemlere bırakılmayıp devlet adına belediyelerin, mesleki teşekküllerin (loncalar) sorumluluğuna verilmiştir. Her ne kadar yapılacak yardımın finansman kaynağı, miktarı, türü belirlenmese de devletin yardıma muhtaçların bakımından sorumlu olduğunu ifade etmesi açısından getirilen kanuni düzenlemeler son derece önemlidir (Dilik, 1988: 72).

Dünyada sosyal sigortaların kurucusu Almanya olarak görülmektedir. Tüm dünya ülkelerinin örnek alarak benimsediği sosyal sigorta sistemi 1880-1890 tarihleri arasında yürürlüğe giren yasal düzenlemelerle oluşturulmuştur. Daha önce detaylandırıldığı üzere bir yandan sosyal sorunlar, diğer yandan ekonomik ve toplumsal problemlerle mücadele eden Almanya, bu sorunları aşabilmek için geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik programına ihtiyaç duymuştur. Bismarck'ın hazırlayıp I. Wilhem'in ilan ettiği "imparatorluk fermanı"na göre yardıma muhtaç bireylerin daha çok sosyal güvenliğe kavuşturulması ve ülke içerisinde toplumsal barışı ve düzeni sağlayacak yasaların çıkarılması ilan edilmiştir (Şenocak, 2009: 419). Zorunlu olarak emeklilik sistemi 1889 yılında yaşlılık-malullük sigortası yasası ile kurumsallaştırılmıştır. Yasaya göre yarısı işveren yarısının da işçiler tarafından tahsis edilecek primlerle finansmanının sağlanacağı yaşlılık sandıkları kurulmuştur (Akyüz, 2008: 66).

3.2. Refah Devleti Dönemi ve Emeklilik

II. Dünya Savaşı'nın son bulduğu 1945'ten petrol krizinin yıkıcı etkilerinin şiddetini gösterdiği 1970'li yılların sonlarına kadar geçen evre, refah devleti dönemi olarak ifade edilmektedir. Bu döneme altın çağ adı da verilmektedir. Em burjuvazi olarak adlandırılan orta sınıflaşmanın toplumlar içinde baskın hale gelişiyle birlikte, yoksul dezavantajlı kesimlerin ağırlığı giderek azalmıştır. Bu dönem işçi sınıfının örgütlü çalışmalarında zirvenin yaşandığı, tebaa özellikli geniş kitlelerin siyasal karar alma sürecinde aktif şekilde rol almalarıyla birlikte vatandaşa dönüştükleri, bu kesimlerin ortaya attıkları sosyal taleplerin de iktidarlar tarafından dikkate alındığı bir dönem olma özelliği göstermektedir. Dolayısıyla da altın çağ, aynı zamanda sosyal güvenlik programlarının domino etkisiyle hemen her ülkede kurulup emeklilik olanaklarının da yaygınlaştığı bir evre olma özelliğindedir. Bu başlık altında da işçi sigortası, halk sigortası ve devletçe bakılma modellerinin yapıları ve özelliklerinin aktarımı gerçekleştirilmiştir.

3.2.1. Liberal Kapitalist Ülkeler ve Emeklilik

Liberal kapitalist düzen içerisinde sanayileşme ile birlikte meydana gelen sorunlar, eşitsizlik ve güvensizliğe karşı devletin seyirci kalmayıp müdahale etmesi düşüncesiyle refah devletinin ortaya çıkışına yol açmıştır. Refah devleti bireylere ve ailelere asgari düzeyde bir gelir güvencesi sağlayan, tehlikeler karşısında koruyan, sosyal sınıflara göre toplum içindeki statüleri ne olursa olsun bütün vatandaşlara eğitim, barınma ve sağlık hizmeti alma hakkını kabul edip bu imkanlardan yararlanmalarını sağlayan devlettir (Şenkal, 2005: 276). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1950-1975 yılları, sosyal güvenliğin altın çağı olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde ILO'nun 102 sayılı sözleşmesinde sosyal güvenliğin asgari düzeyi, kapsamı, standartları belirlenerek uluslararası düzeyde önemli gelişmeler sağlanmasını beraberinde getirmektedir (TÜSİAD, 2012: 37).

1941 yılında ABD başkanı Roosevelt, kurmaya çalıştıkları yeni dünya düzenini "Atlantik Şartı" olarak ifade etmiştir. Atlantik şartı ile belirlenen temel şartların içerisinde çalışma koşullarının iyileştirilmesi, daha iyi bir sosyal güvenlik

sağlanması ve bireylerin yaşlılık döneminde muhtaç duruma düşmelerine engel olmak mevcuttur. Bunun dışında 1946 yılında Philadelphia Beyannamesi ile korunmaya muhtaç olan bütün bireylere asgari bir gelir temin etmek üzere sosyal güvenlik tedbirleri alınacağına dair hükümlere yer verilmiştir (Tuna ve Yalçıntaş, 1994: 130)

1944 yılında Uluslararası Çalışma Teşkilatı'nın 67 sayılı tavsiye kararı ile gelirin güvence altına alınması için sosyal güvenliğin güçlü olması gerektiği vurgulanmış, 1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile her bireyin toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır (Tuna ve Yalçıntaş, 1994: 131).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da sosyal güvenlik alanında çok sayıda düzenlemeler yapılmış, sosyal güvenlik yasalarının kapsamı genişletilmiştir. Bağımsız çalışanlar için ilk yaşlılık sigortası 1938'de, tarımda bağımsız çalışanlar için ise 1957'de kabul edilmiştir. Aile yardımlarına ilişkin yasa ise 1964 yılında kabul edilmiştir (Atılgan, 2016:118).

İngiltere'de 1942 yılından Beveridge raporu ile dağınık olan sosyal güvenlik sistemi bütünleştirilerek yeni ve kapsamlı bir sistem kurulmuştur. 172 sayfalık Beveridge raporu, zorunlu ihtiyaçların karşılanabilmesi için sosyal sigorta aracılığı ile yeniden milli gelirin bireyler arasında dağılımını sağlamıştır (Şakar, 2011: 20).

Beveridge sisteminde sağlanan asgari yardımlardan memnun olmayan kesim, kişisel tasarruf yolu ve özel sigortalara dahil olma seçeneklerini değerlendirmeyi tercih etmiştir. 1959'da Ulusal Sigorta Yasası ile emeklilik ile ilgili yetersizlikler giderilmiş, 1961'de İşçi katkı payları kazançla orantılandırılmış ve böylece kademeli bir emeklilik sistemi oluşturulmuştur. 1971'de malullere yönelik bakım ve hizmet faaliyetleri düzenlenmiş olup bu imkanlar 1974 yılında katkısız maluliyet aylığına dönüştürülmüştür. 1973 yılında Sosyal Güvenlik Yasası ile (Social Security Act) Mesleki Emeklilik kuruluşları oluşturulmuştur. Özel emeklilik kuruluşu nitelikli bu kuruluştan ilave emeklilik hakkı kazanmadan önce mevcut işinden ayrılanlar içinse üç seçenekli bir düzenleme getirilmiştir. İlk seçenek yeni ve eski işveren arasında anlaşmaya dayanmakta olup emeklilik ile ilgili hakların yeni işverenin kontrolüne

transfer edilmesi, ikinci seçenek emeklilik hakkı tanınmış olup sistemdeki primler üzerinden güncellenmeksizin aylık maaşın bağlanması ve üçüncü seçenekse bireylerin ödedikleri primleri faiz işletmeksizin geri alabilmesidir (Ezer, 2016: 93-94).

Zorunlu sosyal sigorta örgütü, sigorta kapsamı altına girmeyen bireyler için ulusal yardım örgütü, tercihe bağlı özel sigortalar adı altında iki başlıkta toplanmıştır. 1946'dan sonra bağımsız çalışanlar National Insurance Act kapsamı altına alınmış, 1945 yılında Aile Ödenekleri yasası 1975 yılında Çocuk Yardım Kanunu'na (Child Benefit Act) dönüştürülmüştür. Meslek hastalığı ve iş kazasında prim ödeme koşulu aranmamış, iş kazası sonucu ölen bireyin yakınlarına dul yardımına benzer şekilde gelir yardımı sağlanmıştır. 1980'lerden itibaren Social Security Act'ta değişim yapılmış, sakatlık ve hastalık sigortaları birleştirilerek iş göremezlik yardımı olarak adlandırılmıştır (Tuncay ve Ekmekçi, 2012: 28).

1975 yılında çıkarılan Sosyal Emeklilik sistemi kademeli emeklilik sistemi yerine kazanca bağlı SERPS (state earnings-related pension scheme) sistemini 1978 yılında uygulamaya koymuştur. SERPS ile kamu emekliliği dışında bireylere özel emeklilik tercihi hakkı sağlanmıştır (Ezer, 2016: 94).

Bir diğer sigorta program türünü oluşturan özel emeklilik sisteminin kurucusu ABD incelendiğinde ise, kamu çalışanları için 1939 yılında emeklilik için yılı yılına ödeme, yani dağıtım esasının benimsendiği, sigortalı olan bireyin eşinin ve çocuklarının maaştan yararlandığı düzen oluşturulmuştur. Yapılan bu düzenleme 1950-52 yıllarında yaşlılık aylıklarının hesaplanması ve düzenlenmesini etkilemiş, devlet tarafından sağlanan aylıkların düşük olmasıysa böylece engellemiştir. Önceden yalnızca 54-60 yaş arasındaki bireylere sağlanan malullük aylığına yönelik yaş sınırlaması 1960 yılında kaldırılmıştır. 1970 yılında yaşanan diğer bir gelişme ise kamu sosyal güvenlik sisteminin iki ayaklı bir sisteme dönüştürülmesidir (Alper, 2008: 9):

- İlk ayak sosyal güvenlik geliri (The Supplemental Security Income=SSI),
- İkinci ayakta (COLA=Cost of Living Adjustment) emekli aylıklarının fiyat artışına endekslenmesidir.

OASDI olarak adlandırılan yaşlılık, ölüm ve sakatlık durumunu kapsamı altına alan program, yasalarla desteklenen en önemli programdır. Tek elden ve federal devlet tarafından yönetilmektedir. Askerler, devlet memurları, demiryolu çalışanları için farklı programlar vardır. OASDI dışında bağımsız ve ücretli çalışanlar için işletme düzeyinde özel programlar, özel yaşlılık sigortaları ve yoksullara yönelik kamu yardımları mevcuttur (Tuncay ve Ekmekçi, 2012: 41).

1970'lerde yaşanan finansal kriz emeklilik sisteminin finansal yapısına zarar vermiş, 1976 yılında sistem açık vermeye başlamıştır. 1983 yılında emeklilik yaşının kademeli şekilde yükseltilmesi, kapsam altına alınmayan bazı çalışma gruplarınınsa kapsam altına alınması, emekli aylıklarından prim kesilmesi, primlerin yükseltilmesi, emekli aylıklarının hesaplanmasında değişiklik yapılması gibi kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır (Alper, 2008: 9).

Bir diğer uygulama örneği ise İskandinav coğrafyasında gerçekleşmiştir. Dünya üzerinde gelirler üzerinden yapılan zorunlu kesintilerin en yüksek olduğu ülke İsveç'tir. Sadece sosyal sigortalar için dahi gelirin %39'u prim olarak kesilmektedir. Genelde bu oranın nerdeyse tamamı işverenler tarafından karşılanmaktadır. 1973'ten sonra primlerde mevcut olan tavan sınırı yerine yüksek gelire sahip olanlardan yüksek prim alınmasını içeren bir dönüşüme imza atılmıştır. Yaşlılık aylığı üç ayaklı bir sisteme dayandırılmış olup birinci ayak kazanç esaslı zorunlu emeklilik aylıklarıdır. Bağımsız çalışanların da dahil olduğu kazanç esaslı zorunlu emeklilik aylıkları, bütün nüfusu kapsamı altına almaktadır. Zorunlu olan bu aşama PAYG sistemine dayanmakta olup vergi gelirleri, işveren ve çalışanların ödedikleri katkılarla finanse edilmektedir. Çalışandan alınan katkı payı çalışan gelirlerinin %6.4'ü iken, iş verenin payı %6.95'i oranındadır. Emekliye ayrılma yaşı hem erkek hem kadınlarda 65 olup 61-64 yaş aralığında olan bireyler çalışma saatlerinin azaltılması koşulu ile yaşlılık aylığı talep etme hakkına da sahiptir. Tam aylık alabilmek için 30 yıl çalışma koşulu mevcut olup üst sınır olmaksızın emeklilik aylığı, çalışılan yıla göre belirlenmektedir. Ancak hayatta kalma beklentisinin artmasıyla birlikte aynı oranda maaş miktarında düşüşe gidilmiştir (Tuncay ve Ekmekçi, 2012: 45).

3.2.2. Demir Perde Ülkeleri ve Emeklilik

SSCB'de kökenleri 1917'ye dayanan ve ilerleyen dönemlerde değişime uğrayan oldukça köklü bir sosyal güvenlik yapısından bahsetmek mümkündür. SSCB'de sosyal güvenliğe dair anayasal dayanak 1936 anayasasının 20. maddesinde yer almakta olup bu maddeye göre bütün SSCB vatandaşları hastalık, yaşlılık ve çalışmayacak duruma gelmeleri halinde finansmanı devlete ait olan sigorta hakkına sahip kılınmıştır. Emeklilik durumu için de "herkese çalışmasına göre" ödeme yapılması ilkesi benimsenmiştir. Bu ilke bütün bireylerin çalıştıkları zaman zarfında emeklerinin gerçek karşılığına denk bir düzeyde ücret almalarını, zorunlu nedenlerden çalışma potansiyelini kaybetmiş bireylerinse çalıştıkları dönemdeki gelirleri yerine geçebilecek seviyede bir emeklilik maaşı elde etmelerini hedef almıştır (Güzel ve Okur, 1990: 26).

Sovyet emeklilik sisteminde maluliyet riskine karşı ve yaşlılıkta elde edilecek gelirin belirlenmesi açısından hizmet süreleri ve yaş haddine ilişkin 1928'e kadar özel bir düzenleme yapılmamıştır. Genelde yaşlılık aylığı, yapılan işe ve cinsiyete göre değişiklik göstermiş olup erkeklerde emeklilik yaşı 60, kadınlarda ise 55 yaş olarak belirlenmiştir. Zor işlerde çalışan kadın ve erkeklerde yaş haddi 5 yıl azaltılarak, kadınlarda 50, erkeklerde ise 55 yaşa düşürülmüştür. Tehlikeli işlerde çalışan bireylerde ise emeklilik yaş haddi 10 yıl azaltılarak, kadınlarda 45, erkeklerde ise 50 yaş olmuştur. Görme engelli çalışan bir bireyde yaş haddi 10-15 yıl azaltılırken, görme engelli bir kadına 40 yaşında, görme engelli bir erkeğe 50 yaşında emekliye ayrılma imkanı sunulmuştur. Buna ek olarak çocuk sayısına göre de yaş haddinde indirim getirilerek normal bir işte çalışan bir kadının 5 çocuğa sahip olması durumunda 50 yaşında emekliye ayrılması imkanı tanınmıştır (Çiftçi ve Çiftçi, 2016: 72).

Yaşlılık aylığı kazanılmasında yaş haddi dışında asgari hizmet süresi koşulu da getirilmiştir. Zor veya normal işlerde çalışan kadınlar için asgari çalışma süresi 20 yıl, erkeklerde ise 25 yıl olarak belirlenmiştir. Tehlikeli işlerde çalışan bireyler için bu süre 5 yıl azaltılmış, aynıca 5 çocuğa sahip olan bir kadın içinde aynı süre indirimi geçerli olmuştur. Yani tehlikeli işlerde çalışan kadınlar ve 5 çocuğa sahip bir kadından

15 yıl asgari hizmet süresi talep edilirken, tehlikeli işte çalışan erkek için bu süre 20 yıl olarak belirlenmiştir. Görme engelli bir kadın için asgari hizmet süresi 10 yıl olarak belirlenmişken erkek için bu süre 15 yıl olmuştur (Çiftçi ve Çiftçi, 2016: 72).

Demir perde ülkelerinden bir diğerini oluşturan Doğu Almanya incelendiğinde, çalışma koşullarının kötü olmasına rağmen, sosyal sigorta programının nüfusun bütün katmanları içerdiği, aile reisinin ölümü veya çalışamaz durumda olması ya da ihtiyarlığı durumunda aylık gelir sağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla Doğu Alman sisteminde bütün vatandaşlara en azından bir geçim geliri sağlanmıştır. Emeklilik olanakları üç farklı duruma göre sınıflandırılmış olup üç ihtimale göre bağlanacak emekli aylıklarının düzeyi de farklılaşmaktadır. Buna karşılık en düşük emekli aylığı dahi temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde tespit edilmiştir. Söz konusu emeklilik ihtimalleri şunlardır (Saydan, 1969: 70):

- Kaza emekliliği,
- İhtiyarlık ve malulen emeklilik,
- Herhangi bir nedenden çalışamaz durumda olan bireylere sağlanan emeklilik.

Demir Perde ülkelerinden bir diğerini oluşturan ve bugünkü Kosova'nın da içerisinde yer aldığı Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ndeki sosyal güvenlik sistemi incelendiğinde, yaşlılık aylığının kısmi ve tam emekli aylığı şeklinde iki farklı düzeyde bağlanması söz konusudur. Tam emekli aylığı almak için yaş haddi erkeklerde 55 yaş ve 35 yıllık çalışma süresi ön koşuluna bağlıyken, kadınlarda yaş haddi 50'ye, çalışma süresi de 30 yıla inmiştir. Aynı zamanda çalışılan alana göre de bazı değişiklikler olmuştu. Örneğin madencilerde 35 yıllık çalışma süresi 30 yıla inerken, emeklilik yaş sınırı da 55'ten 50 yaşa düşmüştü. Kısmi emekli aylığı bağlanmasındaysa yaş haddi yükseltilerek her iki cinsiyet için de 15 yıllık çalışma süresi kabul edilmiştir. Buna göre erkeklerde yaş haddi 65 yaşa, kadınlarda ise 55 yaşa yükseltilmişti. Emekli aylıklarının düzeyi ise kendi içerisinde 20 gruba ayrılan gelir gruplarına göre, bağlı bulunulan gelir dilimine göre emekli aylıklarında da farklılaşmı sağlanmıştı. Emekli aylığı bağlama oranlarına bakıldığındaysa, asgari çalışma süresini

oluşturan 15 yıllık süre için %40 kabul edilmiş olup, ilave her yıl için ayrıca bu orana erkeklerde %3 ve kadınlardaysa %4 oranında ilave yapılmıştı. Örneğin tam emekli aylığı alan erkek emekli, hak ediş için 35 yıl çalışmak zorunda olduğundan, 35 yılın ilk 15 yılı içi %40 ve geriye kalan 20 yılın her senesi için de %3'ten ilave %60 olmak üzere çalışma hayatında elde ettiği gelirin %100'ünü emekli aylığı olarak almıştı. Tam emekli aylığı almak için 30 yıl çalışmak zorunda olan kadınlardaysa ilk 15 yıl için %40 ve sonraki 15 yılın her yılı için de %4 olmak üzere ilaveten %60'lık eklemeyle çalışma hayatındaki gelirin %100'ünü alma imkanı tanınmıştı. Emekli aylığı bağlamaya esas kazanç da son beş yıllık veya 50 aylık gelir düzeyi olarak kabul edilmişti (Vaughan, 1965: 387-388).

Yugoslavya'da sosyal sigortalar konusu toplum nezdinde oldukça önemli bir gündem içerisinde olmuştur. Ülkedeki tüm davaların %62'si sosyal sigortalar konusunda gerçekleşmiştir. Bu dönemde vergi davalarının tüm davalar içerisindeki ağırlığının %13 ile sınırlı olduğu düşünüldüğünde, sosyal sigortaların toplum nezdinde ne denli önemli bir konumda olduğu algılanabilir. Demir Perde ülkesi olma özelliğindeki Yugoslavya'da sosyal sigortaya ilişkin davaların ağırlığının yanı sıra, davacının güvenilir kanıtlar sunmasıyla karar iptalleri gerçekleştirilebiliyordu (Stjepanovic, 1957: 98, 103-104).

3.3. Neoliberal Dönem ve Emeklilik

Bretton Woods sisteminin dağılması ve akabinde gerçekleşen Petrol kriziyle birlikte küresel ölçekte girdi maliyetlerinde yaşanan şok etkisi, durgunluk ve enflasyonun bir arada gerçekleştiği stagflasyonist bir evreye girilmesini beraberinde getirmiştir. Petrol fiyatlarında yaşanan artışın enerji maliyetlerinde yükselişteki başat etken oluşu karşısında enerji tasarrufunu sağlayıcı teknolojik gelişmelere odaklanılmıştır. Örgütlü işçi kitlelerine karşı toplu pazarlık süreçlerinde işverenlerin gücü tam anlamıyla ellerinde bulunduramamaları, üretimin temel iki girdi bileşeninden birisini oluşturan emek maliyetinde de söz konusu stagflasyonist süreci destekleyecek bir maliyet artışına yol açmıştır. Bu durumsa emekten de tasarrufu içeren teknoloji "sermaye" yoğun üretim arayışlarını beraberinde getirmiştir. Ancak

bu süreç oldukça sancılı olmuş, oluşan krizin sorumlusu olarak müdahaleci liberal yaklaşıma sahip refah devleti hedef olarak alınmıştır. Verimsiz üretimin mutlak olacağı kesim olarak görülen kamu kesiminin süratle özel ve yarı kamusal mal ve hizmet üretiminden çekilmesi gereği, özellikle Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu düşük ve orta gelirli ülkeler için bir reçete olarak sunulmuştur. Özelleştirme konusunda İngiltere'de çeşitli girişimler olmakla birlikte bu sürecin Şili ve diğer bazı Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi sosyal güvenlik kurumlarına kadar genişleyecek ölçekte gerçekleştirilmesi amacıyla hedeflemeye gidilmiştir. Bu kapsamda da söz konusu sürecin yüksek gelirli ülkelerde, orta gelirli ülkelerde ve Kosova'nın da içerisinde bulunduğu Eski Doğu Bloğu ülkelerinden oluşan geçiş ülkelerinin emeklilik programlarında yol açtığı değişim ve dönüşümün aktarımı gerçekleşmiştir.

3.3.1. Yüksek Gelirli Ülkeler ve Emeklilik Programları

1975'e kadar ekonomik büyüme ile paralel gelişim kaydeden sosyal güvenlik sistemi bu dönemden sonra gerilemeye başlamıştır. Bu dar boğazdan çıkılması için çözüm olarak kamu müdahalesini içeren politikalardan vazgeçilmesi ve yeni politikaların uygulamaya geçmesi gerekliliği savunulmuştur (Şakar, 2011: 20). Neoliberal dönemin başlaması devletin küçülmesine neden olurken sosyal politika alanındaki yeni uygulamalar özel sektörü özendirmeyi başarmıştır. Bunun bir sonucu olarak bireysel emeklilik programları güncellik kazanmıştır. Bu sistemde bireylerin geleceği için önemli bir unsuru teşkil eden emeklilik geliri elde edilmesi için tüm giderlerin devlet tarafından karşılanması beklenmemekte olup çalışan bireyin geleceğine yatırım yaparak geleceğini güvence altına alması amaçlanmaktadır. Devletin gerçekleştirdiği sosyal harcamaların azalması sonucunda sosyal güvenlik merkezinden uzaklaşılmıştır. Her ne kadar devlet müdahalesinin azaldığı savunulsa da aslında müdahalenin azalmadığı, yalnızca dönüşüme uğradığı fikri de savunulmaktadır (Durdu, 2015: 2).

Bu dönemde Dünya Bankası tarafından "Yaşlılık Krizini Önlemek" amacıyla 1994 yılında yayınlanan rapor büyük tartışmalara yol açmıştır. Bu rapora göre sosyal

güvenlik sisteminin üç bileşenli bir yapıya dönüştürülmesi öngörülmüştür (Yaşar, 2011: 173).

- **Yoksulluğun azaltılması için gelirin yeniden dağılımı:** Katılımın zorunlu olduğu ve dağıtım esasına dayanan kamusal bir sistemi teşkil etmektedir.
- **Sigorta:** Yönetimi özel kesim tarafından sağlanan, katılımı zorunlu olan, kapitalizasyon yöntemi ile tasarrufların artırılmasını ve sermaye piyasasının desteklenmesini öngören bireysel emeklilik sistemini oluşturmaktadır.
- **Tasarruf:** Yüksek gelir gruplarına hitap eden, yaşlılık döneminde daha fazla gelir almak isteyen bireyler için özel kesim tarafından yönetilen, katılımı zorunlu olmayan özel sigortacılık üçüncü ayağı teşkil etmektedir.

Genel olarak yüksek gelirli ülkelerde artan yaşlanma sonucunda sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından devletin sistem üzerindeki rolüne ilişkin tartışmalar artmış, bu tartışmalar sonucunda da sisteme yeni düzenlemelerin getirilmesi gündeme gelmiştir. Bu düzenlemelerden biri de *parametrik reformlar* olarak adlandırılan ve kamu emeklilik programı içerisinde finansal sürdürülebilirliği sağlamayı amaçlayan programlardır. Programın temel hedefi verilen karşılıkların azaltılması ve programdan yararlanma koşullarının zorlaştırılmasıdır. Diğer bir program ise *yapısal reform* olarak adlandırılan ve sosyal güvenlik programlarında emeklilik sistemi içerisinde kamu payının azaltılıp, piyasa payının yükseltilerek ikinci basamak olarak adlandırılan mesleki emeklilik programları ve üçüncü basamağı teşkil eden bireysel emeklilik programlarını kapsayan tamamlayıcı özelikte olan özel emeklilik programlarının sisteme dahil edilmesidir (Gökbayrak, 2012: 23).

3.3.2. Orta Gelirli Ülkeler ve Emeklilik Programları

Orta gelirli ülkelerden sosyal güvenlik alanında en fazla adından söz ettiren ülke Şili olmuştur. Şili'de 1924 yılında dağıtım esasına dayanan sosyal güvenlik sistemi Avrupa dışında uygulanan en kapsamlı program olarak nitelendirilmektedir.

Başlangıçta yalnızca meslek hastalıkları, emeklilik, maluliyet, dul ve yetim aylıklarını kapsarken 1938'de sağlık sigortası, 1953 te işsizlik ve analık sigortası da kapsam altına alınmıştır. Ancak toplanan primler ile karşılanması mümkün olmayacak derecede emeklilik maaşlarının yükseltilmesi, rezervlerin tükenmesine ve reform yapılmasına neden olmuştur (Ergenekon,1998: 81).

Radikal bir değişim gösteren Şili örneğinde sosyal sigorta güvencesi tamamen devlete ait iken yani devlete ait tek ayaklı bir sistem mevcutken, tamamen bireylerin sorumluluğuna bırakılan başka bir tek ayaklı sisteme doğru geçiş yapılmıştır. Eski sisteme kıyasla tamamen bireysel tasarruf ve fonlama yöntemine dayanan ve özel sektör tarafından yönetilen yeni bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulmuştur. Bu reform geçiş döneminde uygulamaya konulmuş olup önceden çalışmış olan bir bireyin ve ilk defa çalışma hayatına dahil olacak bireyin sisteme katılımı zorunlu kılınmıştır. Buna karşılık eski sistemde yer alan ve kendi başına çalışan bireyler içinse yeni sisteme geçiş isteğe bağlı bırakılmıştır. Silahlı kuvvetler ve emniyet dışında bütün kamu çalışanları zorunlu olarak yeni sisteme dahil edilmiştir (Önal, 2000: 42).

Tüm sosyal güvenlik sistemlerinde olduğu gibi Şili emeklilik programı da çalışanların emeklilik dönemlerinde istikrarlı bir gelire sahip olmalarını hedeflemiştir. Şili emeklilik programının üç temel özelliği mevcuttur (Şen ve Memiş, 2000: 50).

1. Ferdi Tasarruf (Fon) Yöntemi,
2. Fonların Özel Ticari Şirketler Tarafından Yönetilmesi,
3. Emeklilik Fonlarının Seçim Hakkı.

İlk özelliği oluşturan emeklilik sisteminin ferdi tasarruf (fon) yöntemi üzerine kurulmasında, her çalışan birey için banka tasarruf hesabına benzer biçimde bir sosyal sigorta güvenlik tasarruf hesabı açılmaktadır. Bireyin kendisinin ödediği katkılarla şekillenen fonların getirisi de bu hesaplarda birikmektedir. Bireylerin kendilerine ait olan bu hesaptaki birikimlerini takip etmelerine olanak sağlamak için de hesap cüzdanı verilmektedir. Çalışma hayatı tamamlandıktan sonra birey, kendi adına toplanmış olan fon varlıklarına göre emekli aylığı elde etmektedir. İkinci özellikse emeklilik sistemi

AFP (Administradoras de Fondos de Pensiones- Pension Fund Administrations) olarak tanımlanan ticari amaçlı faaliyette bulunan emeklilik fonları, özel sektör tarafından idare edilmektedir. Emeklilik fonlarının yönetilmesini üstlenmiş olan bu kurumlar bir finans kurumu gibi prim toplanmasını, bütün sigortalı bireyler adına fon varlıklarının yatırıma çevrilmesini ve aylık olarak bireylere tahsis edilmesini sağlamaktadır. Üçüncü ve son olaraksa sigortalı olan bireyin emeklilik fonlarını seçme ve bir fondan başka bir fona geçme hakkı da mevcut olmaktadır.

Latin Amerika kıta bazında değerlendirmeye alındığında son yirmi beş yıl içerisinde özel emeklilik sisteminin ve kamu emeklilik sisteminin aynı anda uygulandığı sosyal bir laboratuvara dönüşmüş durumdadır. Latin Amerika ülkeleri bireysel hesap uygulamalarıyla dünya genelinde bir ilki gerçekleştirmiştir. Şili, Meksika, El Salvador bireysel hesapların kullanılması açısından en üstte yer alırken Arjantin ve Uruguay'da karma model uygulanmakta olup Kolombiya ve Peru'daysa PAYG modeli şimdilik uygulanmaya devam edilmektedir (Dur, 2014: 20).

Bolivya da yaşanan dönüşüm sonucunda kamuya ait olan varlıkların satışından elde edilen gelirlerle emeklilik hesapları aktif hale getirilmiştir. Ayrıca Kosta Rika ve Brezilya'da da gönüllülük esasına dayanan tamamlayıcı nitelikli özel emeklilik sistemi oluşturulmuştur. Kosta Rika özgün bir finansman yöntemi uygulamakta olup, bu uygulamada zorunlu hesapların finansmanı çalışan bireyin kıdem tazminatı tarafından karşılanmaktadır. Latin Amerika ülkelerinden çoğu, emeklilik sistemlerini özelleştirmiştir. Yalnızca sekiz ülke kamu emeklilik programını uygulamaya devam etmekte olup iki ülkede de özelleştirme kanunu kabul edilmiş olmakla birlikte yeni sistemin hayata geçirilmesi ertelenmiştir (Dur, 2014: 21).

3.3.3. Geçiş Ülkeleri ve Emeklilik Programları

Ülkelerin otoriter rejimlerden demokratik rejimlere dönüşümü geçiş ülkeleri olarak adlandırılmaktadır. Geçiş ülkeleri ise şu şekilde sıralanabilir (Kamu Ataştırma Vakfı, 2011: 477-478):

- **Doğu ve Güney Doğu Avrupa Ülkeleri:** Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Çek Cum., Macaristan, Hırvatistan, Bulgaristan, Ukrayna, Moldovya, Bosna Hersek, Arnavutluk ve Kosova.
- **Bağımsız Devletler Topluluğu Üyesi Ülkeler:** Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan.

Çarlık Rusyası döneminde yaklaşık 150 yıl boyunca Rus işgalinde olan ülkeler, her alanda Sovyet rejiminin etkilerine maruz kalmışlardır. Bağımsızlıklarını ilan etmeden önce SSCB sosyal güvenlik sistemi geçerli olup sosyal güvenlik sisteminin temel dayanağı 1936'ya ait olan SSCB anayasasıdır. Bu anayasada ücretsiz tıbbi yardım için özerk bir sağlık servisi, hastalık, iş göremezlik ve ölüm halinde bireyin yakınlarına aylık gelir sağlanması ve bakım hakkı tanınmış olmakla birlikte işsizlik sigortası oluşturulmamıştır. Emeklilik sistemi içerisinde ise kadınların emekli olabilmesi için 20 yıllık çalışma koşulu olup yaş haddi 55 yaş olarak belirlenmiştir. Bu süreler erkekler içinse 25 yıllık çalışma süresi ve 65 yaştır (Güloğlu, 2014: 231).

Rusya'da emeklilik sisteminin dönüşümü üç aşamada gerçekleştirilmiştir:

1- **1990-1993 dönemi :** İlk aşama 1990 yılında "Devlet - Emeklilik Aylıkları Yasası" çıkartılmasıyla başlamıştır. Bu yasanın temel amacı emeklilik sistemi için yeni bir modelin belirlenmesi olmuştur. Yeni modelin kabulüne kadar sosyal yardım sistemini oluşturan ve devlet bütçesi tarafından finanse edilen yaşlılık aylıkları, devlete ait olan bir sosyal sigorta sistemine dönüştürülmüş olup bütün çalışanların dahil olduğu bir toplu emeklilik sigorta sistemi oluşturulmuştur. İşçi emeklilik aylıkları dışında "Sosyal emeklilik aylıkları" olarak tanımlanan ve eski dönemde çalışma süreleri yetmeyen bireylerin emeklilik maaşından yararlanayan bireyler de sisteme dahil edilmiştir. Rusya'da Emeklilik Sistemi'nin modernleşmesi olarak nitelendirilen bu süreç kuruluş evresi olarak ifade edilebilse de uzun süreli olamamıştır.

2- **1993-1995 dönemi:** Bu dönemde emeklilik sistemine ilişkin dönüşümün ikinci aşaması başlamıştır. Savcılar, yargıçlar, ordu mensupları, gümrük ve vergi memurları, memurlar için özel emeklilik sigorta sistemi uygulamaya konmuştur. Bunun sonucu olarak da Birleşik Emeklilik Sistemi ortadan kaldırılmıştır.
3- **1995'ten sonra:** Rusya Federasyonu'nun emeklilik fonlarından para alması ve bunları farklı amaçlarda kullanması tekrar dönüşüm ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Dünya Bankası desteği ile 1995'ten sonra yeni emeklilik sistemine geçiş süreci başlatılmıştır (Frenkal, 1998:45-46).

Rusya'da özel emeklilik fonu ise 2002 yılından itibaren kurulmuştur. Post-Sovyet ülkeleri olan merkezi Asya ve Avrupa'da bulunan 12 ülke, kamusal emeklilik rejimine sahiptir. Kosova ve Kazakistan Kamu Emeklilik Sistemi'ni Dünya Bankası'nın raporuna göre minimum gelir kazandıran küçük sistemlere dönüştürerek özel fonların sistemin merkezine yerleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Macaristan mevcut emeklilik siteminde kalmayı çalışan bireyin tercihine bırakırken, sisteme yeni katılan bireyleri ise yenilenmiş modele dahil etmiştir. Polonya'da reforme edilmiş emeklilik planlarına dahil olmak yaş haddine bağlanmış olup, seçeneksiz olarak 30 yaşını doldurmamış bireylerin tamamı yeni sisteme dahil edilmiştir. Bulgaristan, Letonya ve Litvanya transfer metoduna bağlı kamu emekliliğine özel fonları eklemiş olup, çalışan bireylerin maaşlarından %2-2,5 oranında kesintiler yaparak fonlara finansal kaynak sağlamıştır. Bu yönteme benzer bir yöntemi uygulayan Estonya ve Hırvatistan'sa çalışan bireylerden kesilen katkı payını %5-6 olarak belirlemiştir. Benzer şekilde Slovakya, Romanya, Makedonya ve diğer geçiş ülkeleri özel emeklilik fonlarını sistemlerine dahil etmiştir (Oran, 2017: 63).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KOSOVA EMEKLİLİK FONU

4.1. Kosova Cumhuriyeti'nde Emekliliğe İlişkin Mevzuat

Kosova, bağımsızlığını elde edene kadar hem Eski Yugoslavya döneminde hem de Yugoslavya Federasyonu'nun dağılması sonrasında Sırbistan'a bağlı özerk bölge statüsünde yer alan Arnavut ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı bir ülke özelliğindeydi. Bu sebeple de yasal mevzuatı, 2008'de bağımsızlığını elde edene kadar Sırbistan'ın mevzuatına göre yoğun olarak etkilenmiştir. Buna karşılık özerk bölge olarak müstakil yasal düzenlemeleri de mevcuttu. Özel emeklilik programına geçişteyse iç savaş sonrası dönemde emekli aylıklarının ödenmemesi sonrasında, 2002 yılından itibaren ülkede faaliyete geçen Trust isimli şirketin faaliyetleriyle başlanmış olup, on yedi yıla yakın süredir bu şirket, emeklilik programının ana yürütücüsü olarak aktif şekilde fonksiyon görmektedir. Bu başlık altında da Kosova Cumhuriyeti'ndeki emeklilik programının yasal dayanakları ve ilgili mevzuatın aktarımı gerçekleştirilmiştir.

4.1.1. Emeklilik Programının Yasal Dayanakları

Kosova Cumhuriyeti'nde devlet tarafından finanse edilen emeklilik programlarının yasal dayanakları kanunlara dayanarak yapılandırılmaktadır. Buna göre devlet tarafından finanse edilen emeklilik maaşı 4 Nisan 2012'de kabul edilen 04/L-131 numaralı yasa ile belirlenmiştir. Yasanın 16. maddesinde belirtildiği üzere devlet tarafından finanse edilen emeklilik programından emeklilik maaşı almaya hak kazanan bireyler, MPMS (Çalışma ve Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı) tarafından finanse edilen herhangi bir başka emeklilik programından yararlanamamaktadırlar. Başka yasalarda bu durum net olarak belirtilmediği için 2016 yılına kadar binlerce emekli birden fazla emeklilik programından yararlanmıştır. Yapılan bu düzenleme ile emeklilerin yalnızca bir emeklilik programını seçmeleri zorunlu kılınmış olup genellikle sunulan bu seçim hakkını, yararlanabilecekleri en yüksek meblağa sahip emeklilik programından yana kullanmışlardır (RKS IPPZH, 2018: 13).

Finansmanı devlete ait olan bir diğer emeklilik programıysa Pensioni Kontribuues (İştirakçi Emeklilik programı) olup bu programdan yararlanmanın temel koşulu yasa No. 011-24/83'e dayanmaktadır. Buna göre 65 yaşını doldurup çalışma süresi şartını yerine getirenler, emeklilik hak edişi elde etmektedir. Bu emeklilik programının uygulanması 2008 yılında başlamış olup 2015 yılında kendi içerisinde kategorilere ayrılmıştır. Kategoriler eğitim durumuna göre (ilk okul, lise, lisans ve yüksek lisans mezunları) gerçekleştirilmiştir. Bu yasadan yararlanabilecek olan son jenerasyonsa 1966 yılında doğan ve 18 yaşında yani 1984'te çalışmaya başlayanlar olup emeklilik aylıklarını 2031'den itibaren almaya başlayacaklardır (Gazeta Zyrtare RKS, Ligjit Nr. 04 / L-131, 35/2014)

Bir diğer emeklilik programıysa Trepça emeklilik programı olup, madenciler için hazırlanmış olan bir emeklilik programı özelliğindedir. Buna göre programdan yararlanma şartları yasa No 04/ L-131'de belirlenmiştir. Sigortalıların emeklilik aylıkları 105 euro olarak belirlenmiştir. Ancak bu emeklilik programına da yeni nesil kabul edilmemekte olup birkaç yıl içerisinde kapatılması hedeflenmektedir. Yasada bu program hakkında her ne kadar çelişkiler olsa da 10. maddenin ikinci paragrafı göz önünde bulundurulmaktadır. Bu maddeye göre erken emekliye ayrılmak isteyen bir Trepça çalışanı 50-65 yaş aralığında olmalı, en az 10 yıllık çalışma süresi şartını sağlamalı, başvuru yapacağı dönemde herhangi bir yerde çalışmamalı veya kendisine ait bir iş yeri olmamalıdır. Adi malullük durumunda maluliyet derecesininse en az %50 olması şartı mevcuttur (Gazeta Zyrtare RKS, Ligjit Nr. 04/ L-131, 35/2014).

Aile emeklilik programıysa 2018 yılında uygulamaya konulmuştur. Bu emeklilik programından yararlanmak için; ölen bireyin 01.01.1999 tarihine kadar en az 15 yıl boyunca prim ödemiş olması, ailenin bu primlerin ödendiğine dair elinde belgesinin olması ve 65 yaşın üzerinde olunması şartları aranmaktadır. Ancak herhangi bir iş kazası veya meslek hastalığından dolayı işgöremez durumuna düşülürse 15 yıllık prim ödeme koşulu aranmamaktadır. Bu programda emeklilik maaşı ödenirken aylık normal gelir ve ödenmiş olan prim miktarı göz önünde bulundurulmamakta olup emekli aylığı herkes için 75 Euro olarak belirlenmiştir (Gazeta Zyrtare RKS, Ligjit Nr. 04/ L-131, 35/2014).

Devlet tarafından finanse edilen emeklilik yasaları dışında başka özel yasalar da mevcuttur. Bu yasaların ve uygulanış yapılarının ana hatları kısaca şunlardır:

No. 04/L – 261 sayılı Gaziler Kanunu: Gazilere yönelik olarak oluşturulan bu yasa Aralık 2016 tarihinde yürürlüğe girmiş olup yasa No 05 / L-141 ile değiştirilmiş olsa da gazilerin sınıflandırması temel yasaya göre şekillenmiştir. No. 04/L – 261 sayılı temel yasaya göre Gaziler Kanunu'ndan yararlanabilecekler, 3. maddenin ilk üç paragrafında "*Kosova Koruma Ordusunda yer alan Kosova vatandaşı ya da yabancı uyruklu bireylerin silahlı asker veya komutan olarak görev alan KKO'nun operasyon bölgesinin yanı sıra Genel Kurmay Karargahı tarafından üniformalandırılıp savaşın sonuna kadar etkin olanlar*" olarak tanımlanmıştır. KKO'nun savaş gazileri bir başka emeklilik programından da aynı zamanda yararlanma hakkına sahip değildir. Devlet tarafından finanse edilen herhangi bir programa dahil olsalar bile hangi emeklilik programından yararlanacaklarını seçmek zorundadırlar. Aynı zamanda birden fazla programdan yararlanamamaktadırlar. Kamu veya özel sektörde çalışan KKO gazileri de emeklilik hakkından yararlanamamaktadır. Ancak KKO gazisi yasada belirlenen emeklilik yaşını doldurduğu taktirde savaş gazisi emekliliği ve ek emeklilik aylığı alma hakkına sahip olmaktadır. Gazinin ölmesi durumundaysa **çalışmayan** eş, çocuklar ve eğer gazinin ebeveynleri hiçbir emeklilik programına dahil değillerse ebeveynleri, emeklilik aylığından yararlanma hakkına sahiptir. Aile, ölen emeklinin emeklilik aylığının %70'inden yararlanmaktadır. Gaziler emekli aylıklarını KKO'ya katılım tarihlerine göre üç farklı kategoriye ayrılarak almaktadırlar. İlk kategoridekiler 250 Euro, ikinci kategoridekiler 170 Euro ve üçüncü kategoridekilerse 120 Euro seviyesinde emekli aylığı almaktadır (Gazeta Zyrtare RKS, Ligjit Nr. 05/ L-141, 11/2017).

No.04/L-092 sayılı Görme Engeliler Kanunu: Bu kanun yaşa bakılmaksızın bütün görme engelli vatandaşları kapsamaktadır. Görme engelli bireylere ödenen aylık tutarı Kosova'daki asgari ücretle eş değer olarak 125 Euro düzeyinde belirlenmiştir. Ayrıca bu miktara ek olarak, ihtiyaç halinde özel sağlık kurulundan onay alınması şartıyla hasta bakıcıya da aynı miktarda gelir sağlanmaktadır. Görme engellilerin 65 yaşına geldiklerinde genel emeklilik

programına veya başka bir emeklilik programına da dahil olmak gibi bir zorunlulukları yoktur (Gazeta Zyrtare RKS, Ligjit Nr. 05/ L-092, 02/2012).

No. 03/L-100 sayılı Kosova Savunma Birlikleri Kanunu: Bu emeklilik kanunundan yararlanmak için bireyin en az 45 yaşını doldurması ve Kosova Koruma Kuvvetlerinde en az 5 yıl çalışmış olması gerekmektedir. Koruma Kuvvetleri parçası olan birey erken emekliliği (45 yaş) ya da genel emekliliği (50 yaş) seçme hakkına sahiptir. Yalnızca kurallara saygısızlık sonucu görevden uzaklaştırılan sigortalılar emeklilik aylığına hak kazanamamaktadır. Yasada emekli aylığı miktarı görev süresince mevcut gelirin yüzdesine göre hesaplanmaktadır. Normal emekliye ayrılan sigortalı, son 3 yıllık maaşının %70'ni almaya hak kazanırken erken emekliye ayrılan sigortalı ise maaşının %50'sini almaya hak kazanmaktadır. Bu emeklilik aylığından yararlanmaya hak kazanmış birey özel veya kamu sektöründe çalışmaya devam edebilmektedir. Yalnızca Forca e Siguris Kosoves (Kosova Güvenlik Gücü) da aktif olarak çalışmaları emeklilik aylıklarının kesilmesine neden olmaktadır. Sigortalının ölümü durumunda dul eşi, yetim çocukları (18 yaşını doldurmamış) ve yardıma muhtaç diğer aile bireyleri emeklilik maaşını almaya hak kazanmaktadır. Ölen bireyin eşi emeklilik maaşının %60'nı çocuklarıysa aylığın %20'sini almaktadırlar. Birden fazla çocuk olması durumunda maaş hak sahipleri arasında bölüştürülmekte olup çocuğun engelli olması durumunda ise yaşa bakılmaksızın emeklilik aylığı bağlanmaktadır (Gazeta Zyrtare RKS, Ligjit Nr. 05/ L-100, 41/2008).

No. 04/L-084 sayılı Kosova Güvenlik Güçleri Kanunu: Bu yasaya göre sigortalının emeklilik maaşına hak kazanması için en az 20 yıl KGG'da görevde bulunması, subaysa 55 yaşını, astsubaysa 50 yaşını doldurması gerekmektedir. Herhangi bir meslek hastalığı veya maluliyet durumundaysa KGG Sağlık Yönetim Kurulu'nun onayı ile malullük aylığı bağlanması imkanı da mevcuttur. KGG üyesinin emeklilik aylığı miktarı brüt maaşı ve hizmet süresi üzerinden belirlenen yüzde ile hesaplanmaktadır. Bireyin ölmesi durumunda emeklilik aylığından eşi, çocukları, evlat edindiği çocukları (varsa) ve ebeveynleri yararlanabilmektedir. Ancak eş yeniden evlenirse emeklilik aylığından yararlanma hakkını kaybetmektedir. Yararlanılan

emeklilik aylığı miktarı, elde edilen gelirin %60'ını teşkil etmektedir (Gazeta Zyrtare RKS, Ligjit Nr.05/ L-084, 12/2012).

4.1.2. Emeklilik İle İlgili Mevzuat

Kosova 1999 yılına kadar emeklilik sistemi açısından, eski Yugoslavya'da uygulanan emeklilik sistemine dahil edilmiştir. Kosova da 1999 yılında meydana gelen savaş yaşam standartlarını oldukça düşürmüş olup, bireyler temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlanmıştır. Bu durum sosyal güvenlik sistemine de yansıyarak sosyal güvenlik sisteminde reform yapılmasını zorunlu kılmıştır. Yeni emeklilik sistemi için ilk düzenleme 2001 yılında Kosova Devleti ve UNMIK'in ortak çalışması sonucu gerçekleştirilmiştir. Yapılan düzenleme ile temel amaç eski sistemin tamamen ortadan kaldırılması olup, batı ülkelerinin tecrübelerinden yararlanılarak üç parçadan oluşan bir emeklilik programı oluşturulmuştur. Düzenlemeler sonucunda emekli maaşları tatmin edici olmasa da, sürdürülebilir bir emeklilik sisteminin oluşturulması hedefine uyumlu şekilde yapılandırılmıştır. Bu düzenleme ile Kosova'da emeklilik sistemi üç gruba ayrılmıştır (RKS ASK, 2017: 25).

1. Bütün vatandaşları kapsamı altına alan **temel emeklilik programı** – 65 yaş ve üzeri bütün vatandaşları ve malulen emeklileri kapsamı altına almakta olup devlet tarafından finanse edilmektedir.
2. **Çalışan bireylerin zorunlu katkı payı ödemesine dayanan emeklilik programı** - Çalışan bütün Kosova vatandaşlarından brüt gelirlerinin %5'i ve işverenlerden de %5'lik katkı payı alınarak finanse edilmektedir.
3. **Gönüllük esasına dayanan ek emeklilik programı** – Çalışan birey ya da çalışanların işverenleri tarafından finanse edilmekte olup birinci ve ikinci emeklilik programının tamamlayıcısı olarak görülmektedir.

2001 yılında Kosova devleti ve UNMIK tarafından yapılan düzenlemeden önce, düzenleme no 1994/24, düzenleme no 2000/59 Aralık 2001'e kadar yürürlükte kalmıştır. Şu an yürürlükte olan düzenleme 2001/35 düzenlemesi olarak bilenen ve emeklilik sistemini gruplara ayıran düzenlemeye, 2005 yılında 2005/20 numaralı yeni düzenlemeyle değişiklik ve eklemeler yapılmıştır (Fetahu, 2015: 7).

Kosova emeklilik sisteminin mevzuat yapısı AB ve ILO'yla uyumlu şekilde düzenlenmiştir. Devlet tarafından finanse edilen emeklilik programı (temel emeklilik programı) yasa nr. 04/L-131 ile temel yaşlılık aylığı, katkı payı ödeyen bireyin yaşı, malul emekli aylığı, geçici malul emekli aylığı ve erken emekliliği kapsamı altına almış ve bu yasa Mayıs 2014 yılında yürürlüğe girmiştir (RKS MPMS, 2016: 3).

Yürürlükte olan yasalar dışında Emeklilik Departmanı aracılığı ile emeklilik maaşı uygulamalarında düzenlemeler ve uluslararası müzakereler yapılmaya başlamıştır. Uluslararası müzakereler Kosova Cumhuriyeti için büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni ise yurt dışında yaşayan vatandaşların uluslararası anlaşmalar olmadan emeklilik hakkına sahip olamamalarıdır. Emeklilik Departmanı özel durumlarda emeklilik programlarına dair yasaları yönetme ve uygulamaya koyma hakkına sahiptir. Bu özel durumlar ise 1999 yılında savaştan kurtulan bireyler için hazırlanan emeklilik programlarıdır. Buna göre:

1. Şehit ailelerine sağlanan emeklilik maaşı,
2. Gazilere sağlanan emeklilik maaşı,
3. Savaş mağdurlarına sağlanan emeklilik maaşı,
4. Savaş esnasında şiddete maruz kalmış kadınlara sağlanan emeklilik maaşıdır (Koncept Dokumenti Per Rregullimin e Fushes Penzioneve, 2016: 8)

1999 yılına kadar bireylerin ödedikleri katkı payları Sırbistan Cumhuriyeti fonlarında birikmiş ve savaştan sonra mevcut durumla bağlantısı kesilmiştir. 2002 yılından itibaren emeklilik sisteminin değişmesi ile birlikte, ödenen katkı payları da ikinci grupta yer alan TRUST'ta birikmeye başlamıştır. Yürürlükte olan yasada 1999 yılına kadar Sırbistan Cumhuriyeti'nde biriken fonlardan nasıl yararlanılacağına dair de hiçbir kriter belirlenmemiştir. Bu belirsizliğe delil yetersizliğinin neden olduğu ve savaşın böyle bir sonuç doğurduğu savunulurken, sonuç olarak bireylerin yıllarca ödedikleri primler boşa gitmiş olup, emeklilik maaşı hakları da ellerinden alınmıştır (Koncept Dokumenti Per Rregullimin e Fushes Penzioneve, 2016: 4)

4.2. Kosova Cumhuriyeti'ne İlişkin İlişkin Sosyo-Ekonomik Bilgiler

Emeklilik programlarının şekillenmesinde ülkelerin demografik yapı özellikleri son derece önemli etkiye sahiptir. Yaşlı nüfusun baskın olduğu ülkelerde, ivaz alan kitlenin genişliği sebebiyle ciddi maliyetlerle karşılaşılmakta olup bu maliyetlerse emeklilik programlarının sürdürülebilmesinde olumsuz yönde etkide bulunmaktadır. Keza emeklilik programlarında fon büyüklüğünde iş (gücü) piyasaları da son derece önemli konumda yer almakta olup, fona aktarım açısından istihdam edilenler belirleyici kesimi oluşturmaktadır. Aynı zamanda ülkenin ekonomik büyüklüğü de fon hacminde önemli etkiye sahiptir. Bu başlık altında da Kosova'daki demografik yapı özelliklerinin, işgücü piyasasının yapısal durumunun ve ekonomik cesametinin ve yapısının aktarımında bulunulmuştur.

4.2.1. Temel Demografik Yapı Özellikleri

17.02.2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova Cumhuriyetinde , 2017 verilerinden yola çıkılarak 1,783,531 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. (http://ask.rks-gov.net/sq/agjencia-e-statistikave-te-kosoves/add-news/vleresimi-i-popullsise-2017). Yüz ölçümü 10,908 km^2 olan Kosova Cumhuriyeti'nde km^2'ye düşen kişi sayısı ise 163.18 kişidir. Nüfus ağırlıklı olarak gençlerden oluşmakta olup yaş ortalaması 30.2'dir (https://www.rks-gov.net/AL/f39/republika-e-kosoves/kosova). 1990 yılından sonra Kosova'da meydana gelen büyük göç Kosova nüfus yapısını oldukça etkilemiştir. Kontrolsüz göç nedeniyle kır ve kent arasındaki nüfus dağılımı bozulmuştur. 2011 verilerine göre nüfusun %61'i köylerde yaşamaktadır. Kadınlarda ortalama yaşam süresi 79.4 yıl iken erkeklerde ortalama yaşam süresi 74.1 yıl olarak gerçekleşmiştir (Statistički Godišnjak Republike Kosova, 2017: 25) . Yaş ve cinsiyetlere göre nüfusun sayısal dağılımı tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Nüfusun yaş ve cinsiyete göre sayısal dağılımı

Yaş dilimi	erkek	kadın	toplam
0-4	77744	71991	149735
15-19	90526	84406	174932
20-24	84272	77195	161467
25-29	72527	68741	141268
30-34	64137	66405	130542
35-39	60340	64572	124912
40-44	52072	56070	108142
45-49	46925	48063	94988
50-54	40289	40336	80625
55-59	32407	33132	65539
60-64	25408	27640	53048
65-69	21163	22893	44056
70-74	16497	17310	33807
75-79	9956	12188	22144
80+	6976	9802	16778
Toplam	875900	863925	1739825

Kaynak:2011 nüfus sayımları (ask.data-rks)(http://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/sr/askdata/askdata__09%20Population__Population%20Structure/ps02.px/table/tableViewLayout1/?rxid=517b28c3-31b7-41ef-bff5-cc92f18ae656)

Kosova toplumu multietnik bir yapıya sahip olup çoğunluk Arnavutlardan oluşmaktadır. Tablo 3'te de görüleceği gibi, 1961-2011 yılları arasında Arnavut nüfusu sürekli artarken, diğer etnik gruplarda çok az bir azalma gözlenmiş olup özellikle Sırp nüfusunda büyük oranda azalış yaşanmıştır. 1981 yılına göre Sırp nüfusunda gözlenen bu azalış politik nedenler ve 1999 savaşından dolayı Sırp kökenli nüfusun Sırbistan'a göç etmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 3. Etnik Grupların Yıllara Göre Dağılımı

	1961	1971	1981	2011
Arnavutlar	70.1	74.7	80.4	91.0
Sırplar	23.5	18.4	13.2	3.4
Diğerleri	6.4	7.0	6.4	5.6

*Kaynak : Ask.data-Rks*http://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/sr/askdata/askdata__14%20Census%20population__Census%202011__3%20By%20Municipalities/census33.px/table/tableViewLayout1/?rxid=517b28c3-31b7-41ef-bff5-cc92f18ae656

2011 yılında yapılan nüfus sayımına göre nüfusun etnik gruplara göre dağılımında Arnavutlar baskındır. Buna göre Arnavutlar nüfusun %92,93'ünü, Sırplar %1,47'sini, Türkler %1,08'ini, Boşnaklar %1,58'ini, Romlar %0.051'ini, Aşkaliler %0,89'unu, Mısırlılar, %0,66'sını, Goralılar %0,59'unu, diğerleriyse %0,14'ünü oluşturmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Nüfusun etnik gruplara göre dağılımı (2011)

	Ulaşılmayan	**Arnavutlar**	**Sırplar**	**Türkler**	**Boşnaklar**	**Romlar**	**Aşkaliler**	**Mısırlılar**	**Goralılar**	**Diğerleri**	**Cevapsız**	**Toplam**
Erkek	798	814986	13038	9303	13295	4396	7855	5761	5133	889	446	875900
Kadın	1042	801883	12494	9435	14238	4428	7581	5763	5132	1463	466	863925
Toplam	1840	1616869	25532	18738	27533	8824	15436	11524	10265	2352	912	1739825
%	**0.11**	**92.9**	**1.47**	**1.08**	**1.58**	**0.51**	**0.89**	**0.66**	**0.59**	**0.14**	**0.05**	

http://askdata.rksgov.net/PXWeb/pxweb/sr/askdata/askdata__14%20Census%20population__Census%202011__3%20By%20Municipalities/tab%205%204.px/table/tableViewLayout1/?rxid=517b28c3-31b7-41ef-bff5-cc92f18ae656) .

4.2.2. İşgücü ve İstihdam Özellikleri

Kosova Cumhuriyeti'nde işgücü ve istihdama ilişkin bilgiler genellikle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Vergi Dairesi'nde mevcut olan verilere dayanarak derlenmektedir. Ancak işgücü piyasasında yapılan araştırmaların çok da sağlıklı olmayışı, istihdama ait bilgilerin gerçeği yansıtmamasına neden olmaktadır. 2017'nin 2. çeyreğinde yapılan araştırmalara göre tahminen Kosova'da çalışabilecek kişi sayısı 1,2 milyon kişi olup aktif işgücü sayısı ise 515 binle sınırlıdır. Dolayısıyla da İKO %43'le oldukça düşük seviyede yer almaktadır. Diğer %57'lik kesimse üniversite öğrencilerinden, ev hanımlarından, özgüvenini yitirmiş bireylerden ve iş aramayanlardan oluşturmaktadır (Anketa o Radnoj Snazi K2, 2017: 29).

İstihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde, ticaretin en yüksek istihdam olanağı sağlayan sektör olduğu görülmektedir. Buna ek olarak 2014-18 arasındaki dönemde tüm istihdam içerisindeki sektörel ağırlıkta da ciddi bir artış yaşanarak

2014'teki %14,4'lük sektörel istihdam payının 2018'e gelindiğinde %17'ye kadar yükselişiyle karşılaşılmaktadır. İstihdam yaratımında ikinci önemli ağırlığa sahip olan sektörse inşaat sektörü olup, sektörel istihdam payını da 2014-18 arası dönemde arttırabilmiştir. Buna göre 2014'te istihdamın %10,9'u inşaat sektöründe istihdam edilirken bu oran 2018'e gelindiğinde %11,9'a yükselmiştir. İstihdamda üçüncü önemli sektör ise eğitim sektörü olup, 2014'te istihdamın %11,9'unun eğitim sektöründe faaliyette bulunduğu yapı, kısmi bir gerilemeyle 2018'e gelindiğinde %11,3'e gerilemiştir. Üretim sektörüyse 2014-2018 arası dönemde istihdam yaratımında ağırlığını ciddi oranda kaybetmiş bir sektör olma özelliği göstermektedir. Buna göre üretim sektörünün toplam istihdamın %13,8'ini karşıladığı 2014 yılından sonra istihdam paylarında düzenli bir düşüş yaşanarak 2018 yılına gelindiğinde %10,3'e kadar gerilediği dikkat çekmektedir. Benzer bir diğer yapı ise sağlık ve sosyal güvenlik alanındaki istihdamda yaşanmakta olup, 2014 yılında bu sektörün tüm istihdam içerisinde %7,2'ye ulaşan ağırlığının 2018'e gelindiğinde %5,8'e kadar gerilediği dikkat çekmektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Yıllara göre istihdamın sektörel dağılımı

	2014	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Sektörler	**(%)**	**(%)**	**(%)**	**(%)**	**(%)**
Üretim	13.8	14.7	13.2	13.2	10.3
İnşaat	10.9	9.5	11.5	12.9	11.9
Ticaret	14.4	14.4	14.8	14.7	17.0
Eğitim	11.9	12.2	10.6	9.5	11.3
Sağlık ve Sosyal Güvenlik	7.2	6.2	5.6	6.5	5.8

Kaynak:ASK.data/RKS
*(*http://askdata.rksgov.net/PXWeb/pxweb/sr/askdata/askdata__Labour%20market__02%20Annual%20labour%20market/lfs05.px/table/tableViewLayout1/?rxid=517b28c3-31b7-41ef-bff5-cc92f18ae656)

Bir diğer iş piyasası göstergelerinden olan işsizlik oranları incelendiğinde, Kosova'da çok ciddi bir kronik yüksek işsizlik sorununun mevcut olduğu görülmektedir. Ülkedeki genel işsizlik oranı 2014'te %35,3'le işgücünün 1/3'ünden fazlasının işsiz olduğu sonucunu göstermektedir. Bu oranda kısmen de olsa bir düşüş eğilimi görülmekte olup 2016'da işsizlik oranı %27,5'e kadar gerilemiş, ardından 2018'deyse hafif bir yükselişle %29,6 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak Kosova'da

işsizlik oranının %30-35 bandında stabil bir çizgide hareket etiğini savunmak mümkündür (Tablo 5).

Eğitim durumuna göre işsizlik oranları incelendiğindeyse 2014-18 arasında eğitim düzeylerine göre kimisinde artış yaşandığı, kimisindeyse iyileşme görüldüğü dikkat çekmektedir. Eğitimsiz bireylerde 2015'teki işsizlik oranı %73.9'la doruğa çıkmışken zamanla kısmi bir iniş yaşanarak 2018 yılında %57,8'e inmiştir. İlkokul mezunlarındaki işsizlik oranları da oldukça yüksek olup 2014'te %46'lık işsizlik oranının 2018'e gelindiğinde sadece %39,8'e inebildiği görülmektedir. Meslek lisesi mezunlarındaysa işsizlik oranı 2014-18 arası dönem için %32-%35 bandında sabitlenmiş durumdadır. Lise mezunlarında 2014' te % 41.2 olarak gerçekleşen işsizlik oranındaysa ciddi bir düşüş yaşanarak 2018'de %28,9'a inildiği görülmektedir. Eğitim seviyesi ön lisans ve üzeri olan bireylerdeyse 2014-18 yılları arasında %18 ile %19 arasında hafif dalgalanmalarla stabil bir yapıya oturduğu dikkat çekmektedir. Tek istisna yılı %25'lik tepe noktasına gelindiği 2017'de olmuştur. Dikkat edilecek olursa eğitim seviyesi yükseldikçe işsizlik oranlarında da ciddi bir düşüş eğiliminin gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 6. Yıllara ve eğitim seviyesine göre işsizlik oranları, %

Mezuniyet durumu	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Eğitimsiz	64.6	73.9	47.2	44.6	57.8
İlkokul mezunu	46.0	46.7	32.6	35.0	39.8
Meslek lisesi mezunu	35.3	35.9	32.5	33.8	32.5
Lise mezunu	41.2	29.6	24.3	27.2	28.9
Ön lisans ve üzeri	18.9	19.0	18.0	25.0	19.2
Toplam işsizlik oranı	35.3	32.9	27.5	30.5	29.6

Kaynak:ASK.data/RKS
http://askdata.rksgov.net/PXWeb/pxweb/sr/askdata/askdata__Labour%20market__02%20Annual%20labour%20market/lfs18.px/table/tableViewLayout1/?rxid=517b28c3-31b7-41ef-bff5-cc92f18ae656)

4..2.3. Ulusal Gelir Hesaplarına Dair Özellikler

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra (2008), Kosova kısa zamanda yasal düzenlemeleri uygulamaya koyup piyasa ekonomisine geçmiş, aynı zamanda da makroekonomik istikrarın korunması için önemli adımlar atmıştır. Genel olarak bakıldığında 2007-11 arasında 2010 yılındaki istisna dışında kamu gelirleri kamu giderlerini sürekli aşarak bütçe fazlası verilmiştir.

Bütçe gelirleri içerisinde en ağırlıklı paya sahip olan gelir kalemi üretim vergisi olup, bu gelir kalemini yabancı vakıfların bağışları takip etmektedir. Yabancı vakıfların bağışları yıllar içerisinde azalmakla birlikte 2011'deki gelir bütünü içerisinde de %17'ye ulaşmaktadır. Dolayısıyla Kosova'da kamu idaresinde dışa bağımlılığın mevcut olduğunu savunmak mümkündür. Kamu gelirleri içerisinde üçüncü önemli kalemi şirket vergileri oluşturmaktadır. Kamu gelirleri içerisinde son yıllarda önemi artan kalemler arasında faizden elde edilen gelirler ve kazanç vergileri dikkat çekmektedir. Her iki vergi türünde de 2007-11 arasında geçen sürede 5-6 katlık artış yaşanmıştır.

Kamu giderleri açısından konu ele alındığındaysa en yüksek kamu harcamasının sermaye giderleri olduğu görülmektedir. Sadece en yüksek harcama kalemi olmayıp, aynı zamanda 2007-11 arasında üç katı aşan artışın yaşandığı harcama kalemi olma özelliğindedir. Buna karşılık personel giderleri ara tüketim malı harcaması, sübvansiyonlar genelde stabil yapıdadır (Tablo 7).

Tablo 7. Yıllara göre devlet bütçesi (gelir, gider ve bütçe dengesi)

	2007	2008	2009	2010	2011
1. Gelirler	**1213.54**	**1270.83**	**1438.93**	**1417.31**	**1649.95**
Hane vergileri	33.97	43.52	39.23	44.23	55.67
Şirket vergileri	111.61	135.82	107.31	97.55	103.83
Üretim vergisi	574.99	638.35	682.85	791.82	945.65
Diğer üretim vergileri	86.73	17.62	14.97	29.75	40.07
Yabancı vakıfların bağışları	317.30	306.34	267.03	228.24	287.75
Diğer	10.45	21.70	8.51	9.43	10.46
Faizden elde edilen gelir	11.54	10.58	208.36	96.49	64.49
Satışlar	41.17	43.31	50.74	47.36	50.93
Kazanç vergisi	6.12	18.23	0.00	16.75	31.79
Yatırım Bağışları	19.66	35.35	59.95	55.70	59.31
2. Giderler	**976.78**	**1256.19**	**1192.10**	**1458.37**	**1612.30**
Çalışanların tazminatları	225.30	230.83	224.15	237.37	286.94
Ara tüketim	305.69	317.29	195.00	309.60	335.86
Hanelerin cari transferleri	115.45	136.72	141.48	169.98	173.88
Sübvansiyonlar	37.26	72.48	73.87	78.93	75.63
Sermaye giderleri	152.48	338.77	342.48	404.30	466.00
Brüt sabit sermaye birikimi	103.05	319.38	329.17	389.65	453.17
Sermaye transferleri	49.43	19.39	13.31	14.66	12.84
Yerel yönetim cari transferleri	140.60	160.11	215.12	258.18	274.00
3. Bütçe dengesi	**236.76**	**14.64**	**246.84**	**-41.05**	**37.65**

Birim : milyon Euro

Kaynak:ASK.data/RKS

http://askdata.rksgov.net/PXWeb/pxweb/sr/askdata/askdata__07%20National%20and%20government%20accounts__National%20accounts__Annual%20national%20accounts/gdp08.px/table/tableViewLayout1/?rxid=ad787284-363a-44a5-bb3d-0f067afa36b7

Kosova'da yüksek düzeyde ithalat gerçekleştirilmekte olup, ihracatın ithalatı karşılama oranı yıllar içerisinde kısmen yükselse bile son derece düşüktür. 2008 yılında 609 milyon Euro'luk ihracata karşılık 2,1 milyar Euro düzeyinde ithalatın gerçekleştirildiği ülkede, o yılki GSYİH 3,9 milyar Euro seviyesinde gerçekleşmiş, dış ticaret açığı ise 1,5 milyar Euro'ya ulaşmıştır. Diğer bir deyişle Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettiği 2008'de ekonominin neredeyse yarısı ithal mal ve hizmetlere dayanmaktadır. Bu seviye 2017'ye gelindiğinde sınırlı da olsa düşüş göstermiştir. GSYİH'daki iki katlık artışa karşılık dış ticaret açığı 1,5 milyar Euro ile 1,6 milyar Euro arasında sabitlenmiş görünmektedir. İhracatta çok ciddi bir çıkış yakalanmış olup, 2008'deki 609 milyon Euro tutarındaki ihracat hacmi, 2017'ye kadar istikrarlı şekilde ve toplamda da yaklaşık üç katlık artış göstererek 1,7 milyar Euro'yu aşmış durumdadır. Bütün bu gelişmeler neticesinde 2008 yılında 2258 Euro seviyesinde gerçekleşen fert başına düşen milli gelir düzeyi 2017'ye gelindiğinde 3566 Euro'ya yükselmiştir (Tablo 8).

Tablo 8. Yıllara göre ithalat, ihracat ve GSYİH

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Cari fiyatlarıyla GSYİH	3883	4070	4402	4814	5059	5327	5568	5808	6070	6414
Net ihracat	-1498	-1419	-1565	-1655	-1550	-1477	-1599	-1652	-1652	-1660
Mal ve hizmet ihracatı	609	695	878	1138	1177	1168	1253	1274	1439	1709
Mal ve hizmet ithalatı	2107	2114	244	2792	2727	2646	2852	2926	3091	3369
Kişi başına düşen milli gelir (Euro)	2258	2329	2481	2672	2799	2935	3085	3277	3386	3566

Kaynak:ASK.data/RKS
http://askdata.rksgov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata__07%20National%20and%20government%20accounts__National%20accounts__Annual%20national%20accounts/gdp13.px/table/tableViewLayout1/?rxid=6c75a9aa-627c-48c6-ae74-9e1b95a9c47d

Kosova'da her ne kadar doğal koşullar tarım ve hayvancılık için uygun olsa da bu sektörler yeterince gelişememiş ve üretimde oldukça sınırlı kalmıştır. Bunun dışında Kosova yer altı kaynakları açısından çinko, kurşun, gümüş, bakır, altın ve kömür rezervlerine göre oldukça zengindir. Ancak kaynakların verimli işletilmemesi nedeniyle ulusal gelire madencilik sektörünün ciddi bir katkı sağlama imkanı oluşamamıştır. En fazla hammadde ihraç etmekte olup yiyecek, yakıt, kimyasal ürünler, işlenmiş malzemeler, makine ve teçhizat ithalatında bulunmaktadır (Statistički Godišnjak Republike Kosova, 2016: 176).

4.3. . Kosova Cumhuriyeti'nde Emeklilik Programına İlişkin Niceliksel Gelişim

Emeklilik programlarının mevcut yapısının anlaşılmasında program kapsamında yer alan nüfus kesiminin özellikleri, özellikle özel emeklilik planlarında fon varlığı ve fon varlığının yatırım performanslarının bir arada değerlendirilmesi gerekir. Program kapsamındakilerin hacimsel durumu ve özellikleri, program kapsamında olanlara göre hak ve yükümlülüklerin mevcut durumu, kısa-orta-uzun dönemdeki gelişiminin tespitinde işlev görmektedir. Fon varlığının mevcut durumu ve dönemsel gelişimiyse, kapsanan kitleye göre sistemin sürdürülebilirliğini anlamada gösterge olma kabiliyetine sahiptir. Fon varlıklarının çeşitli yatırımlarda değerlendirilmesiyle birlikte elde edilen karlılıksa, kapital birikiminin prim/aidat

dışında diğer büyüme sağlanacak kısmını oluşturduğundan, gelecekte taahhütlerin ne ölçüde yerine getirilebileceğine dair öngörü sahibi olunmasına katkı sağlama potansiyelindedir. Bu başlık altında da üç aşamalı olarak Kosova özel emeklilik programının mevcut durumu ve geleceğe yönelik görünümünün tespitine katkı sağlama amacıyla sayısal bilgilere dayanarak durum tespitinde bulunulmasına odaklanılmıştır.

4.3.1. Toplamda ve Demografik Özelliklerine Göre Emekli Sigortalı Sayısında Yaşanan Gelişim

Kosova'da emeklilik sistemi birleştirilmiş (defragment) bir yapıya sahiptir. Emekli sigortalı sayısı incelendiğinde 2017 yılında yaklaşık olarak sisteme 250 bin kişi dahil olurken ASK verilerine göre sistem içerisindeki emeklilerin yaklaşık olarak yalnızca 144 bini emeklilik maaşı almak için yaşını doldurmuş sigortalılardan oluşmaktadır. Dolayısıyla yaş haddi koşulunu sağlayan pasif sigortalıların tüm pasif sigortalılar içerisindeki ağırlığı, neredeyse %60'lık paya sahiptir. Bu durumun diğer bir anlamıysa yaş haddinin işlevsel şekilde Kosova özelinde gerçekleştirilemediğidir. Bu durumsa aktif/pasif dengesini tehdit eder niteliktedir (INDEP, 2018: 6).

Emeklilik programlarında kayıtlı olan sigortalı sayısı incelendiğinde, temel emeklilik programında kapsanan emekli sigortalı hacminin tüm pasif sigortalılar içerisindeki ağırlığının %46-47 aralığında gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla Kosova emeklilik sistemindekilerin neredeyse yarısı, temel emeklilik programı içerisinde yer almaktadır. Savaş gazilerine yönelik oluşturulan emeklilik programı içerisindekilerin ağırlığı da tüm emekli sigortalılar içerisinde yaklaşık %14'lük bir paya sahiptir. Sosyal yardım programı içerisinde yer alanlar da tüm emeklilik programları içerisindekilerin neredeyse %10'una ulaşan ağırlıktadır. Keza engelli emekli programındakilerin ağırlığı %6'yı aşmakta olup, savaş malulleri ve şehit aileleri emeklilik programındakilerin %5'i zorlayan ağırlığıyla birleştiğinde her iki program kapsamındakilerin %10'u aştığı görülmektedir. 2017 yılından 2018 yılına gelindiğinde emeklilik programlarının bütününe göre kayıtlı sigortalı hacminde 6 bin kişilik bir artış yaşanmıştır. Söz konusu artışın yaklaşık 2 bini karşılık esasına dayanan

emeklilik programına kayıtlı emekli sigortalılardan oluşmaktadır. Buna karşılık toplamda 45 bin kişilik emekli sigortalı hacmiyle %16-17'lik bir paya sahip olan özel emeklilik kapsamında yer alanların tüm emeklilik programları içerisinde baskın hale gelemediği sonucuyla karşılaşılmaktadır. Madencilerin kapsandığı Trepça programındakilerin 3 bin kişilik hacmi, emeklilik programları bütünü içerisinde %1'i biraz aşan ağırlığın mevcut olduğunu desteklemektedir. Kosova güvenlik güçleri ve savunma birlikleri kapsamındaki polis ve asker emeklilerinin toplamıysa 1300 kişi civarında olup, 1,8 milyon kişilik nüfus içerisinde binde 1'e bire ulaşamayan son derece sınırlı hacme sahip olunduğunu göstermektedir (Tablo 9).

Tablo 9. Emeklilik programlarında kayıtlı sigortalı sayı ve oranları

	2017	**2018**	**2017%**	**2018%**
Temel Emeklilik program	122716	126888	45.55	47.10
Karşılık Esasına Dayanan emeklilik programı	43300	45391	16.07	16.85
Engelli Emekli programı	19481	17998	7.23	6.68
Trepça Emeklilik Programı	3232	2950	1.2	1.10
Kosova Güvenlik Güçleri Emeklilik Programı	288	482	0.11	0.18
Kosova Savunma Birlikleri Emeklilik Programı	1001	817	0.37	0.30
Görme Engelli emeklilik Programı	2001	2021	0.74	0.75
Savaş Malülleri ve Şehit Aileleri Emeklilik Programı	12472	13138	4.63	4.88
Savaş Gazileri Emeklilik Programı	36032	38345	13.37	14.23
Sosyal Yardım Programı	26117	25345	9.69	9.41
Engelli çocuklu ailelere yönelik finansal destek planı	2761	2206	1.02	0.82
Toplam	269401	275581	100	100

Kaynak:ASK.data/RKS
http://askdata.rksgov.net/PXWeb/pxweb/sr/askdata/askdata__16%20Welfare%20and%20health__01%20Welfare/tab41.px/?rxid=ad787284-363a-44a5-bb3d-0f067afa36b

4.3.2. Kosova Cumhuriyeti Özel Emeklilik Programı

Kosova Cumhuriyeti'nde özel emeklilik sistemine geçiş, 2008'deki bağımsızlık öncesine dayanmaktadır. İlk olarak sistemin yürürlüğe girdiği 2002 yılında Trust isimli özel emeklilik şirketinde emeklilik hesabı açılan bağımlı çalışan sayısı 99,232 kişiye ulaşmış olup, kendi nam ve hesabına bağımsız olarak çalışanların sisteme katılımı ise bir yıl sonrasında başlamış ve 2003 yılında 15,811 bağımsız çalışana emeklilik hesabı açılmıştır. Bu sayı yıllar içerisinde istikrarlı bir artış

sergileyerek 2009 yılına gelindiğinde 194,829'u bağımlı 28,664'ü bağımsız çalışan olmak üzere toplam 223,493 emeklilik hesabına ulaşılmıştır (Trusti, 2009: 27). Son verilere bakıldığında Kosova özel emeklilik programında 2018 yılı içerisinde açılan yeni emeklilik hesabı sayısı 35,121 olup, 344,543'ü faal olmak üzere toplamda 626,687 özel emeklilik hesabına ulaşılmıştır (Trusti, 2019a: 5-6).

2014'te 286 bini aktif olmak üzere toplam 477 bin olan emeklilik hesabı sayısı 2018'e kadar yaşanan düzenli artışla 344 bini aktif olmak üzere toplam 627 bine yükselmiştir. Hem aktif hem de toplam emeklilik hesapları içerisinde kadınların ağırlığında da 2014-18 arasında hissedilir bir artış yaşandığı görülmektedir. Buna göre 2014 yılında aktif hesaplar içerisinde kadınların ağırlığı 87 bin hesapla %20,7 iken 2018 yılına gelindiğinde 115 bin hesapla %33,4'lük ağırlığa yükselmiştir. Toplam emeklilik hesapları içerisindeki kadın ağırlığı ise 2014 yılında 139 bin ile %29,1 iken 2018 yılına gelindiğinde 200 bin hesapla %32,1'e çıkmıştır. Cinsiyete dayalı ayrışma katılımcı ortalama ve medyan yaşlarında da görülmektedir. Kosova özel emeklilik sisteminde yer alan katılımcılardan erkeklerin ortalama yaşı da 42 olup, medyan yaş 40 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık kadın katılımcılarda ortalama yaş 37,8 ve medyan yaş ise 35 yaş düzeyindedir. Buradan da görüleceği üzere kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha genç oldukları dikkat çekmektedir. Buna ek olarak kendi hesabına çalışanların ödediği aylık katkı payları, bağımlı çalışanların ödediği katkı paylarının oldukça altında olup; kadınların ödedikleri aylık katkı payları da erkeklerin ödediği katkı paylarının yine altında gerçekleşmektedir. Bir başka dikkat çeken nokta ise bağımsız çalışanlara göre bağımlı çalışanların gerçekleştirdikleri ödemelerinin daha istikrarlı oluşudur. Genel olarak bakıldığında bağımlı çalışanların özel emeklilik programına yıllık ortalama katkı ödeme süreleri, kendi hesabına çalışanların neredeyse üç katına ulaşmaktadır. Buna göre 2017 yılı içerisinde bağımlı çalışanların yıl içinde ödedikleri katkı payı süresi ortalama 9,6 ayken bu süre kendi hesabına çalışanlarda sadece 3,4 ay olarak gerçekleşmektedir (Trusti, 2019a: 12, 41, 73, 77, 78).

Kosova'daki emeklilik programlarında biriken fon varlıklarında da 2010-2018 arası dönem için düzenli bir artışın yaşandığı görülmektedir. Bu istikrarlı artış hemen hemen tüm emeklilik programı için benzer şekilde gerçekleşmiştir (Tablo 10).

Tablo 10. Yıllara göre emeklilik program varlıkları

Yıl	2010	2011	2012	2013
Temel Emeklilik	€ 108,459,365.00	€ 107,073,630.00	€ 125,997,161.00	€ 154,089,449.00
	163,636	162,25	170,155	174,550
	€ 55.20	€ 55.00	€ 61.70	€ 73.60
Özel Emeklilik	€ 24,410,137.00	€ 30,350,646.00	€ 32,106,313.00	€ 32,449,532.00
	13,552	13,764	14,024	14,102
	€ 150.10	€ 183.80	€ 190.80	€ 191.80
Temel Emeklilik + Özel emeklilik	€ 137,610,708.00	€ 137,424,276.00	€ 158,103,474.00	€ 186,532,981.00
	177,188	176,014	184,179	188,652
	€ 64.72	€ 65.06	€ 71.54	€ 82.40
Yıl	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Temel Emeklilik	€ 190,959,213.00	€ 211,339,320.00	€ 227,375,227.00	€ 226,829,937.00
	186,432	194,638	184,574	188,729
	€ 85.40	€ 90.50	€ 102.70	€ 100.20
Özel Emeklilik	€ 44,066,525.00	€ 51,878,825.00	€ 93,851,702.82	€ 111,946,726.26
	17,219	35,026	45,664	51,794
	€ 213.30	€ 123.40	€ 171.30	€ 180.10
Temel Emeklilik + Özel emeklilik	€ 235,025,738.00	€ 263,218,145.00	€ 321,226,929.82	€ 338,776,663.26
	203,651	229,664	230,238	240,523
	€ 96.17	€ 95.51	€ 116.27	€ 117.38

Kaynak: Selatin Kllokoqi, Reforma pensionale – Rruga që duhet ndjekur?!, Institutit për Politika Zhvillimore (INDEP), Prishtina 2018, s. 7.

Temel emeklilik programı kapsamında 2010-17 yılları arasında emeklilere yapılan ödemeler 108 milyon Euro'dan 227 milyon Euro'ya ve ortalama emekli aylığı da 55 Euro'dan 100.2 Euro'ya yükselebilmiştir. Bu dönemde emekli sayısı ise 164 bin kişiden sadece 189 bin kişiye çıkmıştır. Özel emeklilik programlarında sağlanan emekli aylıklarındaysa temel emeklilikteki artışın dahi yakalanamadığı görülmektedir. Buna göre özel emeklilik programı kapsamında emeklilere yapılan ödemeler 24 milyon Euro'dan 112 milyon Euro'ya ve ortalama emekli aylıkları da 150.1 Euro'dan sadece 180.1 Euro'ya yükselebilmiştir. Emekli sayısı ise 13,552 kişiden 51,794 kişiye çıkmış durumdadır. Son üç yılın özel emeklilik fon varlıklarının yatırım kalemlerine göre dağılımları ise tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 11. Yıllara göre özel emeklilik fon varlıkları

Yıllar	2016	2017	2018
Bankadaki Para	€ 15,935,612.00	€ 13,667,252.00	€ 6,245,153.00
Katkılar ve diğer kaynaklar	€ 9,790,897.00	€ 18,243,910.00	€ 31,347,368.00
Açık Fonlara Yatırımlar	X	€ 1,475,150,510.00	€ 1,227,330,357.00
Kosova hisse senetlerine yatırımlar	X	€ 95,045,140.00	€ 208,510,864.00
Depozito	€ 20,013,089.00	€ 50,579,411.00	€ 119,344,093.00
Diğer	€ 1,382,439,596.00	X	X
Brüt Kapital Varlık	€ 1,428,179,194.00	€ 1,655,686,223.00	€ 1,692,777,835.00
Ödeme Yükümlülükleri	€ 674,983.00	€ 10,886,818.00	€ 874,667.00
NET Kapital Varlık	**€ 1,427,504,211.00**	**€ 1,644,799,495.00**	**€ 1,691,903,168.00**

Kaynaklar:
Trusti, *Fondi I Kursimeve Pensionale të Kosovës Mjetet Pensionale 2018*, Prishtina 2019b, s. 3.
Trusti, *Fondi I Kursimeve Pensionale të Kosovës Mjetet Pensionale 2017*, Prishtina 2018, s. 3.

Tablo 11'de de görüleceği üzere özel emeklilik fon varlıklarının önemli bölümü fonlara yatırılmakta olup son zamanlarda Kosova hisse senedi piyasasına da artan bir ilginin varlığıyla karşılaşılmaktadır. Net sermaye varlığı 1.7 milyar Euro'ya ulaşan Trusti varlıkları, 344 bin aktif sigortalı varlığı düşünüldüğünde sigortalı başına 5000 Euro'nun altında kalmaktadır. Bu seviye ise 2002'den bu yana on yedi yıllık geçmişe sahip bir kurum açısından çok da yüksek bir seviyeye ulaşılamadığını destekler niteliktedir.

Emeklilik sistemi, Kosova mali varlığına %18.6 katkı sağlayarak finans sektörünün önemli birleşenini teşkil etmektedir. Ülkenin emeklilik sisteminin toplam mali varlığının %99.4'ünü TRUST kalan %0.6'sını da Sloven-Kosova emeklilik fonu oluşturmaktadır. 2012 yılının haziran ayına kadar emeklilik fonunun mali varlığı %19.5'lik bir artış kaydederek 659.1 milyonla GSYİH'nın %13.4'üne ulaşmıştır (CBK , 2012). Kosova'daki emekliliğin ikinci grubunu teşkil eden TRUST bağımsız bir örgüt olup, katkı payı yatırımlarından ve bireysel hesaplardan sorumludur. Ayrıca TRUST Kosova Merkez Bankası kontrolü altındadır. Kosova emeklilik sisteminin üçüncü grubundaki isteğe bağlı ek emeklilik programını da TRUST ve Sloven-Kosova emeklilik fonları kapsamı altına almaktadır. Ek emeklilik programı emeklilik sistemi mali varlığının %1'den daha az bir kısmını kapsamaktadır. TRUST fon varlığının

yönetilmesi için uzman şirketleri görevlendirmiştir (Vanguard, AXA, GILB, BNY, Mellon, Aquilla, Schroders, CBK, State Street, European Credit Managment, Raiffeisen Bank, NLB Prishtina). Bu şirketler profesyonellik, sermaye gücü ve bağımsızlığı açısından bazı kuralları yerine getirmekle yükümlüdürler ve kurulun talimatları doğrultusunda kararlar almakla sorumludur. TRUST fon varlığına katkıda bulunanların sayısı (2012'nin ikinci çeyreğinde 399,075 katılımcı) ve emeklilik katkı payı değeri sürekli artmakta, pozitif bir getiri oranı izlenmektedir. TRUST'ın yatırım sonuçlarına göre 2012'nin ikinci çeyreğinde, birçok AB ülkesindeki borç krizinden ve küresel finans piyasasındaki büyük dalgalanmalardan negatif şekilde etkilenmiştir. Ancak 2012'nin ilerleyen dönemlerinde 19 milyon Euro pozitif kazanç kaydedilmiştir. Olumlu yatırım sonuçları ve yeni emeklilik katkıları TRUST yönetimi ile toplam mali varlık 654 milyon Euro'ya yükselmiştir (http://www.trusti.org/wpcontent/uploads/2017/02/FKPK_informatat_vjetore_kryesore_2018shq.pdf).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. KOSOVA CUMHURİYETİ EMEKLİLİK FON VARLIKLARININ ANALİZİ

5.1. Metodoloji

Bu çalışmada Kosova'daki özel emeklilik fon varlığı ile GSYİH ve bileşenleri arasında 2011 yılının 1. çeyreği ile 2018 yılının 4. çeyreği arasındaki 32 çeyreklik dönemdeki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Serilerin durağanlığındaki sorun ve aynı zamanda çeyreklere göre yaşanan değişime göre mevsim etkisinin oluşum olasılığı karşısında çeyreklere göre yıllık yüzdelik değişimler alınarak 28 çeyreklik veri transformasyonu sağlanmıştır. Ardından da uygulama prosedürü sırayla gerçekleştirilmiştir.

5.1.1. Hipotez

Kosova'daki özel emeklilik fon varlığı ile GSYİH ve bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkinin sınanmasında temel hipotez, denklem 1'de sunulmuştur. Alt hipotezler birinci hipotezde gösterilen temel hipoteze dayanarak detaylandırılmaktadır.

$$\begin{cases} H_0{:}\text{Özel emeklilik fon varlığı } X_n\text{GSYİH bileşeninin Grager nedeni değildir.} \\ H_1{:}\text{Özel emeklilik fon varlığı } X_n\text{GSYİH bileşeninin Grager nedenidir} \\ \\ H_0{:}X_n\text{GSYİH bileşeni özel emeklilik fon varlığının Grager nedeni değildir.} \\ H_1{:}X_n\text{GSYİH bileşeni özel emeklilik fon varlığının Grager nedenidir} \end{cases} \quad [1]$$

5.1.2. Veri Tasarımı

2011 yılının 1. çeyreğinden 2018 yılının son çeyreğine kadarki GSYİH ve bileşenlerine ilişkin veriler Kosovo Agency of Statistics'ten derlenmiştir. Özel emeklilik fon varlıklarının çeyreklere göre hacimleriyse Kosovo Pension Savings Trust'tan derlenmiştir (Tablo 12).

Tablo 12. Kullanılan değişkenler (Değişken embolleri, içeriği ve kaynakçası)

Sembol	Değişken içeriği	Kaynakça
EMEKLILIK	Toplam emeklilik fonu varlıkları	Kosovo Pension Savings Trust, Schedule of Pension Assets Quarterly Reports, Quarter 1 - 2011 / Quarter 4 – 2018, http://www.trusti.org/en/about-us/reports/quarterly/, (04.02.2019)
Y1	Tarım, orman ve balıkçılık	Kosovo Agency for Statistics,Quarterly gross domestic product by economic activities at current prices, 2011-2018, http://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata__07%20National%20and%20government%20accounts__National%20accounts__Quarterly%20national%20accounts/gdp04.px/?rxid=bbe8cfe7-e817-466a-bc45-243dc4ab3b6a, (04.02.2019).
Y2	Maden ve taşocağı	
Y3	İmalat sanayi	
Y4	Elektrik, gaz, iklimlendirme vb	
Y5	İnşaat	
Y6	Toptan ve perakende ticaret	
Y7	Nakliye ve depolama	
Y8	Konaklama ve yiyecek sektörü	
Y9	Gayrimenkul yatırımları	
Y10	Kamu yönetimi	
Y11	Diğer faaliyet alanları	
Y12	Temel fiyatlarla brüt katma değer	
Y13	Vergive sübvansiyonlar	
Y14	GSYİH	
Y15	Nihai tüketim harcamaları	Kosovo Agency for Statistics,Gross Domestic Product quarterly expenditure approach at current prices, 2010-2018, http://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata__07%20National%20and%20government%20accounts__National%20accounts__Quarterly%20national%20accounts/gdp16.px/?rxid=bbe8cfe7-e817-466a-bc45-243dc4ab3b6a, (04.02.2019).
Y16	Hanehalkı Nihai Tüketim Harcamaları	
Y17	Devletin nihai tüketim harcamaları	
Y18	Net ihracat	
Y19	Mal ve hizmet ihracatı	
Y20	Mal ve hizmet ithalatı	

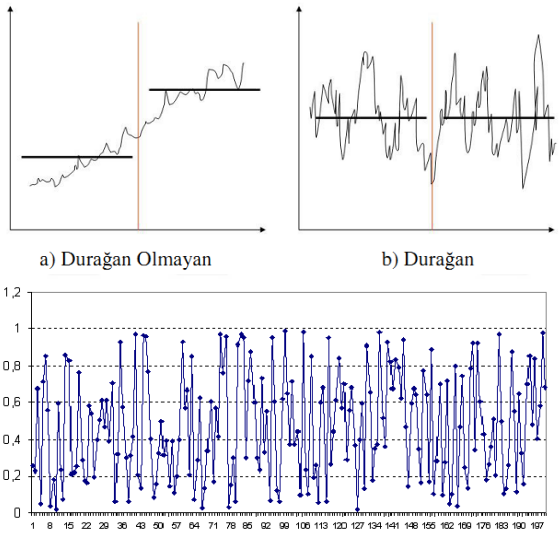
5.1.3. Yöntem

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen istatistik yöntem, zaman serilerine dayalı olarak gerçekleştirilen ekonometrik yöntemler arasında yer alan Granger nedensellik analizidir. Granger nedensellik analizinde iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin sınaması gerçekleştirilmekte olup analiz neticesinde üç olasılıklı durumdan birisinin varlığının tespiti gerçekleştirilebilmektedir. Söz konusu üç olasılıklı durum ise şunlardan oluşmaktadır:

1. **Tek Yönlü Granger Nedensellik İlişkisi Durumu:** Bu ilk olasılıkta iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi tek yönlü olarak gerçekleşmekte olup kendi içerisinde iki olasılığı barındırmaktadır. Bu çalışmadaki değişkenler özel emeklilik fon varlığı değişkeni ile GSYİH bileşeni değişkeni olduğuna göre Granger nedensellik ilişkisi de şu şekilde olabilmektedir:
   a. **Özel emeklilik fon varlığı ⇒ GSYİH bileşeni durumu:** Bu durumda Özel emeklilik fon varlığı değişkeni GSYİH bileşeni değişkeninin Granger nedenidir.
   b. **GSYİH ⇒ Özel emeklilik fon varlığı bileşeni durumu:** Bu durumda GSYİH bileşeni değişkeni özel emeklilik fon varlığı değişkeninin Granger nedenidir.
2. **Çift Yönlü Granger Nedensellik İlişkisi Durumu:** Özel emeklilik fon varlığı değişkeni <=> GSYİH bileşeni değişkeni durumundaysa her iki değişken arasında karşılıklı Granger nedenselliğinin mevcut olduğu sonucuna varılmaktadır.
3. **Granger Nedensellik İlişkisinin Bulunamaması Durumu:** Özel emeklilik fon varlığı değişkeni <≠> GSYİH bileşeni değişkeni durumundaysa her iki değişken arasında tek yönlü veya karşılıklı Granger nedenselliğinin mevcut olmadığı sonucuna varılmaktadır (Göktaş Yılmaz, 2005: 67-68).

Granger nedensellik analizinin yapılabilmesi için, ilk olarak değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmaları ön koşulu bulunmakta olup, bu koşulun anlamıysa

değişkenler arasında zamanın etkisinden arındırılmış olunmasıdır (Uzunöz ve Akçay, 2012: 7). Serilerin durağan olup olmadıkları ise grafik testleri ile kısa adı ADF testi olan uzun açılımı ise Augmented Dickey-Fuller testi olan birim kök testi vasıtasıyla durağanlığın tespit edilmesidir. Bu çalışmada da her iki test sırayla gerçekleştirilmiştir. Grafik testinde hata terimlerinin varyansının sabit, ortalamasının ise 0 olduğu ve ardışık bağımlılığın bulunmadığı beyaz gürültü hata teriminin oluşumu beklenmektedir. Aşağıda üç farklı grafik sunulmuş olup buna göre ilk grafikte durağan olmayan durumdaki grafik yapısı sunulmuş, ikinci olarak durağan olan grafik sunumu gerçekleştirilmiş ve üçüncü olaraksa ideal durağanlığı ifade eden beyaz gürültü durumunda oluşan grafik yapısı sunulmuştur (Uğurlu, 2009: 2).

c) Beyaz Gürültü (İdeal Durağan Süreç)

Şekil 2. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)

5.1.4. İlgili Literatür

Ulusal literatürde özel emeklilik sistemi ile ekonomik göstergeler arasında nedensellik ilişkisinin tespitine yönelik gerçekleştirilen çalışmalar son derece sınırlı olup, söz konusu sınırlı literatürde de kapsam genişliği oldukça dar tutulmuştur. Kronolojik sıraya göre öncü çalışmalar olarak kabul edilebilecek makaleler ve odaklandıkları konular kısaca aşağıda sıralanmıştır:

- Kılıç (2015) çalışmasında BES katılımcı sayısı ile geçinme endeksi bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkisi sınaması gerçekleştirilmiştir.
- Bayar (2016) çalışmasında Kasım 2006 - Mayıs 2016 arası için özel emeklilik fon varlığı ile pazar kapitalizasyonu ve bono piyasası hacmi arasındaki Granger nedenselliğini sınamıştır.
- Bayar (2017) çalışmasında 2002-2016 arasında emeklilik fonları ile finansal sektör ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olup-olmadığı sınanmıştır.
- Çelik ve Erer (2018) çalışmalarında Türkiye'de bireysel emeklilik fon varlığının 2004 ve 2016 yılları arasında üçer aylık çeyreklere göre cari açıkla nedensellik ilişkisinin olup-olmadığını sınamışlardır.
- Şahin vd (2018) çalışmalarında 2006-2017 yılları arasındaki aylık verileri esas alarak özel emeklilik fon varlıklarıyla hisse senedi ve borçlanma "bono-tahvil" piyasalarıyla nedensellik ilişkisinin varlığına yönelik sınama çalışması gerçekleştirilmiştir.
- Özkan ve Demirkale (2019) çalışmalarında 2005 Ocak ve 2016 Aralık arasındaki aylık verilere göre emeklilik yatırım fonu, borsa endeksi, döviz sepeti, enflasyon ve faiz arasında nedensellik ilişkisi test edilmiştir.

Uluslararası literatürde özel emeklilik sistemi ile ekonomik göstergeler arasında nedensellik ilişkisinin tespitine yönelik gerçekleştirilen çalışmalar da son derece sınırlı olup, söz konusu sınırlı literatürde de kapsam genişliği oldukça dar tutulmuştur. Kronolojik sıraya göre öncü çalışmalar olarak kabul edilebilecek makaleler ve odaklandıkları konular kısaca aşağıda sıralanmıştır:

- Harichandra ve Thangavelu (2004) çalışmalarında 23 OECD ülkesi ve 1999 arasındaki dönem için emeklilik fon varlıkları ile GSYİH arasındaki Granger nedensellik ilişkisini test etmişlerdir.
- Kim (2010) çalışmasında Dört Anglo Sakson ve on iki Avrupa ülkesi ve Japonya'da 1991-2003 arasındaki dönem için emeklilik fon varlığı ile GSYİH arasındaki Granger nedensellik ilişkisini test etmiştir.

- Mesike ve Ibiwoye (2012) çalışmalarında Nijerya'da 1981-2009 yılları arasında emeklilik reformu ile döviz kuru, faiz oranı, yatırım hacmi, para arzı, özel kesim kredileri ile Granger nedensellik ilişkisini test etmişlerdir.
- Alda Garcia ve Marco Sanjuan (2016) sekiz Avrupa ülkesine dayanarak gerçekleştirdiği çalışmalarında emeklilik fon varlıkları ile GSYİH ve hisse senedi rasyoları arasındaki nedensellik ilişkisi sınamasında bulunmuşlardır.
- Liu ve Wang (2018) çalışmasında Çin'deki pazar kapitalizasyonu ile emeklilik fon varlığı arasındaki nedensellik ilişkisini test etmişlerdir.

5.2. Bulgular

Kosova'daki özel emeklilik fon varlığı ile GSYİH ve bileşenleri arasında gerçekleştirilen Granger nedensellik analizi dört aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada grafik testleri uygulanarak değişkenlerin durağanlıklarının tespitine odaklanılmıştır. Grafik testlerinin ardından birim kök testleri vasıtasıyla değişkenlerin durağanlık düzeylerinin tespiti gerçekleştirilmiştir. Durağanlık testleri sonrasında Granger nedensillik analizi kısmına geçilmiş olup, bu kısımda da ilk olarak gecikme uzunluğunun tespiti için var modelleri kurularak durum tespiti yapılmıştır.

5.2.1. Grafik ve ADF Birim Kök Testleri ve Gecikme Uzunluğu Testlerine İlişkin Bulgular

Değişkenlerin durağanlığının tespiti için ilk olarak grafiklerine bakılmıştır. Grafikler incelendiğinde hiçbir değişkende bir trendin olmadığı, ortalama etrafında dolandıkları dikkat çekmektedir (Bkz. Şekil Ek 1'den Şekil Ek 21'e).

ADF "birim kök" durağanlık testi yirmi bir değişken için sırayla gerçekleştirilmiştir. Yapılan testlerin sonucunda tüm değişkenlerde düzeyde durağanlığın varlığı tespit edilmiştir (Bkz. Tablo Ek 1'den Tablo Ek 21'e).

Granger nedensellik analizine geçmeden önce son aşama olarak var modelleri kurularak nedensellik analizinde kullanılacak gecikme uzunluğunun tespiti

gerçekleştirilmiştir. Kurulan dört modelin tamamında gecikme uzuznluğunun 3 olduğu sonucuyla karşılaşılmıştır (Bkz. Tablo Ek 22'den Tablo Ek 25'e).

5.2.2. Granger Nedensellik Testi Bulguları

Granger nedensellik analizi sonucunda özel emeklilik fon varlığı ile yirmi GSYİH bileşeni arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi sadece diğer faaliyetler bileşeni ile tespit edilebilmiştir. Özel emeklilik fon varlığından GSYİH hasıla bileşenlerine doğru nedensellik ilişkisi ise çift taraflı nedensellikteki diğer faaliyetler bileşeni dışında sadece devletin nihai tüketim harcamaları ile inşaat sektöründeki üretime doğru gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle özel emeklilik fon varlığının GSYİH bileşenlerinden sadece üçü (diğer faaliyetler, inşaat ve devletin nihai tüketim harcamaları) üzerinde fonskiyonel etkisi mevcuttur. Diğer on yedi bileşen üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. GSYİH bileşenlerinin özel emeklilik fon varlığı üzerindeki nedensellik etkisi ise yirmi bileşenden sadece altı bileşen üzerinde mevcuttur. Buna göre çift taraflı nedenselliğin tespit edildiği diğer faaliyetlerin, buna ek olarak da emlak yatırımlarının, desteklenmeyen üretimden vergilerin, GSYİH bütününün, nihai tüketim harcamalarının, mal ve hizmet ihracatının özel emeklilik fon varlıkları üzerinde fonksiyonel etkisi mevcuttur (Bkz. Ek Tablo 26).

5.2.3. SWOT (GZFT) Analizi

Kosova Cumhuriyeti'nin mevcut sosyal, siyasal ve ekonomik yapısının özel emeklilik sistemine yönelik olası etkileri SWOT analizi ile sistematize edildiğinde de, ülke ekonomisinin ve iş piyasası hacminin düşük oluşunun, ülkenin zayıf yönünü oluşturduğu savunulabilecektir. Buna karşılık mevcut güçlü yönlerse Trusti'nin tekel oluşu, alternatif emeklilik programlarında düşük emekli aylığı bağlanıyor olması gibi sınırlı sayıdaki konu etrafında şekillenmektedir. Geleceğe yönelik fırsatlar incelendiğindeyse genel olarak ülkenin AB'ye üyeliğiyle şekillenecek fırsatların mevcudiyetiyle karşılaşılmaktadır. Gelecekte oluşabilecek tehditlerse ülkenin üretken yapıya sahip olmayışı ve Trusti'nin tekel oluşu ön sırada yer almaktadır (Tablo 13).

Tablo 13. Kosova Özel Emeklilik Programı İçin SWOT (GZFT) Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
• Trusti tekel konumunda. • Tarım dışı ekonomik hacim tatmin edici. • Bağımlı çalışan ağırlığı yüksek. • Temel emeklilik sisteminde emekli aylıkları düşük. • Halkın hak temelli talep alışkanlığı düşük.	• Primli sosyal güvenliksistemi çok parçalı. • Düşük hacimli GSYİH mevcut. • İstihdam hacmi düşük hacimlidir. • İKO düşük. • İşsizlik oranı yüksektir. • Liberal kapitalist deneyim sınırlı. • Yeni bağımsızlığına kavuşmuş. • Geçmişe dönük ivaz yükümlülükleri yüksek. • Dış yardımlara bağımlı. • Bağımsız çalışan gelirlerinin düşük oluşu katkı paylarını düşürüyor. • Aktif katılımcı hacminn düşük oluşu • Cinsiyete dayalı gelir eşitsizliği kaynaklı katkı payı eşitsizliği mevcut. • Trusti fon yatırım getirileri	• Yakın gelecekte AB üyeliği olasılığı yüksek. • Sırbistan'dan geçmişe dönük fon varlığı AB üyeliği durumunda talep edilebilir. • AB üyeliği sonrasında dış pazarla birlikte Kosovalıları da içerecek Trusti'ye rakip emeklilik şirketleri faaliyete geçebilir.	• Trusti'nin tekel durumu risk oluşturuyor. • Sanayi ötesi toplumun ileri teknoloji üretkenliği yok.

5.3. Tartışma

Türkiye'de özel emeklilik fon varlıklarıyla ekonomik göstergeler üzerindeki nedensellik ilişkilerine odaklanılan çalışmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak borsa endeksi, faizler, bono, enflasyon ve büyüme ile ilişkilerin tespitine odaklanıldığı dikkat çekmektedir. Çalışmalarda elde edilen bulgularsa kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Harichandra ve Thangavelu (2004) çalışmalarında 23 OECD ülkesi ve 1999 arasındaki dönem için GSYİH'dan emeklilik fon varlıklarına doğru Granger nedenselliğinin varlığını tespit etmiştir.
- Kim (2010) çalışmasında 1991-2003 arasındaki dönem için emeklilik fon varlığı ile GSYİH arasındaki Granger nedensellik ilişkisinin dört Anglo-Sakson ülke için mevcut olmasına karşılık on iki Avrupa ülkesi ve Japonya'da mevcut olmadığını tespit etmiştir.
- Mesike ve Ibiwoye (2012) çalışmalarında Nijerya'da 1981-2009 yılları arasında emeklilik reformunun yatırım hacminin, para arzının ve özel sektör kredi hacminin Granger nedeni olduğunu, döviz kurununsa emeklilik reformunun Granger nedeni olduğunu tespit etmişlerdir.
- Kılıç (2014) çalışmasında BES katılımcı sayısı ile geçinme endeksi bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
- Alda Garcia ve Marco Sanjuan (2016) sekiz Avrupa ülkesine dayanarak gerçekleştirdiği çalışmasında emeklilik fon varlıkları ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir.
- Bayar (2016) çalışmasında Kasım 2006 - Mayıs 2016 arası için gerçekleştirdiği çalışmasıda ne pazar kapitalizasyonunun ne de bono piyasası hacminin özel emeklilik fon varlığının Granger nedeni olmadığını; emeklilik fon varlığının da pazar kapitalizasyonunun Granger nedenseli olmadığını, buna karşılık bono hacminde söz konusu nedenselliğin mevcıt olduğunu tespit etmiştir.
- Çelik ve Erer (2018) çalışmalarında Türkiye'de bireysel emeklilik fon varlığının 2004 ve 2016 yılları arasında üçer aylık çeyreklere göre cari

açık düzeyleri ile kısa dönemde herhangi bir istatistiksel olarak anlamlı nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

- Bayar (2017) çalışmasında 2002-2016 arasında emeklilik fonları ile finansal sektör ve ekonomik büyüme arasında, emeklilik fonlarıyla ekonomik büyüme arasında iki yönlü, finansal genişlemedense emeklilik fonlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğubu tespit etmiştir.
- Şahin vd (2018) çalışmalarında 2006-2017 yılları arasındaki aylık verileri esas alarak özel emeklilik fon varlıklarıyla borçlanma "bono-tahvil" piyasasıyla kısa dönemde herhangi bir istatistiksel olarak anlamlı nedensellik ilişkisine sahip olmadığını tespit etmişlerdir. Buna karşılık özel emeklilik fonlarının hisse senedi piyasası üzerinde istatistiksel olarak anlamlı nedensellik ilişkisi mevcuttur.
- Liu ve Wang (2018), Çin için gerçekleştirdikleri çalışmalarında emeklilik fon varlığı ile Pazar kapitalizasyonu arasında çift yönlü nedenselliğin mevcut olduğunu tespit etmiştir.
- Özkan ve Demirkale (2019) çalışmalarında 2005 Ocak ve 2016 Aralık arasındaki aylık verilere göre emeklilik yatırım fonuyla, borsa endeksi, enflasyon ve faiz arasında nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Öncül çalışmalar içerisinde bu tez çalışmasında gerçekleştirilen nedensellik analiziyle örtüşen çalışma Bayar (2017)'ın çalışması olup, emeklilik fon varlığı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu yönündeki bulgusu, Kosova için GSYİH'daki büyümeden özel emeklilik fon varlığına doğru olacak şekilde tespit edilmiştir. Dolayısıyla Kosova'da özel emeklilik fon varlıklarının GSYİH üzerinde arttırıcı ya da azaltıcı herhangi bir nedenselliğinin olmadığı görülmekte olup, GSYİH'nın fon varlıkları üzerinde nedensellik etkisi mevcuttur. Diğer GSYİH bileşenleri ile özel emeklilik fon varlığı arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde, beş bileşenin fon varlığıyla nedenselliğinin olduğu görülmektedir. Buna göre GSYİH bütünü haricinde GSYİH bileşenleri arasında yer alan

- Mal ve hizmet ihracatının özel emeklilik fon varlığı üzerinde
- Hanehalkı nihai tüketim harcamalarının özel emeklilik fon varlığı üzerinde
- Nihai tüketim harcamalarını özel emeklilik fon varlığı üzerinde
- Desteklenmeyen ürünlerden vergilerin özel emeklilik fon varlığı üzerinde
- Emlak yatırımlarının özel emeklilik fon varlığı üzerinde

nedensellik etkisi mevcuttur. Buna karşılık özel emeklilik fon varlığının GSYİH ve bileşenleri içerisinde sadece iki bileşen üzerinde nedensellik etkisinin varlığı tespit edilebilmiştir. Buna göre özel emeklilik fon varlığının GSYİH bileşenleri içerisinde

- İnşaat sektörü üzerinde,
- Devletin nihai tüketim harcamaları üzerinde

nedensellik etkisi tespit edilmiştir. Ayrıca GSYİH bileşenleri içerisinde diğer faaliyetler bileşeniyle özel emeklilik fon varlıkları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Diğer on yedi bileşen üzerindeyse özel emeklilik fon varlığının herhangi bir nedensellik etkisi bulunmamaktadır.

Elde edilen bulgulara dikkat edildiğinde özel emeklilik fon varlığının ülke ekonomisi üzerine geniş kapsamlı bir nedensellik etkisinin bulunmadığı, buna karşılık ülke ekonomisinin özel emeklilik fon varlığı üzerine daha fazla nedensellik etkisinin bulunduğu görülmektedir. Tek bir istisna dışında karşılıklı nedensellik de tespit edilememiştir. Dolayısıyla özel emeklilik fon varlıklarının ülke ekonomisine bağımlı olduğu, buna karşılık ülke ekonomisine kapsamlı bir nedensellik etkisi bulunmadığı sonucuna varılabilmektedir.

SONUÇ

Çalışma hayatı boyunca emek arz eden ve bu süreçte istihdam edilen veya belirli sürelerde işsiz kalan bireyler, yaşlanma riskinin gerçekleşmesiyle birlikte çalışma hayatından çekilmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum kimi zaman bireyin iradesi ve talebi doğrultusunda gerçekleşirken kimi zaman da iradesi dışında piyasa şartlarına dayalı olarak gerçekleşir. Kronolojik yaşa dayalı olarak belirlenen ve ülkelerdeki yaşam beklentileri ile istihdam ve işsizlik yapılarına göre değişebilen emeklilik döneminde, bireyin alışageldiği yaşam standartlarında istikrarın sağlanabilmesi için çalışmadığı evrede bir gelir edinimi oluşmak zorundadır. Bu amaçla ilkçağdan bu yana çeşitli şekilde yapılandırılan emeklilik sistemleri, özellikle 19. yüzyıl sonrasında modern uygulama versiyonlarına erişmiştir.

Modern emeklilik sistemlerinin oluşturulmasında sosyal ve özel emeklilik programları birbiriyle örtüşen dönemlerde farklı coğrafyalarda şekillenmeye başlamıştır. Devletin uygulamada aktif rol aldığı sosyal sigorta programları Alman İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın son çeyreğinde şansölye "başbakan" Prens Bismarck tarafından oluşturulmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında başlayıp ülke geneline yayılan özel emeklilik programlarıysa ABD'nde şekillenmiş olup, bu programlarda devletin işlevi regülatif yani düzenleyici olarak gerçekleşmiştir. Halk sigortası modelinin İngiltere dinamikli olarak gerçekleşmesiyse 1948'i bulmuştur. Ancak İngiltere'deki model, yoksulluk yasalarının çok daha kapsamlı versiyonu olduğundan, kökenleri 17. yüzyıla kadar dayanmaktadır.

Bolşevik devriminin 1917-18'de gerçekleşmesi, sosyalist ülkelerinse İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşması, devlet kapitalizminin hakim olduğu düzen içerisinde emeklilik programlarının şekillendirilmesinin diğer modellere göre nispeten yeni olmasına yol açmıştır. Ancak 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında demir perde ülkelerinin birbiri peşi sıra dağılmalarıyla birlikte, bu uygulamalar da yarım asırlık bir geçmişe dahi erişemeden son bulmuştur. Kosova da devlet kapitalizminin yarım asra yaklaşan bir süre boyunca uygulandığı Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti içerisindeki Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı olan özerk sosyalist

bölge statüsünde varlığını devam ettirmiştir. Bu durum, küresel ölçekte varlığını devam ettiren üç ana emeklilik programından hiçbirisinin Kosova'da uzun yıllardır uygulanan bir geçmişe sahip olamamasına yol açmıştır. Dolayısıyla da Kosova'da köklü bir emeklilik sistemi mevcut değildir.

Tamamen devlet güdümünde şekillenen sosyalist düzen içerisinde esas itibarıyla emeklilik programı da diğer pek çok alanda olduğu gibi ülkenin kendi yerel yönetiminin kontrolünde de olamamıştır. İç savaş sonrasında Sırbistan'dan kopan Kosova'da Sırbistan tarafından emekli maaşları ödenmemiş, genç Kosova devleti tüm yükümlülükleri üstlenmek zorunda kalmıştır. Taahhütleri yerine getirmekte zorlanan Kosova tarafından uygulanan temel emeklilik programı kapsamında verilen emekli aylıklarının seviyesi de asgari yaşam standartlarının altında kalmak zorunda kalmıştır. Aktif sigortalılar içinse doğrudan özel emeklilik programına geçiş sağlanması, sosyalist bir düzenden doğrudan piyasa koşullarına terk edilen bir emeklilik sistemine geçiş anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla da Kosova'da oturmuş bir emeklilik kültürü olmadığı gibi, özel emekliliğe geçiş sürecindeki zorunluluklar da Kosova kaynaklı değildir. Diğer geçiş ekonomilerinden farklı olarak kendi ekonomisine ve fon varlıklarına dahi sahip olamayışı, geçiş ekonomileri içerisinde belki de en ağır şartlara maruz kalan ülke olmasını da beraberinde getirmiştir.

Kosova'da 2002 yılından bu yana uygulanmaya başlanan özel emeklilik sistemi de aslında ne ABD ne de başta Şili olmak üzere çeşitli Latin Amerika ülkelerinde uygulanmakta olan piyasa özelliklerine sahip değildir. Rekabetçi bir ortamın oluşumuna elverişli ölçüde nüfus büyüklüğüne sahip olamayışı, Trust isimli özel emeklilik şirketinin tekelinde bir monopol piyasanın oluşumuna yol açmıştır. Seçeneksiz bir tekel piyasası içerisinde özel emeklilik programının şekillenmesine yol açmıştır. Bu yapı, her ne kadar resmi olarak merkez bankası denetimine bağlı olsa da devletin aktif şekilde regülatif politikalar uygulamasına da engel olmaktadır. Dolayısıyla mevcut olan emeklilik sistemi ne özel ne de kamu programı olma vasfına sahip değildir.

Bulunduğu jeopolitik konum, komşu ülkelerle eşgüdüm halinde bir kamu ya da özel emeklilik programı oluşturulmasına elverişli değildir. Pazar hacmi 2 milyona

bile ulaşmayan nüfusu ve 45 bin kişiyle sınırlı sigortalı yekunuyla, rekabetçi bir oluşumun şekillenmesine elverişli değildir. Kosova'nın AB'ye üyeliği konusunda potansiyel aday ülke konumunda oluşu, gelecekte birlik üyeliğine kabulü ihtimalini güçlendirmektedir. Emeklilik sisteminin mevcut durumundaki çıkmazı aşmasında AB üyeliğinin olumlu katkısının olacağını beklemek mümkündür. Birlik ile bütünleşen Kosova'da ister özel emeklilik programı ana zorunlu program olmaya devam etsin isterse de işçi sigortaları veya halk sigortası yaklaşımı kabul edilsin, tercih edilecek emeklilik programının gereklerinin yerine getirilmesini sağlayabilecektir. Böylelikle sigortalı hacminde yaşanan sorunun etkileri hafifleyip, gerek aktif gerekse de regülatif devlet fonksiyonunun gerçekleşebilirliği güçlenebilecektir.

Özel emeklilik fon varlığında yüksek bir getiri elde edilememesi, geleceğe yönelik ciddi bir riski de beraberinde getirmektedir. Nitekim özel emeklilik fon varlığının ülke ekonomisi içerisinde belirleyiciliği son derece sınırlı olup, kendi hacimsel yapısı ise daha çok ülkenin ekonomik koşullarının etkisi altında şekillenmektedir. Granger nedensellik analizi bulguları da genel olarak ülkenin özel emeklilik fonuna dayanan bir büyüme sürecini yaşayamadığını göstermektedir. Buna karşılık fon varlıkları, ülke ekonomisine oldukça bağımlı görünmektedir.

KAYNAKLAR

Akgeyik, Tekin, "Sosyal Güvenlik Reform Eğilimleri: Geleneksel Sistemlerden Bireysel Emeklilik Programlarına Dönüşüm", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 51, İstanbul 2006, s. 47-99.

Akın, Faruk, *Özel Emeklilik Fonları ve Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi Üzerine Bir Araştırma*,(T.C. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finans ve Bankacılık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.

Akyüz, Ferhat, "Sosyal Yardımdan Sosyal Sigortaya: Bismarckyan ve İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemlerinin tarihsel Dönüşümü*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt 1/5 Sayı 5, Samsun 2008, s. 58-70

Akyüzoğlu, İlyas, "İslam Medeniyetinde Dini Düşüncenin Yapısı ve Kurumsal Tezahürleri", *İslam Medeniyeti Tarihi El Kitabı,* Eyüp Baş (Editör), Grafiker Yayınları, Ankara 2017, s. 261-296.

Albayrak, Elvan Tümerkan, "Sosyal Devlet Modelleri: Sosyal Demokrat Model, İsveç Norveç Örneği", *Sosyal Çalışma Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 2017, s. 64-100.

Alda García, Mercedes ve Isabel Marco Sanjuán, "The Importance of Domestic Equity Pension Funds on Stock Market", Spanish Journal of Finance and Accounting / Revista Española de Financiación y Contabilidad, Cilt 46, Sayı 2, 2016, s. 227-248,

Alda García, Mercedes ve Isabel Marco Sanjuán, "The importance of domestic equity pension funds on stock market", Spanish Journal of Finance and Accounting, Cilt 46, Sayı 2, 2017, s. 227-248.

Alper, Yusuf, "Sosyal Güvenlik Reformu (2008-2016): Kapsamla İlgili Gelişmeler", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,* Cilt 1, Sayı 68, İstanbul 2015, s. 1-23.

Alpler, Yusuf, "ABD Sosyal Güvenlik Sistemi bir model olabilir mi?", *Çimento İş Veren Dergisi,* Cilt 22, Sayı 2, İstanbul 2008, s. 4-31.

Altan, Ömer Zühtü, *Sosyal Politika*, T.C Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2007.

Andaç, Faruk, *İşsizlik Sigortası*, 2. Baskı, TÜHİS Yayınları, Ankara 2010.

Apak, Sudi, Kamer Hagop Taşcıyan, "Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminin Gelişimi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, İzmir 2010, s. 121-129.

Arıcı, Kadir, "Sosyal Güvenliğin Konusu Olan Tehlikeler (Sosyal Güvenlik Riskleri)", *Sosyal Güvenlik*, Y. Alper ve S. Tekeli (Editörler), T.C Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s.32-63.

Arıcı, Kadir, *Türk Sosyal Güvenlik Hukuku*, Gazi Yayınları, Ankara 2015.

Atılgan, Ahmet, *Neo-Liberal Dönemde Sosyal Güvenlik*, 1. Baskı, Beta Yayın Evi, İstanbul 2016.

Ayhan, Abdurrahman, "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri", *Sosyal Güvenlik Dergisi,* Cilt1, Sayı1, Ankara 2012, s. 41-55.

Bakırtaş, İbrahim ve Ali Tekinşen, "Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politiği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 12, Konya 2004, s. 83-100.

Başterzi, Fatma, *Yaşlılık Sigortası Bakımından Sosyal Güvenlik Normlarını Uyumlaştırılması,* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.

Bayar, Yılmaz, "Individual Pension Funds and Capital Market Development in Turkey", *Review of Economics and Business Studies*, Cilt 9, Sayı 2, Iaşi 2016, s. 95-109.

Bayar, Yılmaz, "Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Emeklilik Fonları, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Bir Panel Nedensellik Analizi", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, İstanbul 2017, s. 51-64.

Birlik, Erol, "İngiltere'de Sağlık Hizmetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 3, Ankara 1950, s. 192-213.

Bulut, Mehmet, "Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Sosyal Yardım Yaklaşımı ve Türkiye'de Durum", Cilt 2, Sayı 3, *Yardım ve Dayanışma Dergisi,* Ankara 2011, s. 57-64.

Çakır Özlem, Efe Çınar ve Umut Denizli, "Emeklilik Hazırlık Programlarının, Emeklilerin Yaşam Kalitelerinin Geliştirmedeki Rolünün Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi,* Cilt 3, Sayı 3, Isparta 2015, s. 223-232

Çelik, Orkun ve Elif Erer, "Bireysel Emeklilik Fonları ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, İzmir 2018, s. 289-305.

Çiftçi, Ayşe Nur ve Murat Çiftçi "Sovyet Rejiminde Sosyal Güvencesizlik Örneği Olarak Tarımda Çalışanlar ve Çalışan Emekliler", *Avrasya Çalışmaları Dergisi*, Cilt 4, Klosterneuburg 2016, s.69-89

Çiftçi, Murat, "Sosyal Politika Unsuru Olarak Sağlık Hizmetleri" *Avrasya Çalışmaları Dergisi*, Cilt 16, Klosterneuburg 2016, s. 24-53.

Dalkılıç, Nilüfer, "Özel Emeklilik Fonlarının OECD Ülkelerinde Değerlendirilmesi", *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, İstanbul 2013, s. 35-53.

Dedeoğlu, Saniye, "Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı", *Çalışma ve Toplum ekonomi ve hukuk Dergisi*, Cilt 2, Sayı 21, İstanbul 2009, s. 41-59.

Dilik, Sait, "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi*", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 43, Sayı 1, Ankara 1988, s. 41-80

Dilik, Sait, "Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler" , *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 35, Sayı 1, Ankara 1980 , s. 73-84.

Dur, Varol, "Dünya Bankasının Ulusal Güvenlik Reformlarına Etkisi", *Sosyal Güvence Dergisi*, Sayı 6, Ankara 2014, s. 5-27.

Durdu, Zafer ve Füsun Kökalan Çımrın, "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Dönüşümü ve Bireysel Emeklilik Sistemi", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, Ankara 2015, s. 60-75.

EBRI, Basics of the Pension Benefit Guaranty Corpotation (PBGC)- Facts from EBRI January 2007 , Employee Benefit Research Instıtute , Washington D.C.

Ergenekon, Çağatay, *Emekliliğin Finansmanı: Global Özel Emeklilik Fonu Uygulamaları Işığında Ülkemiz İçin Öneriler*, Emir Ofset Matbaacılık, İstanbul 2001.

Ergenekon, Çağatay, *Özel Emeklilik Fonları Şili Örneğinden Alınacak Dersler,* 2. Baskı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul 1998.

Ezer, Burcu, "Tarihçesi ve Bugünü ile Birleşik Krallık Sosyal Güvenlik Sisteminin Esasları", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Eskişehir 2016, s.87-120.

Fetahu, Adil, *Në Mbrojtje Të Të Drejtave Të Pensionistëve* , Shtypi Erdi, Prizren 2015

Frenkal, Ella, "Rusya'da Emeklilik Sigortasının Modernleşmesi", Tankut Centel (Çev.), *Çimento İşveren Dergisi,* Cilt 13, Sayı 2, İstanbul 1999, s. 4-9.

Gökbayrak, Senay, "Refah Devletinin Dönüşümü ve Emeklilik Reformları : Çok Basamaklı Emeklilik Programları Üzerine Değerlendirilmeler", *14. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara 2012 , s. 23-57.

Göktaş Yılmaz, Özlem, "*Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi*", Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı 2, İstanbul 2005, s. 63-76.

Gül, Songül Sallan , *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa!*, Etik Yayınları, İstanbul 2004.

Gül, Songül Sallan, "Yeni Sağ Sosyal Güvenlik Anlayışının Tarihsel Bağlantıları: İngiltere ve Türkiye Örnekleri" *, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3-4, Ankara 2000, s. 51-66.

Güloğlu, Tuncay, "Sovyetler Birliği Sonrası Dönemde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyal Güvenlik", *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi Bildiriler Kitabı,* 22-24 Ekim, Bişkek 2008, s.222-235.

Gümüş, Erdal, Ferdi Çelikay ve Gamze Öz Yalama, "Küresel Eğilimler Bağlamında Sosyal Güvenlik:Sorunlar ve Değerlendirmeler", *Prof .Dr. Fazıl Tekin'e Armağan*, Erdal Gümüş vd. (Editörler), Eskişehir 2014, s. 65-100.

Günay, Gülay Günay ve Hidayet Güneş, "Bireysel Emeklilik Sistemi ve Türkiye Değerlendirmesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, Ankara 2015, s.245-266.

Güneş, İsmail ve Soner Yakar , "Sosyal Sigorta Finansman Yöntemleri ve Türkiye'de Sosyal Sigorta Kurumlarının Finansman Yöntemlerinin Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 13, Sayı 2, s.127-142.

Güven, Sami, *Sosyal Politikanın Temelleri* , Ezgi Kitap Evi , Bursa 1995.

Güvercin, Cemal Hüseyin, "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt 57, Sayı 2, Ankara 2004, s. 89-95.

Güzel, Ali ve Rıza Okur, *Sosyal Güvenlik Hukuku,* Beta Yayın Evi, İstanbul 1994.

Güzel, Ali, "Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Öngörülen Reform Mevcut Sorunlara Çözüm mü?", *Çalışma ve Toplum*, İstanbul 2005, s. 61-76.

Harichandra, Kuhan ve S. M. Thangavelu, *Institutional Investors, Financial Sector Development and Economic Growth in OECD Countries*, Department of Economics, s, National University of Singapore, Working Paper No. 0405, 2004.

Hüseyinov, Namıg, *Azerbaycan'ın Sosyal Güvenlik Sistemi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2008.

Işık, Özlem, "Emeklilik Fonlarına İlişkin Avrupa Birliği Sigorta Sektöründeki Uygulamalar ve Türkiye İçin Model Önerisi, *Sigortacılık Sektörü Bilimsel Çalışma Yarışması 1999, Milli Reasürans Yayınları,* İstanbul 1999, s. 81-139.

Kapar, Recep, "Sosyal Korunmanın Yaygınlaştırılması", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 4, İzmir 2003, s. 49-69.

Kapar, Recep, *"*Şili Sosyal Güvenlik Sisteminde Sağlık ve Emeklilik Sigortalarında Yaşanan Değişimler*", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 2 Sayı 1 , Eskişehir 2005, s.167-189.

Kaya, Ersin, *Yoksullukla Mücadelede Avrupa'nın ve Türkiye'nin Sosyal Yardım Modeli*, (T.C Başbakanlık, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Yayınlanmamış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi), Ankara 2009.

Kılıç, Erdem, "Ekonomik Öncü Göstergelerinin BES Katılımcı Sayısı Üzerindeki Etkisi", Mali Finans Yazıları, Cilt 28, Sayı 102, s. 59-76.

Kırmızı, Evran ve Namık Hüseyinli, "Sosyal Güvenlik Hakkının Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme", Sayı 61, *Çalışma ve Toplum*, İstanbul 2019, s.1205-1238.

Kıroğlu, M. Meryem Kurtulmuş, "Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Yeniden Yapılandırılması: AB ve Latin Amerika Ülkelerinde Emeklilik Reformları", *İktisat Dergisi*, Sayı 478, İstanbul 2006, s. 18-30.

Kim, Hee-Sik (2010). *Spillover Effects of Pension Funds on Capital Markets – The Mechanisms and Preconditions*. Bank of Korea.

Kllokoqi, Selatin, *Reforma pensionale – Rruga që duhet ndjekur*?!, Institutit për Politika Zhvillimore (INDEP), Prishtina 2018.

Koç, Muzaffer, "Sosyal Güvenlik ve Beveridge Raporu", *Mali Çözüm Dergisi,* Sayı 76, İstanbul 2006, s. 90-100.

Korkusuz, Refik ve Suat Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukukuna Giriş*, Ekin Yayın Evi, Bursa 2010.

Kosovo Agency for Statistics,Gross Domestic Product quarterly expenditure approach at current prices, 2010-2018, http://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata__07%20National%20and%20government%20accounts__National%20accounts__Quarterly%20national%20accounts/gdp16.px/?rxid=bbe8cfe7-e817-466a-bc45-243dc4ab3b6a, (04.02.2019).

Kosovo Agency for Statistics,Quarterly gross domestic product by economic activities at current prices, 2011-2018, http://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata__07%20National%20and%20government%20accounts__National%20accounts__Quarterly%20national%20accounts/gdp04.px/?rxid=bbe8cfe7-e817-466a-bc45-243dc4ab3b6a, (04.02.2019).

Kosovo Pension Savings Trust, Schedule of Pension Assets Quarterly Reports, Quarter 1 - 2011 / Quarter 4 – 2018, http://www.trusti.org/en/about-us/reports/quarterly/, (04.02.2019).

Kuruca, Mustafa, "W5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununa Göre Ölüm Aylığı", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı 89, İstanbul 2008, s. 141-154

Kuvendi i Republikës së Kosovës, *Ligji Nr. 03/ L-100 për pensionin për Trupat Mbrojtëse të Kosovës, Neni 7, Paragrafi 1.1*,Prishtina 10. Tetor 2008),.

Kuvendi i Republikës së Kosovës, *Ligji nr. 04 / L-092* 2 *për personat e verbër, Neni5 Paragrafi 2*, Prishtinë 6. Maj 2014.

Kuvendi i Republikës së Kosovës, *Ligji Nr. 04 / L-131 për skemën e pensioneve të financuar nga shteti, Neni 7 Paragrafi 1*, Prishtinë 6 maj 2014.

Kuvendi i Republikës së Kosovës, *Ligji nr. 04 / L-131 për skemën e pensioneve të financuar nga shteti, Neni 10 Paragrafi*, Prishtinë 6. Maj 2014.

Kuvendi i Republikës së Kosovës, *Ligji Nr. 04/ L-084 për pensionet pjestarëve të forcës së sigurië së Kosovës, Neni 9, Paragrafi 1*,Prishtina 15. Maj 2012.

Kuvendi i Republikës së Kosovës, *Ligji nr. 05 / L-141 për ndryshimin dhe plotësimin e Ligjit nr. 04 / L261 për Veteranët e Luftës së Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës*, Neni 16A, Paragrafi 3.1, Prishtinë 30 dhjetor 2016.

Liu, Qiuyan ve Hongshu Wang, "Measurement and Analysis of Rural Pension Service Paying Ability Level based on ELES Model and Nutrition of Green Food", *ARCHIVOS LATINOAMERICANOS DE NUTRICIÓN Órgano Oficial de la Sociedad Latinoamericana de Nutrición*, Cillt 68, Sayı 4, Caracas 2018, s. 336-342

Mesike, Godson ve Ade Ibiwoye, "Pension Reform And Financial Market Development Nexus: Evidence From Nigeria", *International Journal of*

Academic Research in Business and Social Sciences, Cilt 2, Sayı 6, Mandsaur 2012, s. 574-586.

OECD, *Private Pensions: OECD Classification and Glossary*, OECD Publishing, Paris 2005.

Oktayer, Nagihan ve Asuman Oktayer, "Özel Emeklilik Fonlarının Finansal Piyasaların Gelişimine Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Afyonkarahisar 2007, s. 55-80.

Oran, Serap Sarıtaş, *"*Türkiye'de Emeklilik Sisteminin Finansallaşma Çerçevesinde Analizi: Bireysel Emeklilik Sistemi*", Mülkiye Dergisi*, Cilt 41, Sayı 3, Ankara 2017, s. 49-81

Önal, Yıldırım Beyazıd, *Türkiye'de Bireysel Özel Emeklilik Sistemi*, Rota Yayınları, İstanbul 2001.

Özalp, Osman Nuri, "Transformasyon Sürecinde Orta Asya Ülkeleri Siyasal Sistemlerinin Post-Sosyalist Bölgelerle Karşılaştırılması", *Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yenide Yapılanma Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kav Yayın Evi, Ankara 2012, s. 476-485.

Özdemir, Süleyman, "Refah Devleti ve Üstlendiği Temel Görevler Üzerine Bir İnceleme , AB- Türkiye & Endüstri İlişkileri", *AB–Türkiye & Endüstri İlişkileri,* Alpay Hekimler (Editör), Beta Yayınları, İstanbul 2004, s. 589-639.

Özgür, Özel ve Cihan Yalçın , "Gelişmekte Olan Ülkelerde Özel Emeklilik Reformlarının Yurtiçi Tasarruf Oranlarına Etkisi: Ampirik Bulgular", *TCMB Ekonomi Notları*, Sayı 6, Ankara 2013, s. 1-11.

Özkan, Turgut ve Özge Demirkale, "Emeklilik Fonları ile Makroekonomik Faktörlerin Karşılıklı Etkileşiminin Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerle Analizi", Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı, 1: 2019, s. 121-138.

Özmen, Zeynep, "Avrupa'da Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansmanı: Farklı Refah Devletleri Üzerine Bir İnceleme", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 7, Sayı 2, Karabük 2017, s. 600-620.

Republika e Kosovës *Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale, Koncept Dokumenti Per Rregullimin e Fushes Penzioneve,* Prishtinë 2016

Republika Kosova Ured Premijera Agjencia e Statistikave të Kosovës, *Statistički Godišnjak Republike Kosova*, Prishtinë 2017.

RKS Instituti Për Politika Zhvillimore, *Pensionet në Kosovë – Sfidat dhe mundësitë,* Prishtinë 2018.

Sargutan, Erdal, "Kanada Sağlık Sistemi" http://www.sargutan.com/KANADA%20SAGLIK%20SISTEMI.pdf (Erişim Tarih: 18.03.2019).

Saydan, Ahmet, *Alman Milletinin Sosyalist Devleti Alman Demokratik Cumhuriyeti,* TÜSTAV yayınları, Leipzig 1969.

Sezgin, Selami ve Tuğba Yıldırım, "*Türkiye' de Bireysel Emeklilik Sisteminin Etkinliği", Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, Eskişehir 2015, s. 123-140.

Stjepanovic, Nikola, "Judicial Review of Administrative Acts in Yugoslavia", *The American Journal of Comparative Law,* Vol. 6, No. 1, Oxford 1957, pp. 94-105.

Şahin, Sekan, Zeynel Abidin Özdemir ve Yıldırım Beyazıd Önal, "Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminin Sermaye Piyasasının Gelişimi Üzerindeki Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 2, İzmir 2018, s. 517-541.

Şakar, Müjdat, *Sosyal Sigortalar Uygulaması*, 10. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul 2011.

Şen, Murat ve Tekin Memiş, *Özel Emeklilik ve Türkiye İçin Sistem Önerisi,* TÜGİAD Ekonomi Ödülleri Kitapları, İstanbul 2000.

Şener, Orhan ve Faruk Akın, "Özel Emeklilik Fonları ve Türkiye'de Bireylerin Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,* Cilt 28, Sayı 1, İstanbul 2010, s. 291-312

Şenkal, Abdülkadir, *Küreselleşme Çağında Sosyal Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.

Şenocak, Hasan, "Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi", *Sosyal Konferansları Dergisi*, Sayı 56, İstanbul 2009, s. 409-468.

Şentürk, Şenol S., "Özel Emeklilik Programları Tanımı ve Türleri", *Reasürör Dergisi*, Sayı 37, İstanbul 2000, s. 36-43.

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, *Avrupa Birliğinde Sosyal Güvenlik*, Yayın No 46, Ankara 2012.

Talas, Cahit "Sosyal Güvenlik Meselemiz", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 7, İstanbul 1955 s.84-99

Talas, Cahit, *"*Türkiye'de Sosyal Güvenlik ve Karşılaşılan Sorunlar*", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 31, Sayı 1, Ankara 1976, s. 1-27

Talas, Cahit, "Türkiye'de Sosyal Sigortaların Gelişme Temayülleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, Ankara 1957, s. 1-13.

Talas, Cahit, *Sosyal Politika*, İstanbul 1990,

Talas, Cahit, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi,* Bilgi Yayın Evi, Ankara 1992.

Toprak, Düriye, “Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Devleti Modelleri Üzerine Bir İnceleme” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Isparta 2015, s. 151-175.

Trusti, *Annual Report 2009*, Prishtina 2009.

Trusti, *Annual Report 2018*, Prishtina 2019a.

Trusti, *Fondi I Kursimeve Pensionale të Kosovës Mjetet Pensionale 2018*, Prishtina 2019b.

Trusti, *Fondi I Kursimeve Pensionale të Kosovës Mjetet Pensionale 2017*, Prishtina 2018.

Tuncay, A. Can ve Ömer Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuk Dersleri,* Beta Yayınlar , 18. Baskı, İstanbul 2012.

Uğur, Suat, S*osyal Güvenlik Sistemlerinde Özel Emeklilik Programlarının Yeri ve Gelişimi*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, Ankara 2004.

Uğurlu, Erginbay, “*Durağanlık ve Birim Kök Sınamaları*”, Ders Notları, İstanbul Aydın Üniversitesi Ekonomi ve Finans Bölümü, İstanbul 2009. doi: 10.13140/rg.2.1.3262.2561

Ulutürk, Süleyman ve Kutlu Dane, “Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Dönüşümü: Burjuvazinin İrade Beyanı ve Ülke Örnekleri”, *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Belediye İş Yayınları , Ankara 2009, s. 361-371.

Uzunöz, Meral ve Yaşar Akçay, "*Türkiye’de Büyüme ve Enerji Tüketimi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1970-2010*", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Çankırı 2012, s. 1-16.

Vaughan, Emmett J., “Social Insurance in Yugoslavia.” *The Journal of Risk and Insurance*, vol. 32, no. 3, Madison 1965, pp. 385–393.

Yanardağ, Özgür, *Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi ve Bireysel Emeklilik Sisteminin Etkinliği: Muğla ili üzerine ampirik bir inceleme*, (Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla 2010.

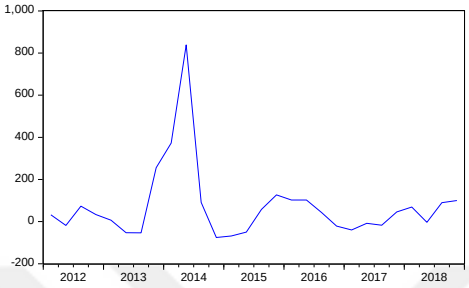
Yaşar, Gülbiye Yenimahalleli, "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Neoliberal Dönüşümü*", Mülkiyet Dergisi*, Cilt 35, Sayı 272, Ankara 2011, s.163-194.

Yazgan, Turan, *Gelir Dağılımı Açısından Sosyal Güvenlik*, İÜ Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975.

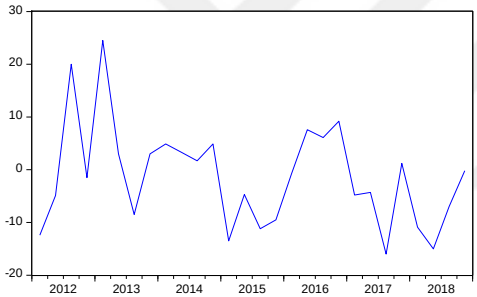
Yazgan, Turan, *Sosyal Sigorta*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1977.

EKLER

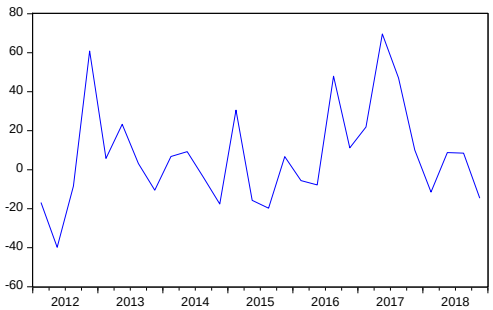
Ek 1. Veri Durağanlığı İçin Grafikler

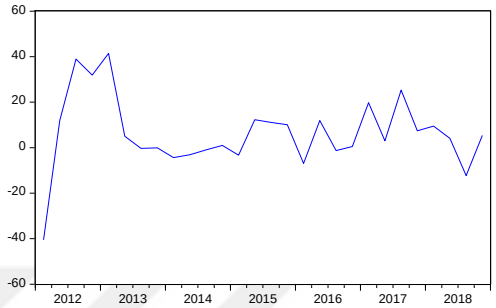
Şekil 3. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)

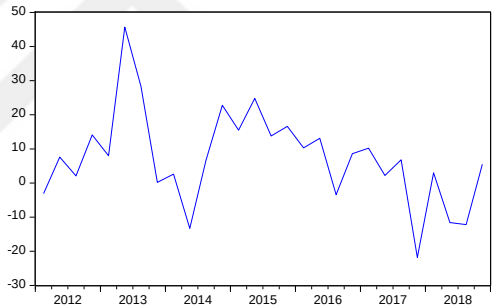
Şekil 4. Tarım, orman ve balıkçılık faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X1 değişkeni, % olarak)

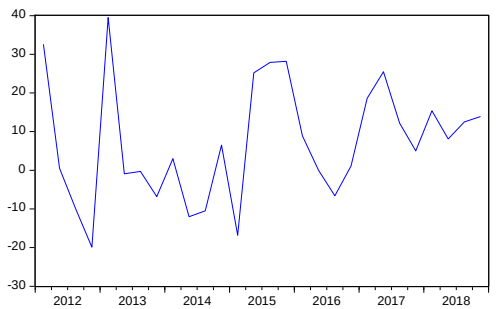
Şekil 5. Maden ve taşocağı faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X2 değişkeni, % olarak)

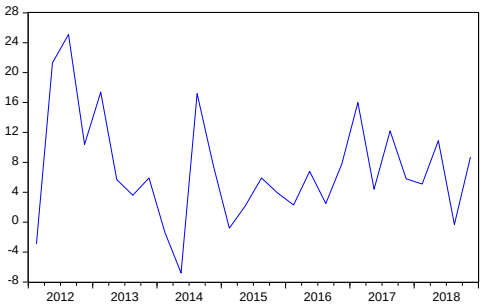
Şekil 6. İmalat sanayinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X3 değişkeni, % olarak)

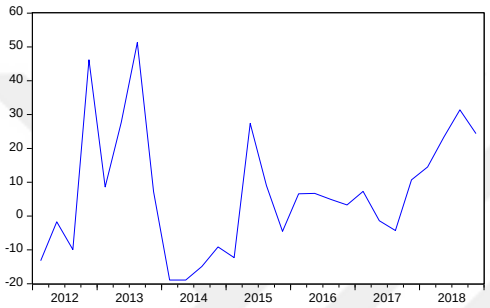
Şekil 7. Elektrik, gaz vd faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X4 değişkeni, % olarak)

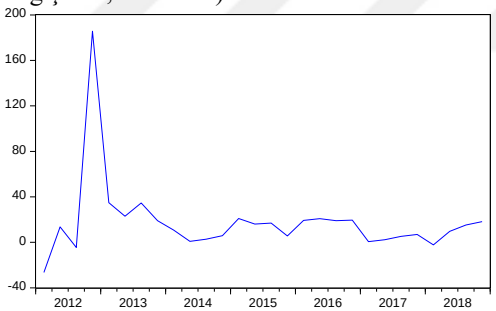
Şekil 8. İnşaat faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X5 değişkeni, % olarak)

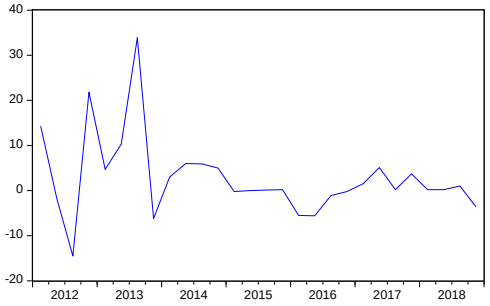
Şekil 9. Toptan ve perakende ticaret faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X6 değişkeni, % olarak)

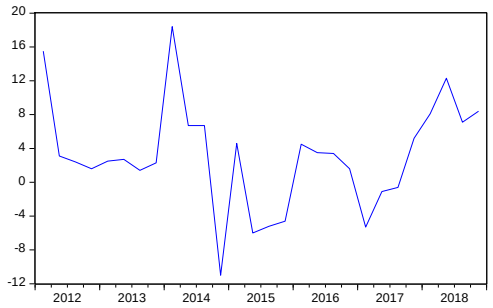
Şekil 10. Nakliye ve depolama faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X7 değişkeni, % olarak)

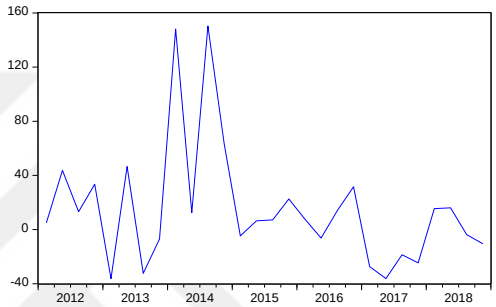
Şekil 11. Konaklama ve yiyecek faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X8 değişkeni, % olarak)

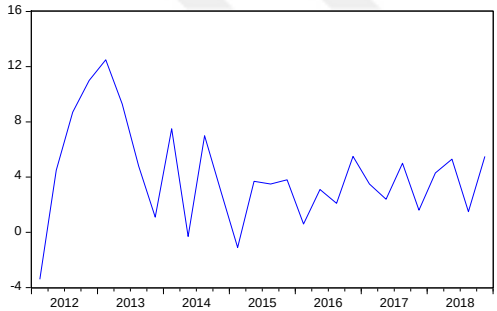
Şekil 12. Emlak yatırım faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X9 değişkeni, % olarak)

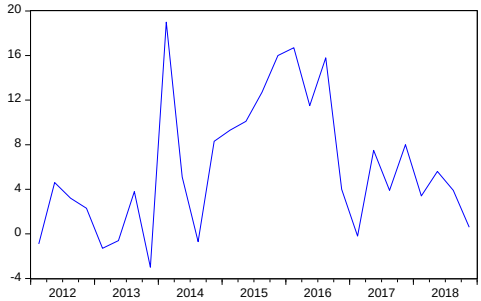
Şekil 13. Kamu yönetimi faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X10 değişkeni, % olarak)

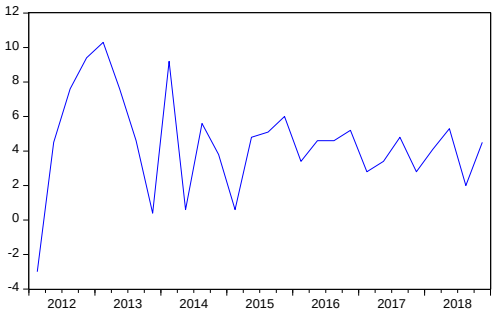
Şekil 14. Diğer faaliyetlerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X11 değişkeni, % olarak)

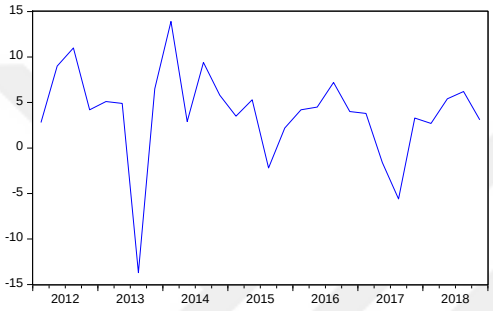
Şekil 15. Temel fiyatlarla brüt katma değerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X12 değişkeni, % olarak)

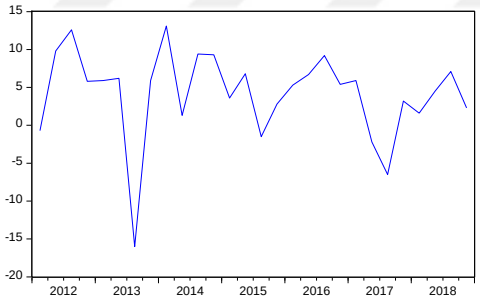
Şekil 16. Desteklenmeyen ürünlerde vergide bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X13 değişkeni, % olarak)

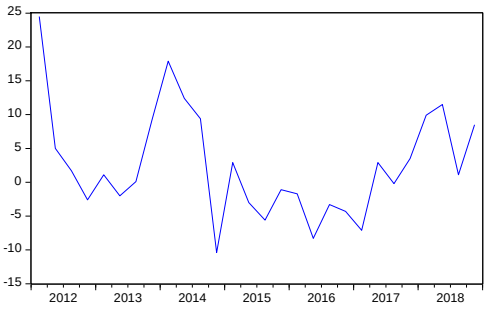
Şekil 17. GSYİH'nın bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X14 değişkeni, % olarak)

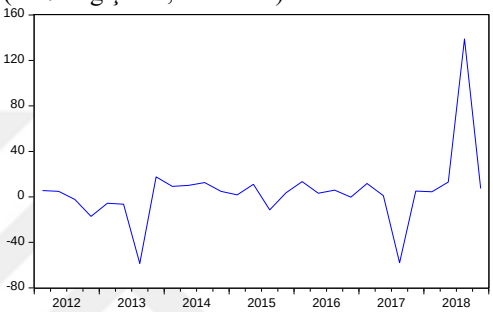
Şekil 18. Nihai tüketim harcamalarının bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X15 değişkeni, % olarak)

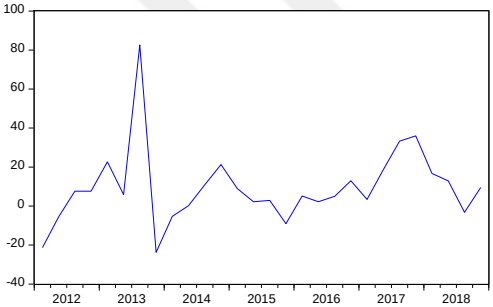
Şekil 19. Hanehalkı nihai tüketim harcamalarında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X16 değişkeni, % olarak)

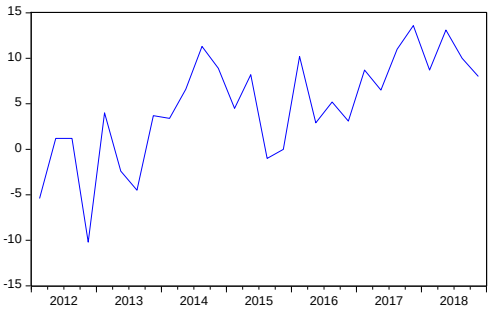
Şekil 20. Devletin nihai tüketim harcamalarında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X17 değişkeni, % olarak)

Şekil 21. Net ihracatta bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X18 değişkeni, % olarak)

Şekil 22. Mal ve hizmet ihracatında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X19 değişkeni, % olarak)

Şekil 23. Mal ve hizmet ithalatında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (X20 değişkeni, % olarak)

Ek 2. ADF Birikim Kök Testi Eviews 8.0 Çıktıları

Tablo 14. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: EMEKLILIK has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.137663	0.0355
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 15. Tarım, orman ve balıkçılık faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X1 (Tarım, orman ve balıkçılık)has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.258598	0.0026
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 16. Madencilik ve taşocağı faaliyetlerinin bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X2 (Madencilik ve taşocağı)has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.979443	0.0051
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 17. İmalat sanayi üretiminin bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X3 (İmalat sanayi) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.799590	0.0007
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 18. Elektrik vd faaliyetlerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X4 (Elektrik, gaz vd) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.499807	0.0159
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 19. İnşaat faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X5 (İnşaat) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.666474	0.0009
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 20. Toptan ve perakende ticaret faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X6 (Toptan ve perakende ticaret) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.601754	0.0011
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 21. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X7 (Nakliye ve depolama) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.429668	0.0186
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 22. Konaklama ve yiyecek faaliyetlerine bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X8 (Konaklama ve yiyecek) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.993515	0.0004
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 23. Emlak yatırımları faaliyetlerinin bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X9 (Emlak yatırım) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-5.392060	0.0002
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 24. Kamu yönetimi faaliyetlerinde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X10 (Kamu yönetimi) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.131616	0.0036
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 25. Diğer faaliyetlerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X11 (Diğer faaliyetler) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.638667	0.0010
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 26. Temel fiyatlarla brüt katma değerde bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X12 (Temel fiyatlarla brüt katma değer) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.153820	0.0034
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 27. Desteklenmeyen ürünlerde vergide bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X13 (Desteklenmeyen ürünlerde vergi) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.591280	0.0129
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 28. GSYİH'da bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)

Null Hypothesis: X14 (GSYİH) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.215388	0.0305
Test critical values:	1% level	-3.711457	
	5% level	-2.981038	
	10% level	-2.629906	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 29. Nihai tüketim harcamalarının bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)

Null Hypothesis: X15 (Nihai tüketim harcamaları) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 3 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.418741	0.0021
Test critical values:	1% level	-3.737853	
	5% level	-2.991878	
	10% level	-2.635542	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 30. Hanehalkı nihai tüketim harcamalarında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X16 (Hanehalkı nihai tüketim harcamaları) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 3 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.381139	0.0023
Test critical values:	1% level	-3.737853	
	5% level	-2.991878	
	10% level	-2.635542	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 31. Devletin nihai tüketim harcamalarında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X17 (Devletin nihai tüketim harcamaları) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.075697	0.0041
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 32. Net ihracatta bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (% olarak)

Null Hypothesis: X18 (Net ihracat) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 3 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.209451	0.0319
Test critical values:	1% level	-3.737853	
	5% level	-2.991878	
	10% level	-2.635542	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 33. Mal ve hizmet ihracatında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)

Null Hypothesis: X19 (Mal ve hizmet ihracatı) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-5.450599	0.0001
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Tablo 34. Mal ve hizmet ithalatında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)

Null Hypothesis: X20 (Mal ve hizmet ithalatı) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=6)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-3.344942	0.0226
Test critical values:	1% level	-3.699871	
	5% level	-2.976263	
	10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Ek 3. Gecikme Uzunluğu Testlerine İlişkin Eviews 8.0 Çıktıları

Tablo 35. Optimum gecikme uzunluğunun tespiti (Emeklılık) X1 (Tarım, Orman ve Balıkçılık) X2 (Madencilik ve Taşocağı) X3 (İmalat Sanayi) X4 (Elektrik, Gaz vd) X5 (İnşaat) Değişkenleri İçin

VAR Lag Order Selection Criteria
Endogenous variables: Emeklılık X1 (Tarım, Orman ve Balıkçılık) X2 (Madencilik ve Taşocağı) X3 (İmalat Sanayi) X4 (Elektrik, Gaz vd) X5 (İnşaat)
Exogenous variables: C
Sample: 2012Q1 2018Q4
Included observations: 25

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-662.2596	NA	6.65e+15	53.46077	53.75330	53.54190
1	-622.2047	**57.67903***	5.27e+15	53.13637	55.18409	53.70432
2	-585.5595	35.17937	8.98e+15	53.08476	56.88765	54.13952
3	-486.9161	47.34883	**5.18e+14***	**48.07329***	**53.63136***	**49.61486***

* indicates lag order selected by the criterion
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
FPE: Final prediction error
AIC: Akaike information criterion
SC: Schwarz information criterion
HQ: Hannan-Quinn information criterion

Tablo 36. Optimum gecikme uzunluğunun tespiti (Emeklilik) X6 (Toptan ve Perakende Ticaret) X7 (Nakliye ve Depolama) X8 (Konaklama ve Yiyecek) X9 (Emlak Yatırım) X10 (Kamu Yönetimi)

VAR Lag Order Selection Criteria
Endogenous Variables: Emeklilik X6 (Toptan ve Perakende Ticaret) X7 (Nakliye ve Depolama) X8 (Konaklama ve Yiyecek) X9 (Emlak Yatırım) X10 (Kamu Yönetimi)
Exogenous variables: C
Sample: 2012Q1 2018Q4
Included observations: 25

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-627.9775	NA	4.28e+14	50.71820	51.01073	50.79933
1	-587.2806	58.60355	3.23e+14	50.34245	52.39016	50.91039
2	-546.2178	39.42029	3.86e+14	49.93742	53.74031	50.99218
3	-377.8287	**80.82678***	**8.40e+10***	**39.34629***	**44.90437***	**40.88787***

* indicates lag order selected by the criterion
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
FPE: Final prediction error
AIC: Akaike information criterion
SC: Schwarz information criterion
HQ: Hannan-Quinn information criterion

Tablo 37. Optimum gecikme uzunluğunun tespiti (Emeklilik) X11 (Diğer Faaliyetler) X12 (Temel Fiyatlarla Brüt Katma Değer) X13 (Desteklenmeyen Ürünlerde Vergi) X14 (GSYİH) X15 (Nihai Tüketim Harcamaları)

VAR Lag Order Selection Criteria
Endogenous Variables: Emeklilik X11 (Diğer Faaliyetler) X12 (Temel Fiyatlarla Brüt Katma Değer) X13 (Desteklenmeyen Ürünlerde Vergi) X14 (GSYİH) X15 (Nihai Tüketim Harcamaları)
Exogenous variables: C
Sample: 2012Q1 2018Q4
Included observations: 25

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-478.2542	NA	2.69e+09	38.74034	39.03287	38.82147
1	-430.1936	69.20726	1.12e+09	37.77549	39.82320	38.34344
2	-351.9858	**75.07945***	68866599	34.39887	38.20176	35.45363
3	-248.0895	49.87023	**2609007.***	**28.96716***	**34.52524***	**30.50874***

* indicates lag order selected by the criterion
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
FPE: Final prediction error
AIC: Akaike information criterion
SC: Schwarz information criterion
HQ: Hannan-Quinn information criterion

Tablo 38. Optimum gecikme uzunluğunun tespiti (X16 (Hanehalkı Nihai Tüketim Harcamaları) X17 (Devletin Nihai Tüketim Harcamaları) X18 (Net İhracat) X19 (Mal ve Hizmet İhracatı) X20 (Mal ve Hizmet İthalatı)

VAR Lag Order Selection Criteria
Endogenous variables: Emeklılık X16 (Hanehalkı Nihai Tüketim Harcamaları) X17 (Devletin Nihai Tüketim Harcamaları) X18 (Net İhracat) X19 (Mal ve Hizmet İhracatı) X20 (Mal ve Hizmet İthalatı)
Exogenous variables: C
Sample: 2012Q1 2018Q4
Included observations: 25

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-614.9198	NA	1.51e+14	49.67358	49.96611	49.75472
1	-587.6654	39.24626	3.33e+14	50.37324	52.42095	50.94118
2	-529.5879	55.75442	1.02e+14	48.60703	52.40993	49.66179
3	-420.0203	**52.59248***	**2.45e+12***	**42.72162***	**48.27969***	**44.26319***

* indicates lag order selected by the criterion
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
FPE: Final prediction error
AIC: Akaike information criterion
SC: Schwarz information criterion
HQ: Hannan-Quinn information criterion

Ek 4. Granger Nedensellik Analizine İlişkin Eviews 8.0 Çıktısı

Tablo 39. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)

Pairwise Granger Causality Tests
Sample: 2012Q1 2018Q4
Lags: 3

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
X1 (Tarım, Orman ve Balıkçılık) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	0.08901	0.9652
EMEKLILIK does not Granger Cause X1 (Tarım, Orman ve Balıkçılık)		1.24537	0.3226
X2 (Madencilik ve Taşocağı)does not Granger Cause EMEKLILIK	25	0.54417	0.6583
EMEKLILIK does not Granger Cause X2 (Madencilik ve Taşocağı)		0.67214	0.5802
X3 (İmalat sanayi) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	0.83384	0.4927
EMEKLILIK does not Granger Cause X3 (İmalat sanayi)		0.38460	0.7654
X4 (Elektrik, Gaz vd) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	1.15804	0.3530
EMEKLILIK does not Granger Cause X4 (Elektrik, Gaz vd)		0.47225	0.7054
X5 (İnşaat) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	0.27442	0.8431
EMEKLILIK does not Granger Cause X5 (İnşaat)		**4.18634**	**0.0206**
X6 (Toptan ve perakende ticaret) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	0.53961	0.6612
EMEKLILIK does not Granger Cause X6 (Toptan ve perakende ticaret)		0.64386	0.5968
X7 (Nakliye ve depolama) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	2.45842	0.0960
EMEKLILIK does not Granger Cause X7 (Nakliye ve depolama)		1.30467	0.3035
X8 (Konaklama ve yiyecek) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	0.05121	0.9842
EMEKLILIK does not Granger Cause X8 (Konaklama ve yiyecek)		0.14939	0.9287
X9 (Emlak yatırım) does not Granger Cause EMEKLILIK	**25**	**6.30804**	**0.0041**
EMEKLILIK does not Granger Cause X9 (Emlak yatırım)		0.03301	0.9917
X10 (Kamu yönetimi) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	1.19917	0.3384
EMEKLILIK does not Granger Cause X10 (Kamu yönetimi)		3.14752	0.0506
X11 (Diğer faaliyetler) does not Granger Cause EMEKLILIK	**25**	**5.47743**	**0.0075**
EMEKLILIK does not Granger Cause X11 (Diğer faaliyetler)		**11.0425**	**0.0002**
X12 (Temel fiyatlarla brüt katma değer) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	1.43103	0.2666
EMEKLILIK does not Granger Cause X12 (Temel fiyatlarla brüt katma değer)		1.23945	0.3246
X13 (Desteklenmeyen ürünlerde vergi) does not Granger Cause EMEKLILIK	**25**	**7.77972**	**0.0015**
EMEKLILIK does not Granger Cause X13 (Desteklenmeyen ürünlerde vergi)		0.19900	0.8957

Tablo 40. Emeklilik fon varlığında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim (Emeklilik değişkeni, % olarak)

Pairwise Granger Causality Tests
Sample: 2012Q1 2018Q4
Lags: 3

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
X14 (GSYİH) does not Granger Cause EMEKLILIK	**25**	**5.75672**	**0.0061**
EMEKLILIK does not Granger Cause X14 (GSYİH)		1.15800	0.3530
X15 (Nihai tüketim harcamaları) does not Granger Cause EMEKLILIK	**25**	**4.16139**	**0.0210**
EMEKLILIK does not Granger Cause X15 (Nihai tüketim harcamaları)		2.28308	0.1137
X16 (Hanehalkı nihai tüketim harcamaları) does not Granger Cause EMEKLILIK	**25**	**4.22683**	**0.0199**
EMEKLILIK does not Granger Cause X16 (Hanehalkı Nihai Tüketim Harcamaları)		1.48515	0.2522
X17 (Devletin nihai tüketim harcamaları) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	1.17093	0.3484
EMEKLILIK does not Granger Cause X17 (Devletin nihai tüketim harcamaları)		**5.18583**	**0.0093**
X18 (Net ihracat) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	2.40320	0.1012
EMEKLILIK does not Granger Cause X18 (Net ihracat)		0.06950	0.9755
X19 (Mal ve hizmet ihracatı) does not Granger Cause EMEKLILIK	**25**	**8.48088**	**0.0010**
EMEKLILIK does not Granger Cause X19 (Mal ve hizmet ihracatı)		0.47718	0.7021
X20 (Mal ve hizmet ithalatı) does not Granger Cause EMEKLILIK	25	0.33067	0.8033
EMEKLILIK does not Granger Cause X20 (Mal ve hizmet ithalatı)		2.04072	0.1442